

TARTALOM

SZÉPIRODALOM

Marno János – HOGYNE / GYÁSZKOMFORT / FOGAK TOR-NÁSZÁ / UNALOM ÉS RESZKETÉS	3
Áfra János – ATTÓL, HOGY KÉSTÜNK / A MUNKA ÖRÖME	7
Tatár Sándor – L' ÉTRANGER / SUMMUM BONUM: A SZTOA	9
Vass Tibor – SEMLÉNY A TOMPÁN	12
Bobíró Bíborka – AKI A GYOMOR ALATT PIHEN / ELVESZETT BUNDÁK / KÁTYÚS ÚTTEST ...	19
Dezső Kata – A CSEKLOVICS-JELENTÉS / AZ IZLANDI / FÁXI-VERS.....	21
Benesóczky László – RAFAH	24
Rostás Mihály – KAZAL / MOTIVÁCIÓ / ATLÉTA	26
Bozsik Péter – (IDŐSB HÖLGY ÉS A RABLÓ) / (VIZSGASZEM)	29
Kukucska Szabolcs – AZ ÖRÖKLÉT KAPUJÁNÁL	32
Makáry Sebestyén – A HÁTTÉRZAJBÓL	34
Kiss Dávid – TRILOBITA	37

NONSENSZ

Győrei Zsolt – „AZ ÉRTELEM AVAGY VELEJ?”	40

PÖTTYÖS ÉS CSÍKOS

Horváth Margaréta – MINDIG LESZNEK CILIKÉK.....	49
Kőhegyi András – A NYOMOZÁS NYOMAI.....	57
Vigyikán Villó – „KÉRLEK, NE MOSOLYOGJ UTÓLAG VERÁN”	66
Kalavszky Zsófia – MEGMOCCAN A SZÖVEG	79

SZEGEDY-MASZÁK ZOLTÁN

Dragomán György – A RÁCSKETREC	94
Varga Tünde – RÉTEGENKÉNT ELŐTŰNIK.....	98

Lapszámunkat Szegedy-Maszák Zoltán munkáival illusztráltuk. Az első borító a *Vigyor macska nélkül*, a hátsó borító az *Engedve intellektuális lendületünknek* című sorozatának felhasználásával készült.

Szegedy-Maszák Zoltán: Nehezen olvasható mű
3D nyomtatás, PLA, 2020, 50x50cm
Fotó: GYURICZA Mátyás

Marno János

HOGYNE

Füle nőtt a falnak. Füzetemnek
szamárfüle, fecnijeim, jegyzeteim gyűlnek,
gyűrődnek, gyülekeznek, körülülük
velem itt az asztalt, egymás fülét rágjuk,
Még kérded? mondjuk, mert a válasz
a kutyát sem érdekli, kutyáink
a hallócsontjainkat ropogtatják. Ebédelünk,
hogyne. Én vagyok, aki mindig
későn kel. Ré málmom a húsleves,
húslevessel kezdeni a napot,
grízgaluskával vagy cérnametélttel,
s mivel tél van, hamar átcsúszunk
a tömzsi délutánon, az estebédre
mindannyian kifulladásunk. Elnéztem
a napkorongot, vörös sapkáját
kaptam talán még el, elmémbe
nem bízhatok meg, a mögöttesek
vonzanak még, drága Holtam, ki más
bújhatna itt meg körünkben, a Fodorék
fészere mögött sincs már a Napból semmi,
ami említést érdemel. Emmával
bújócskáztunk a két udvarban hármásban,
58-ban, 57-ben, 56 egy kivágott lyuk
a fejemben, esetemben tehát két
öreglyuk egy fejben, nyaranta
játszottunk estébe hajlóan, ez még
édes érzéssé ízesülhet gondolatban.
Közben, ismétlem, bealkonyodott. Az
asztal bontatlan maradhat, Holtam, el-
ülhetsz mellette holnap reggelig
akár, Emmával megtaláltuk egymást,
fehér köpenyben oktatott egy kismamát,
te azonban soha nem kerültél elő aztán,
lement a Nap, lementek a próbák,

a bemutatón problémák adódtak, ám
a megoldásukra sem adtad ki magad.
Így mentek hát le, megoldatlanul, estéink
is napra nap, Emma meg-megborzongott
a takarásban, vele valahányszor én is,
aztán persze a lámpáktól, vagy a
lámpaláztól hamar áthevültem.

GYÁSZKOMFORT

A teát ott felejtettem a gyógyszeres
asztalon, előtte kint jártam, megfőztem,
most itt a még forró bögre előttem,
falán a hőtől színesen megformált
Big Bang folyamatábrája, sokat
fakult az idővel. Ajándék bögre,
nézhetnénk görbébben. Meghaltál, hallom.
Álmomban akkor idegen lánnyal
háltam, nem láttam soha korábban,
nem kell hát attól sem tartanom, hogy
a jövőben felbukkan újra. Fogy,
és persze hűl is hamar a teám.
Az univerzum eltűnőben. Téged,
holtam, hova helyezhetnélek benne.
Az ujjam, mellyel gépelek, nem kínál
szállást neked, sem az eltartott két
kisujjam, melyekkel evezhetnék,
ha vizedre bocsáthatnám lélek-
vesztőmet. Bevizelek. Ideje
szem elől vesztenem fáidat, erdődet,
mocsaradat és a zuhatagodot, hisz'
romlik a szemem, s szakad a part is,
ahol meg mégsem, ott elenyészik.
Karinnal mi van a lelkészlakban,
a paplakban, mi van vele?

FOGAK TOR-NÁSZÁ

Borús napunkon ne essék ma
szó a halálról. Esik magától
odakint éppen eléggé, szemerkél.
Van, aki vérben forgó szemmel áll
a dupla ablaktáblája mögött,
s mintha számlálna, gügyög, vagy számlálja
némán, mit lehet tudni, az időt,
melynek foga van, úgy értem, még tejel,
mintha örökké tartana, mert még sincs ínyére,
vagy amely többé csak nem múlik,
messziről bűzlik, hogy nem lesz jó vége.
Halálról ne, mert az kerepel, zörög
a dalban, mely különben lágyan szól,
ha elhal. Isten irgalmazzon
valamennyiünknek, kik nézünk
egy filmet, vagy akik meglátszunk benne,
egyszer takarva egymást, egyszer kitakarva,
s lám, összetörve, és látszatra össze-
vissza menve. Vagy menten odaveszve.

UNALOM ÉS RESZKETÉS

És olyan gyáva vagyok, hogy reszketek
kimenni éjjel a Hősök terére,
kánikulában pedig, mikor azt veszed
észre, hogy az aszfalt is lehet az ágyad,
a lombok is elmennek épen anyádnak,
meg a csend, ölére vesz a csend,
nem ez a süket csend itt, ebben
a vályogból tapasztott vaksötétben,
míg nem a kezem egy kapcsolóra téved.

Szégyentől remegő kézzel merek
langyos vizet fogmosáshoz egy öreg
fazékból, a fazékban örömet
lelem, tele befoltozott lyukkal,
és a feneke vastagon vízkővel.
A fogkövemet eheti a fene.
Elektromos fogkefémben kimerült,
szégyenszemre kimerült az elem.
A kezem akkor is remeg, ha nincs mit
szégyellnem. Vagy a szégyenből nem fogyhat,
az életben nem fogy ki az ember? Reggel
sötét volt tegnap a fejemben, arra
ébredtem, fel sem öltöztem hát, csak
egy rövidnadrágot rántottam rá
az alsóra, és indultam ki a lép-
csőházba, majd még kijjebb a tűző
napra s le a síneket és sínváltókat
szegélyező partra – s ott nekivetve
hátamat egy bozótos ócskavasnak;
arcomat és combomat marta a nap,
hátamat a rozsdá, s kész lettem volna még
több mindenre, ha nem hátrálok meg
egy elbaktató vasutas szavára
szokott unalmamban. Csakhogy az öreg
átlátott rajtam, fölismert, Ejnye! mondta,
hogy ezt sosem unod meg?! Barnultam is azért
elég sokat, fogott a nap, s agyamban
is forgott ez-az, a Vérmező egy kar-
nyújtásnyira, kettőre a Gesztenyés kert,
s a Hősök tere egy vályogházban, fog-
mosás előtt. Azután olyan sötét
támadt, akár itt belül a testemben,
ahol elveszni készülök éppen, míg
odakint a tücsökkórus dörzsölt
dicsérete árad fel a Mennynek.

Áfra János

ATTÓL, HOGY KÉSTÜNK

Minden úgy végződött,
ahogy vártad. Nem remélted,
csak számítottál rá, hogy így lesz,
és egyszer nem ismétlődnek
tovább a lehetőségek.

Siránkozó emberek nélkül
hagyod el ezt a tájat, a nagyobb
légnyomású tartományokból szél sodor
vissza levegőtlenebb területekre,
és többé hiába magyarázkodnál bárkinek.
Amiből jössz, úgymint abba érkezel meg.

A méhekbe itt csak betérni szokás,
pár hónap alatt a fény nyers akarattá alakul,
kiterjedve nyúlni kezd, használdik,
de sokszor évtizedek kellenek
egy szigetnyi térben a körbeéréshez.
Elkoptál te is, merülni kezdteél
a tárgyaktól, a legyengült tájaktól.

Anyaként rád nézni késő lenne,
de amint egymás irányába fordulunk,
faggatva a sosem látott tengert,
mint két különböző életforma
hasonszórú nyomorultjai,
megkísértesz, tartok tőle.

Csak az ultrahangon láttak minket
együtt baljósan komoly emberek,
na meg a váróban a szépre száradt szoba-
növények. Ha nem figyelsz többé rám,
talán valamire még én is jó leszek.

A MUNKA ÖRÖME

Amíg te, mit sem tudva az öngondoskodásról,
egész álló nap a frissen épült otthonunk
konyhájában ténykedtél, varrógépedhez csatlakozva,
hogy eleget tégy minden kívánságnak,
amit az aktuális megrendelő neked szegezett,
én csak úszkáltam benned, alig érezve súlyomat.
Volt egy pont, amikor várnod kellett,
aztán két kiszabott textildarab szélét
egymásra simítva lenyomtd a pedált,
és a cérnaszállal együtt elindultak lábaim.
Ahogy két anyagból egy lett, kibillent
méhed növekvő terhe – az ismerős hang
hatására rugdosni kezdtem hasfalad,
te pedig félredobtad a félkész ruhát,
és nagyot sóhajtva magadra kulcsoltad kezed
az ablak alatti fényben. A felszín tapogattad,
feleselve majdnem önmagaddal, a félkész lénnel,
aki domborzati térképet rajzolt bőrödre.
Benned a tenger, az én tengerem,
gondoltad hirtelen, és bő ruhádon
az előtej átütött. Milyen más lett volna
mindörökké ebben a vak lebegésben
dolgoztatni tovább, szabadon
és parttalan, apró dongalábamat.

Tatár Sándor

L' ÉTRANGER

Benyit & belép a vendéglátóhelyre (furcsa: kávéháznak kocsmá, kocsmának kávéház, mégsem mondható, hogy ettől a köztességtől jellegtelen lenne), összecsukja az ernyőt, talál egy szabad asztalt, leül. Jólesne neki a mozdulat, amellyel a fogásra tehetné a kalapját, de hát kalapot sose hordott: egyrészt nem hiszi (soha nem hallotta senkitől), hogy jól állna neki, s főként nem tudja eldönteni: kalapot viselni (ami manapság helyből bizonyos mértékű modorosság) vajon az önbizalom kifejeződése vagy a hiányának leplezésére irányuló igyekezet-e.

Maradt a ballonszerű, nem különösebben feltűnő kabát, a szenttelen, tartózkodó, de (hacsak nem színlelt) figyelmével a környezetével azért bizonyos kapcsolatot létesítő idegen imázsa.

Tartósan szemerkélő, aprószemű esőből jön, át nem fagyott, de enyhe borzongásától grogszürcsöléssel akar szabadulni.

Híreket vagy Facebook-posztokat görgetni a telefonján egyértelműen snassz, környezetidegen volna – ha nem is próbál titokzatos filmhőst játszani, azért a pillanatot s helyzetet ne silányítsa túl profán karikatúrává – ennek a gyarló késztetésnek tehát

ellenáll.

A dohányzás nyilván hosszú évek óta ki van tiltva innen is, s mégis: a falak, függönyök és kárpitok mintha kesernyés, pangó (még csak nem is kellemetlen) dohányfüst-aromamaradékot lehelnének a nedves kabátoktól alapból némiképp ázottkutya-szagú levegőbe.

Sosem vágyott az események sűrjébe –
szappanbuborék-szenzációk közt elveszni;
ehhez túl rövid az élet (és ha
csupán hangzatos fedőszöveg volt ez
a kényelmességére, akkor mi van?)
– úgyhogy most semmiképp nem tévedt
rossz helyre, ahonnan az élettékozlás
rémének kellene őt elűznie. A jelenlétnek
ez az intenzitása nagyon is a természetéhez szabott.
Mint mondtuk, végigjártatja tekintetét
pulton, polcokon, asztalokon, sósmandulás
tányérokakon s a többi vele párhuzamosan
itt időző vendégen is.

Valójában nem lenne indokolatlan
eltöprengnie azon, mit is keres itt –
épp most, épp itt *és egyáltalán...*

De más foglalkoztatja, makacsul:
nem tudja (akarja egyáltalán?) túltenni magát
a becsapott, valamitől megfosztott
(bosszúszomjtól sem idegen) méltatlankodásán:
hogyan ez a zseniális, szeretett nyelv,
anyanyelve, hogyan ronthatta el
a *sárhányó / hósármány* 'anagrammát'?!

SUMMUM BONUM: A SZTOA

Ha ügetsz vagy csak áttipegsz –
a *túloldal* se lesz más;
tégy bármit, addig igyekezz,
míg feláll, s nem vagy asztmás.
Rég nem hiszed, hogy ott, kívül
jóra fordíthatsz bármit;
mért zavarna az ingeden
fityegő rég lejárt hit?
A Világhálón keresel
vagy a Facebookba mélyedsz,

Vass Tibor

SEMLÉNY A TOMPÁN

1929. május 18-án az első Magyar Könyvhét miskolci rendezvénysorozatában, a Tompa Mihály utcában avatják fel a „Tompa Mihály (1817-1968). irodalmunk aranykorának egyik legnagyobb költője, Lévaynk hűséges barátja, akit az Avashoz egy sírhant és egy baráti kör fűzött.” szövegű márványtáblát.

Ezerkilencszázhetvennégy, anyám a Ságvári iskolaelőkészítőjébe írat,
az Ady első osztálya előtt.

Az iskolaelőkészítő kötelező annak, aki nem jár óvodába.

Anyám hagyja, hogy cipőt fűzni az iskolaelőkészítőben tanuljak.

Feltett szándéka, hogy szerinte komolyabb dologra,
hangfűzésre a Tompa utcában tanít meg.

Csak a Tompán vagyok hajlandó ugyanis

a betűket megfelelő hangokkal megfeleltetni, meg odautazáskor,

a villamoson. Be van ígérve egy karóra iskolakezdésre,

ha iskolakezdésre megtanulok a Tompán jól hangfűzni,

meg a villamoson, odautazáskor. És kerülni a szóismétlést,

ha beszélek. Az első szó, amit olvasni megtanulok, a jelzett utcán

a *Tompa*. Aztán a *vihető*, majd a *mehető*. A Tompa elején poharakból

pertusokat a porták elé készítenek a kitett,

ingyen tulajdonba szerezhető kacatok közelébe,

amikre nem azt írják, mint a végén. Onnan *vihető*, innen *mehető*.

Ha boldog a kacattól megszabaduló,

tegeződni kezdeményez a *vihető* vivőjével.

A végén lakók mindvégig ragaszkodnak a magázáshoz.

Anyámnak jó a humora, a *mehető* legjobban tud *vihetést* fogalmazni,

brigádnaplókba alkot, kollázsokat enyvez felvonulókból,

Lenin-szobrokból, csillagocskákból.

Az átlagnál jóval sokrétűbben képes ecsetelni

a szocializmus aktuális vívmányait, *kerülírja* mozgalmasan a dolgokat.
Biztat, a karácsonyra az Adyban fenyőünnepet mondjak,
ittthon nyugodtan nevéen nevezhetem.
Majd apáddal azt is megbeszélem,
hogy Márcel belopjon az éjféli misére. Márcel anyám anyósa,
nekem Mama, akivel anyám a kerül sor kerülésére nevel,
ahol lehet, ígét használj, fiam, mondja Márcel is,
s példamondatozza: a Szinva árhullámának levonulásával
Tomba enyvbemenetelére merül sor. Kenyvet olvass sokat, fiam,
ragaszkodik Perbenyikből hozott Monyhanyelvéhez,
neki köszönhetem a kötelező iskolaelőkészítőt,
velünk él, emiatt nem kell járnom óvodába.

Életed legyen nyitott kenyv,
még hetvennégyben megkapom A világ és az embert,
a Csupa mesét, Kis gyermekek nagy mesekenyvét.
Itt vannak velem Berekfürdön, egy óraszekrényben időznek,
egy óra nélküli óraszekrényben,
vannak idők, hogy hetekig naponta fellapozom valamelyiküket,
a volt Adysoknak köztudottan jobban áll a nosztalgia,
mint a Ságvárisoknak. Aztán hónapokig hozzájuk sem érek,
a mesekenyvekről beszélek. A túl sok nosztalgia hátrányos lehet.

A Ságvárit átnevezik, az Adyból egy Herman utcaival
Győri kapui lesz, majd megszűnni látszik. A karóra Csajka.
Női, abból is a lehető legkisebb, a vékonyka csuklómra az való,
és sokkal szebb, mint a Paszternák Éváé, mellé ültetnek,
szép csajka, szerencse, hogy közelébe körzetesítenek.

A körzetesítésben a lakhely a meghatározó,
egyes észkombájnok néhol paneltömböket szelnek ketté,
szelnek kellett volna eresztetni az észkombájnokat:
egy háromlépcsőházas paneltömb első házszáma,
a középső lépcsőház földszintje,
első és második emelete Adys, a többi Ságváris.
Egyes Ságvárisok ezért is szarnak valósággal
az Adysok fejére, ne ismételj már annyi szót annyiszor,
főleg ne a szarnakot, nem csak mert külön szar kasztot képeznek
a Ságvárosik a grundon, hanem mert elég legyen egyszer mondani,
akár azt, hogy sok baj abból akad,

a háromállásos hintán folyton le akarjuk utánozni
a körzetesítést, fél nagyfeneket kerítünk szarapró dolgoknak,
az álmoknak, melyek, akár az iskolák, körzetesítettek,
nem lenne szabad átálmodni egyik emeletről a másikra.

Kerülhettem volna a Hermanos utcaiba is,
ha pár utcával arrébb lakom, esetleg eggyel közelebb a Vasgyárhoz,
hogy jobban lássam az éjszakai salaköntést,
valószínűtlen bíbor az ég alj, innen is látni, az Adys körzetből.
Tompá folyton Aranyozik, mondja anyám,
azt írja a bíborról, kábé az Avasalján,
hogy a hajnal bíbor fátyola Arany szálakkal van áttörve,
meg olyat, hogy ilyenkor *Zágy szender jó a mély álom helyett,*
zágy szender, érted, Csimbikém, zágy szender,
érdemes tanulni a költőktől, milyen csudákat tudnak.
Csimbikémnek is hív anyám, Márcel előtt túlon túl nem becéz,
Márcel szíve sokat tud Hernádkakról,
szerinte azért vesznek anyámék hetvennégyben telket ott,
mert atájt lírnak bíborverset egy lányka ajkáról,
és tényleg ott lírja Tompa, jövök rá évtizedekkel később.
Márcel azt súgja, a Csimbike az egy mesebeli majomnév,
de ezen ne problémázzak, kedves majomról lehet szó.
Erre nem azt mondják Kakon, hogy oké, hanem azt, hogy több
mint fasza, de a szarnakot ismételd többször inkább, fiam,
ne a faszát. A bíbort csak stíborbabáronyba tedd, ahogy teszi
Dicső Zsolt barátom Szekszárdon, Stibinek szólít és
és tudja, mi az a zágy szender. Aki Garay János nyelvén nő fel,
az ismeri Tompáét is, mondja, zágy szender,
jól tudjuk, mi az a mély alvás helyett, amikor a zágy nem enged
kikelni magából. Magamból kissé kikelek a Dicső-temetésen,
utolsóút-kísérés során a parcellák mellé tett betű-táblákból
hangfűzöm a Tompa szót, már csak a vihetőre és a mehetőre
kell lelnem. A Hermant tudom összerakni még.

Egy méllart-kiállítás megnyitóján sorolom,
milyen Herman Ottókkal akadok össze életemben,
kár, később jövök rá, kihagyom a lakásszövetkezetet.
Konzultálnék azzal az észkombájnnal,
akinek Herman Ottóról jut eszébe lakásszövetkezet elnevezni,
milyen címet adna ennek a versnek.

Semlényt szemlénynek korrektúrázná,
a szarnak helyére nem Kak kedvéért íratna kakálnakot,
a faszát bosszúból, tudtom nélkül basz átra tompítaná.

Túl magasra helyezik a táblát, a Tompa-tábláról beszélek,
s túl nagy a takarás. Mafaszért, párdon,
teszik olyan magasra, semmagasságba kéne,
hogy a koszorút se konyhalétrázni kelljen.
Van abban valami báj, hogy a tábla
irodalmunk aranykoráról beszél: igaz, kevesebb,
mintha egy Arany-emléktáblán
irodalmunk tompakora lenne emlegetve.
Az ellenlábás burzsoázia diszkrét fája is takarja,
nem elég a mafaszért nagy, párdon, óriás beton villanyoszlop,
meg a jelzőlámpa. Összehangfűződik minden a láthatóság ellen.

Anyám a csat működését magyarázza.
A számlapra írva: 17 jewels, erről apám magyaráz,
a fogaskerekek tengelyei közé ágyazott kövecskékről,
minél több van belőlük, az óra annál jobb.
Nagyanyám meg arról, a Csajkát itt miért Chaikának írják.
Nyilván, hogy hetvennégy, mikor *A tavasz tizenhét pillanata*
miatt néptelenednek el az utcák, nyilván a Tompa is.
Márcel rémisztget, hogy szíjat hasítanak a hátamból, ha elhagyom.

Az óráról beszélek. Tudnak ezek magyarázni, ebben is jó a család.
Hasítani, mint a főutcai butikos, akinek ritka sportautója
merül mellénk a hernádkaki sárba, azt bezzeg nem.

Úgy van, mióta eszem tudom,
hideg az őszelő a Tompa utcát átszelő Meggyesalján,
de jóval hidegebb, ahol a Petőfibe torkoll.
Trollkod Léway, futsz te még az én futrinkámba,
átszelsz rajtam a Görgey felől.
Világosodik lassacskán az elmém, a legenda: Óda.
Lehet, a Tompa másik vége azért Avasalja,
hogy jól jöjjön a legendákhoz. Furmintkákba a futás,
én vagyok az utca lírmondója. Hogy lehet az egyik vég hidegebb,
mint a másik, kérdi anyám is. Ha közlik vele,
sokat kell várni a dokira, és nem bírok ülni a seggemen,
elvezet a Tompa utcáig, ott sétál velem fel-alá.
Miattam kell várni ugyanis, így hát az van, amit én akarok.
A Tompa utcát akarom. Hol a hideg, hol a jóval hidegebb végét,
hangfűzni vihetést, mehetést. Felalát rajta, időhúzó odavisszát.

Odaisszák magukat pocsolyafoltok gödröcskébe
Tompafej-alakúra, Petőfi bajsza csak föl-fölcillan
egy-egy nyom nélkül felszáradóban. Bennük rosszalkodom, segges vár.
A titok nyitját nem tudja anyám, miért a Tompán nyugszom jobban,
más környező, jóval szebb tereknél, nyilván nem tudom én sem,
honnán tudnám páréves fejjel, még iskolakezdés előtt,
utcából is miért a Tompa nyugta kell nekem.
Iskolakezdés után sem tudom rögvest,
sőt, tán egészen a triász magyartermi arcoskodásáig
nem fogom fel a hülye viccet, a felsősök miért tompázzák az észet,
a rajzosok aranyának miért a metszést nevezik.

Szóval a seggemen, ha megülni nem,
fel a Tompán egészen a Meggyesaljáig.
Ha a doki máshol műt, több a seggben a zsezség,
akkor egészen az Avasaljáig.
Anyám elszaval közben pár triász-műt.
És hátul vissza a kórházig, korábban gyermekmenhely,
a viszolygást tőle nem ez szülheti,
honnán tudnám páréves fejjel, iskolaelőkészítőben,

mi a gyermekmenhely, ahonnan az a szipus fiú jön,
aki folyton enyvvvel hígított technokolt csór
az arany metszést okító terem mögötti szertárból,
azt zihálja zacskóból az udvari színpad takarásában,
Enyedi, mi a francért emlékszem a nevére,
nem a szertár nevééről beszélek, de arra is emlékszem,
Kecskemétiné-félének hívjuk az osztályfőnököm után,
rajzot tanít és matekot, ma Törő Irén néven jár a Tompa
Pikniken, Aranyt is emlegetjük, metszéspontjainkat.
Például, hogy van jó idő, mikor rajzot is tanítok,
meg matekot. Honnan is tudnám, gyerekfejjel,
majdhogynem ötven évvel később hogyan csodálom lényét,
mert gondomat jószívvel viseli, s rámnevet most is.

Több mint érdekes, hogy a Lévayból is rávezet
utca egy kórházra. Azelőtt is kórház volt, hogy az lett belőle.
Meg kórház lesz azután is, hogy most kiteszem a pontot.
Ebben a Lévay-véges kórházban nem arany,
de metszéssel születek. Pont ott, ahol ma a Herman Ottó
Múzeum Alkotóháza fekszik a Lévay végének átellenjében,
vízgyógyintézet volt. Tompa életébe belejátszanak vízgyógyok,
látشانak intézetek. Csíz- és Feketehegy-fürdő.
Nekem Zsóry-, Berekfürdő. Lillafüred, laktanyák.
Költészetnapok, Hermanék, egy sorkatonakorban felfedezett
emléktábla a Pele-lakon, József Attila az Óda írásakor járhat ott.

A mezőkövesdi Tompa utcához azért lehet
odagondolni a Mihályt, mert Petőfi van mellette.
A szekszárdi Tompa közelében se Arany, se Petőfi.
Balassa lassul be közelében, ahol Dicső Zsolt barátom élt.
Búcsúztatván őt Irénkére nézek a Tompa Pikniken,
amikor kimondom, Arany, metszés. Pont. Rámnevet.

A miskolci Petőfi utca Urak utcájából lett, ami.
A berekfürdői Fodor József azelőtt Villasor kettő.
Átnevezett, ezt felírom utcanévnek. Hol laksz?
Az Átnevezett utca hetvennégyben.
Hernádkakon nincs Tompa utca, de nincs Berekfürdőn sem.
József Attila volt, de azt átnevezték.
Talán a világ egyetlen átnevezett József Attila utcája

berekfürdői. Ahol a mesekenyveim. Ahol a Fodor József utcát
nemhivatalosan én nevezem át Fodor Józsefekre,
észben a szándék, hogy Körmendi Lajos legyen.
Körmendi is szereti Tompát, beszélek vele erről az Avasalján is.
A Kós-ház művészklubjában emlegetjük,
hogyan pár száz méterre Arany, Lévy, Tompa randevúznak.
Körmendiről ma írotábor nevezett Berekfürdőn,
Tompáról utcán, iskolán kívül nem sok minden,
szocialista brigád feltehetően nem volt.
Hámán Katóról bezzeg volt elnevezve lillafüredi brigád,
anyám a vezetője. Olvasom egy régi újságban,
Hámán Kató nevű szocialista brigád gondozza
Tomba apjának avasi sírját, kövére az vésett,
itt nyugszik Tompa Mihály költő édesapja.
Fura duma. Hámán Katóról bárhol nevezhettek el
szocialista brigádot, Tompáról sehol nem volt szokásban.
Petőfiről se persze, Aranyról, nem voltak elég jó kommunisták,
bár fenyőünnepnek iskolában nem kell nevezniük a karácsonyt.

Két végünk van, mint a botnak. Az egyik a vihető, a másik a mehető.
Lehető legszebb szó még a Tompa-táblán,
a negyedik, amit olvasni megtanulok, milyen kedves,
játsszi módon hangfűzhető Avassal, Tompával, Arannyal: *Lévyánk*.

Bobíró Bíborka

AKI A GYOMOR ALATT PIHEN

Csak felszíne vagyok
annak a kislánynak,
aki egy ideje már
nem tud rettegni.
Óvatosan meg kellene nyitni,
sírni hagyni,
aztán összepárosítani a testrészeit
az emlékeimmal.
Például, hogy ez a dereka,
dicsérted többször is.
Ez pedig az összeragasztott
szája, amit benyálaztál.
Fülkagylójába csókoltad a koszt.
Agyontapossa a baktériumokat,
miközben copfjaival
a beleimben bujkál.
Félidős asszonyként
gömbölyödök,
mintha nem kötöttél volna
vastag görcsöt
a petevezetékeimre.
Éveken át tiszta maradok.

ELVESZETT BUNDÁK

Amikor álmodban újra vaginád nő,
betonkemény mezőkre lépsz.
Leguggolsz, borostás

csecsemőket szülsz,
majd elhagyod őket.
Hegyláncokat keresel,
ráncaikban bolyongsz,
próbálsz megtalálni.

Az éjszakák barlangokról szólnak,
arról, hogy a fejed körül lengő
madárszellemek ne csípjenek tovább,
a patakokban zokogó
halak elhallgassanak.
Hátadat nem védi toll
vagy cserépsárga pikkely.
Összefirkált barlangokba bújsz,
falain tűz és lándzsa.
Amikor testedet betakarom,
megijeszt a melegség,
reszketve húzod ki magad álmaidból.

KÁTYÚS ÚTTEST

Arcotokkal töltik fel a kátyúkat, beleszárad,
ahogy nyelvetek egymáshoz ér. Lágy foltok
vagytok az utakon, amiket néha kikerülök,
de amikor cuppogni kezdtek, belelépek,
hogy eltapossam kettőtök mozdulatát.
Az egyik forgalmas utcában jövök rá arra,
hogy a kövesutak hibáit csak úgy takarhatjátok el,
ha a járművek súlya deformálja arcotokat.
A panelek árnyékából figyelem, hogyan tűnik el
rólatok az orr, a szem, a mosolyránc.
Nyár elején az aszfalt kiszívja belőletek a hőt,
felismerhetetlenül egymásba kövesedtek.

Dezső Kata

A CSEKLOVICS-JELENTÉS

Simon Bence Imrénének és apjának

Cseklovics báró szerint a történelem
eseményföldrajzi vonatkoztatás,
amikor a mohácsi csatáról beszélek,
II. Lajos halálára,
nem Mohács és az ütközet közötti
7 kilométerre gondolok.

Cseklovics érdekes hasonlatot emel a beszélgetésbe, mikor kronológián kívüliségről beszél:
a meg nem történelekről
csak bizonyos rovarok tudnak,
mert ezek a kis hadnépek kitinpáncéllal
születnek, hiába nincs tudomásuk a fenyegetésről,
felkészülten várják az ellenséget.

A fenyegetésről mit sem sejtve
választanak következő lakhelyet, soros szerelmet a csendes népek, békében élő népek, hogy
aztán jöjjön az elárvult, vérmes hadúr,
új birodalmában a hódítás véres, szarszagú terminus.
A nyertes pozíciók megkezdik az alattvalók háziasítását,
a bércek lábához őrtornyot állítanak, az ellenállók nyakába kötelet akasztanak.
A leigázás hagyomány, történelmi szimmetriája van.

Arról, hogy kémkiképzésben ki jár élen,
megoszlik a szakvélemény,
de nem szabad elfelejteni, adta hozzá Cseklovics,
a magántörténelem is szót érdemel,
súlya van annak, hogy kit lőttek és kit szúrtak agyon ugyanabból a családból,
hogy az anyai dédmamát egy ruszki erőszakolta meg, egy ruszki kúrta teherbe, állítsanak
bármit a szakértők, a szónokok.

Nem hazudtam, de az elmondottak nem tőlem származnak és valójában nem is engem érdekelnek,
mondta hosszú históriája végén Cseklovics

a vereckei lépcsőnek háttal.

AZ IZLANDI

Askja aktív vulkán külsején pókok és különféle rovarok élnek.
Különleges ismertetőjegyük, hogy közönséges fajtársaiknál
jóval melegebb a testük, ha megsérülnek, vérük higanyként
viselkedik, ereikben összecsomósodik,
megkövül, így ülepednek a tufatörmelékbe és

rakódnak

rakódnak

rakódnak

rakódnak rájuk

magatehetetlen

korszakok.

FÁXI-VERS

Magdus mamaként

becézte az öreganyját, aki tizenegy éves korában megmondta neki,
cseléd lesz a kishúgával együtt, és
kegyelmeséknél moslékot fog enni.

Az öreglány nem szerette ezeket az unokákat,
mert nem szerette az anyjukat,
a gyerekek apját, egyetlen szerelmes kisfiát pedig
itatta és itatta és itatta, hogy hazamenjen az
átkos házba, és jól megverjen mindenkit részegen.

Az átkos házban nem volt édesség,
papíros levest ettek délben,
nem jöttek vendégek, és őket se hívták sehova.

Amíg az apja élt, kertek alatt lopózott haza az iskolából,
rendre rajtakapta az apja, hogy ki akar lógni a verés alól,
és ki akar lógni az apja alól is, hogy ne tudja hol
megütni, de még több pofont kapott érte.

Az átkos házban történekekről a szomszédok,
a teljes família és a pap is tudott,
együtt hallgatták el az egészet,
pedig félt a kislány, mert féltette a húgát és félt,
ha nem hal meg senki, a verekedésnek mi más vége lesz.

Aztán 2005 lett, jött a május, és
Dezső Árpád eltűnt, megölték, aztán mielőtt
teljesen lebomlott volna, előkerült.
Nem kellett többet sötétben, észrevétlenül lopakodni,
fényért hunyorogni az átkos házban,
a gazdátlan zajok idővel elültek.
Fáxi Magda hat évig élt a kislány nélkül,
hat évig hordta hozzá az unokákat a megvetett menyé.

A kislány a családját kétféle szerfűgés,
három elvonó és ugyanennyi pszichológus után
tudta megszokni, az apai ággal nem beszél,
nem megy el a temetésükre sem, közömbös,
de mégis számon tartja az elhaltakat,
tíz van még vissza, megszűnnek a minták,
ha átér az utolsó moslékevő.

Benesóczky László

RAFAH

ragrimes elégia

csak citromért mentél, és tejért,
tejporért, ha volt, vagy semmiért,
és én miért nem, gyermekünk
lázban égett, szóval még aztán gyógyszerért,
majd kinéztem (Ahmed üvöltött),
és utolért, Mariam, a vörös porfelhő és a véged

*

három rakéta óta üvöltenék
porfelhő és a tömbök alatt
a kedves zöldséges háza,
arcod és a betontörmelék,
kezed és a betontörmelék,
Ahmed nem-csillapuló láza,
és egy citrom mellett a hajad,
Mariam

*

csak mentem keresztül a tereken
Ahmed némán a karomon
átmentem volna a tengeren,
illatodért a romokon,
tejnél-méznél édesebb, Mariam,
és te egyre válaszoltál fejben,
és én egyre kérdeztelek téged,
és csak beszélt hozzám a hangod,
és a város szürkébben égett,
de pokolian

*

hátha vagy? és mindig velem, velünk,
de most miért nem hallak?
üszkös már kezünk és házaink,
mikor lesz vége, Allah?
népemmel gránátalmát szülünk,
hangod káprázik nélkülünk,
Ahmedünk miért nem alhat...?

*

hisz történelmet tanultam és jogot,
a szabadságba kivezetni népem,
történelmet kaptunk, nem jogot,
rakétákat – bár nem semmiért: egészen,
itt ülök egy szál székesemen,
velem szemben egy fegyveres,
nincs semmim, hát másra les,
hol már élni is nagy érdem.

Rostás Mihály

KAZAL

kattog az óra az út szélén.
madarakat etetnek.
néhány meghalt nagymama
kiabált a
csúszda alatt.
a gumikötél drága eszköz
egy megadott kilogrammig.

elszakadt alattad, hogy trambulinra
ess. nem csípett annyira. nem.
a választás előfutár. ingyen fogzománcot
adtak, minden beváltott
ígéretért.

tüdőmre telepedve krátereket
képez, úgy nézel rám.
süket leszek. szelektálok, hogy
utam végéig kapukat rágjak.
sorsot húzok, lehet tanulság.
kazalban gyűjtanak alám

pár pillanatot. feltámadok.
újra ugrok, a pokolban minden
lényegtelen. legfőképpen az udvar.
ez mindig unalmas. nem hiszem,
hogy ott sütnek.

csöpögőn van a víz. a bankok
tévedtek. minden vállalkozás lényegletörő.

kést éleznek a rostások. arra neveltek,
hogy beletörjem.

kellett volna néhány zseb. a vasutasok
tánca emlékezetesre sikeredett –

körbement az óra.

MOTIVÁCIÓ

kezemben néhány felüljárós
öngyújtó. a földben kivételesen mást
húzhatnak ki. minden szál után
elszívok pár gondolatot. nem tudod,
hogyan élvezi más. a földön keresek
madarakat. a hajnal

ébredésével sosem érkezhetsz. csak úgy,
hogyan jelenléti íveket tölt. élvezem a
természetet, a roncsolt bakeliteken
szóló sáros összetételét. sugaraiban
didergek. végül szakadozó láncokat
rakok. indul az egész. feketében
festem azokat, melyek többre
hivatottak. legyenek lepték,
mikor az óra véget ért. magamban
csak nagy alkalomkor vetek keresztet.

az ajtóban csukják ki a
pillantásokat. verejtékben jelzem:
nem legenda vagyok. akkora motiváció,
hogyan másnak kitűnjek. felgyújtott
könyvtári polc vagyok. ismeretlen
fütyök az éjben. bibircsókös közlések
fiai.

én vagyok a horkolás.
ébredés tartalak.

ATLÉTA

alkalmi dohányosból lesz
a legjobb örömlány. kétheti munka
három hétért. minden füst, amit
eregetek –
panasz. napi két dobozból
bármikor letenném.

egy félbevágott nejlonnal
könnyítenek a hőmérsékleten.
ne csak kábulatban legyen részük.
a mértani elemeket feltűrik
a portás atlétáján.
pörköltzsaftos ingeket adnak
a Vácínál. valami krokodilmintát
adjál kérlek. a séta lábak
nélkül olyan,
mint egy erőltetés.

minden viharban villámhárítás.
elmaradtak idén nyáron. patakokban
délután, holnap elfelejtem. éveimet
szűnyogszülte gondolatokban rejtem.
nálam sem,

másban is maradhat. rossz ómen
az alvadt hátitáska.

Bozsik Péter

(IDŐSB HÖLGY ÉS A RABLÓ)

„gyávaságom gyakran
fellökött”

Domonkos István

Idős nőt akart kirabolni egy nulla pontról induló férfi tavaly novemberben. Ez az ember előtte soha, semmikor sem érzett félelmet, mosolygó arccal, mindig ugyanazt a partizándalt dúdolgatva lépkedett az őszi verőfényben, vagy akár a téli, ködtől gomolygó éjszakában. Úgy érezte, dacolhat minden veszéllyel, észre sem vette a behúzott farokkal nyomába szegődő kutyákat. Talán ez már igazolta azért a dolgot. A tett színhelyéről elmenekült, de a járőrök másnap elkapták. A nyomozók, akik ugyan nem tudták, de a zsigereikben érezték, hogyha a kard vérrel ír, akkor a toll tintával öl, befejezték az ügy vizsgálatát. Az idős asszony fia tett bejelentést. A középső fia a három közül, aki nemrégiben leszokott a dohányzásról, és úgy érezte, mintha megölt volna valakit, olyasvalakit, akit legjobban szeret. Telefonon hívta föl a rendőrséget, hogy édesanyját megpróbálták kirabolni a Weissbrunn melletti Herrendorfon, ahol mindenki tudta, ki a besúgó, ki a tolvaj, ki a lusta, ki a szorgos, ki a buta és ki zseni. A jelzést követően a járőrök, kissé morcosan, mert kakaskukorékolásra ébredtek, azonnal a helyszínre mentek és adatokat gyűjtöttek. Mint kiderült, a hetven körüli helyi lakos, akinek agya, ahogy öregedett, egyre inkább mondatok szitájaként működött, a postára tartott november 7-én, dél körül, amikor éppen bizonyosságot nyert, vagy legalábbis úgy tűnt, hogy a magyar irodalom a mellőzöttek irodalma, a mellőzötteket meg a mellőzöttek istápolják, nos, ebben a pillanatban lépett oda hozzá egy ismeretlen férfi. Útbaigazítást kért tőle, pont tőle, akinek bár nyaka kissé ráncos és kékeres, ámbár *haja még mindig ében, és férfiak hulltak szét azúrkék szemében*. Azonban nem érdekelte a válasz, váratlanul megragadta az asszony szatyráját és a földre lökte őt. A hölgy viszont nem engedte el a táskát, a támadó erre megrémült, és elmenekült. A nyugdíjas nő súlyos sérülést szenvedett, eltört a csuklója. A Weissbrunn megyei rendőrök, akik pontosan tudták, hogy a tábornokok parancsai is szavakkal küldenek tömegeket a halálba, hogy a tömeggyilkosságokat is valami megfogalmazás előzi meg, még aznap azonosították a helyi férfit. Elfogatóparancsot adtak ki ellene, holott már rég nem hittek, de legalábbis kételkedtek az írott mondatokban. Ennek ellenére, vagy épp ezért, másnap egy ágyneműtartóban megtalálták a bűnelkövetőt. Amikor kiráncigálták a cihák közül, mélybarna szemében rettegés tükröződött és csak annyit mondott az egyenruhásoknak: „Tiszán kimondhatom, hogy **ibolya**, egyik pillanatban el is hiszem, hogy kimondhatom, de a másik

pillanatban kiderül, mégsem, ugyanis az nem csak egy ibolya, mert a sírokon is ibolyák nőnek. Az egész földfelszín egy sírhant.” A rend őrei kissé csodálkozva bilincseltek meg és vitték be a weissbrunni kapitányságra. Kihallgatását követően bűnügyi őrizetbe vették, és kezdeményezték letartóztatását. Rablási kísérlet és súlyos testi sértés bűntett miatt indult vele szemben eljárás. Azt elfelejtettem megemlíteni, ha valaki önéletrajzi ihletésű könyvet ír, változtassa meg a neveket, a kutyákét is; ez egy jó tanács, sok kellemetlenségtől óvja meg magát az ember.

(VIZSGASZEM)

„...valami totális félreértés
a megfogalmazás szintjén
történik.”

(D. I.)

Jól vizsgázott Weissbrunn megyei Sirtz egyik csendes utcájában a *SZEM-mozgalom*, ami azt is bizonyítja, hogy milyen fontos az egymásra figyelés. Egy asszony, aki ötvenedik születésnapjáig sehogy se tudott a végére járni, hogy valójában örömet vagy félelmet jelent-e számára férfival ágyba bújni, telefonált utcabeli ismerősének 20.... november 7-én, késő délelőtt, és elmondta, hogy idegent látott beugrani egy – szintén az utcában lakó – idős nő udvarába. A hátizsákos ismeretlen láthatóan rosszban sántikált, egész élete térkép és cél nélküli tájfutás volt, jóllehet ezt akkor még rajta kívül senki sem tudta. A férfi, csalogány az ősz közepén, azonnal átment egyedül élő szomszédjához, aki éppen kertészkedett. Megkérte a nőt, egykoron öltözetlenül a szépség maga, hogy maradjon az udvaron, ő pedig átfésülte a házat, ahol a fürdőszobában össze-találkozott a hátizsákos idegennel, aki kezében éppen egy elektromos hajvágót tartott; valamit a hagyományos értelmével ellentétben használt, de nagyon. A szomszéd, aki a természetet még festményeken sem komálta, próbálta elkapni a tetten ért bűnelkövetőt. A vélt tettes, bár azt sem értette, mit keres egy ilyen kisvárosban, hiszen a szüntelen csipogás, nyávogás, ugatás, rőfögés és bömbölés szörnyen idegesítette, azonnal menekülőre fogta, és rövid dulakodás után elszaladt a mézsfehér vakablakon keresztül. Hátrahagyta azonban a telefonját és az összes személyes iratát, így őt a helyi rendőrök járőrei, akik már nem öltik magukra a Szörnyű és Megigéző emberi álarcát, még a déli harangszó előtt elfogták. A harmincöt éves budapesti lakost, aki a Semmi képében jelent meg, a nyomozók rablás miatt őrizetbe vették, és kezdeményezték letartóztatását. Az ügy

érdekessége, hogy az egyébként büntetett előéletű, a teleket medvetechnikával túlélő gyanúsított, noha *még mindig nem jutott túl az első összetett mondaton*, annak ellenére tagadja a bűncselekmény elkövetését, hogy nyilvánvaló bizonyítékokat hagyott a helyszínen, a helyszínen, ahol a tapasztalatot szublimálta és elhárított magában minden absztrakciót. Azt viszont az újságíró, aki utált telefonálni és folyton rébuszokban beszélt a készülékbe, mert attól tartott, hogy még mindig lehallgatják, elfelejtette megemlíteni, hogy ezt Leszek bácsitól hallotta, akit a kisvárosban afféle futóbolondként tartottak számon. Az esetet a Weissbrunni Rendőrkapitányság Bűnügyi Osztályának munkatársai vizsgálják; hiába, hogy szándékaik bukásra vannak ítélve.

(A *Kisajátítás* című ciklusból)

Kukucska Szabolcs

AZ ÖRÖKLÉT KAPUJÁNÁL

a búzamező némán körülölel
és betakargat
amikor elhagyatott vagyok
ide menekülök bíborszín magányommal
gonosz kisgyerekek köveket dobálnak felém
nem hagynak dolgozni a kis gecik
a kavargó csillagos éjszakában
minden egyes pillanatban
újra magamra találok

ott
ahol a napraforgók titkokat suddognak
levágott fülemben
és az őszi hűvös szellő olajfesték illatát hordozza
az öröklét hanyag tengerében
sodródó kattant emberélet
maradékából
mindent neked adtam

a kétségbeesés vásznára
nem érdemes már festéket pazarolnom
teher vagyok én
tudom ezt jól
egyedül már csak a testvérem theo hisz bennem
ő is csak azért
mert nincs más választása
és ezzel nem akarok visszaélni
csak ebbe kapaszkodhatok

az arles-i fogadóban
árnyékok táncolnak
alkonyatkor
őrjögő vadállattá kell változnom

utolsó ecsetvonás vagyok
az ártatlanság vászonszövetén
egy ében varjú levegőért kapkod
belélegzem a paletta összes létező színspektrumát
ahogy a ragyogás elhalványuló visszhangja
rezeg
pupillám
aranyozott rétegeiben szeretnék
örökre elbújni
fokozatosan csúszok egyre lejjebb
mélyebbre
oda
ahol a csillagok a saját sorsukat keresik

Makáry Sebestyén

A HÁTTÉRZAJBÓL

(részletek)

*Én csak a makettet, de az öregasszony,
akiről nem tudom, él-e,
talán még az eredeti vízimalmot is látta.
Az unokáimnak is szerettem volna megmutatni,
de nem érdeklődnek.
Fotballoznak.
Az kéne neked énszerintem,
hogy a Szentendrei-szigetről
mint Magyarország legnagyobb kincséről írj.
Az ivóvíz miatt.
Mert nem értékelik az emberek.
Pedig a sziget alján rengeteg víznyelő van.
A háború alatt a Hétkápolnához
meg az Istenmalmi utcába jártunk.
Ott a föld alól jön a víz.
A vasút alatt jön át,
a sínpár melletti oldalfalban van egy lyuk,
ott folyik,
át a Forte-gyár alatt,
és onnan a forrásba.
Máriaudvarról indul,
fürödtem is benne,
mert ott egy kis tószersűség van.
És onnan jön az izébe.
– A Gombás-patakba? –
A Gombás-patak mellé.*

*

A hajózási tilalom kihirdetése előtti napon
találtuk a nádasba sodródott stéget.

Gurtnival a kajakokhoz kötöttük,
és Vácra vontattuk.
Az egészből csak a masszív acélváz kellett.
A deszkákat lecsavaroztuk,
és az elöregedett hordókat beszakítottuk,
elárasztottuk, majd elúszattuk.
Az ellenállóbb zárólapok azonban
csak résnyire szakadtak be,
és mert a bugyborékolást nem vártuk ki,
maradt annyi levegő a hordókban, hogy a merülés
és emelkedés szabálytalan ritmusában fel-
feltűnjenek a csordultig áradt folyón
matekkönyvbe illő ívet rajzolva a part
és a sodorvonal közé.
Nem lesz ebből baj, Laci bá?
Nem lesz, Sebikém,
megeszi a Duna.
És ahogy nézem,
az íven mi is rajta állunk,
meg a hátam mögötti házak,
és a Dunai Cementművek szállítószalagja,
amely a megbontott mészkőtestbe vezet.

*

Nem volt szabad nevetni,
de mukkanni sem.
Nagyapám vezetett,
nagyanyám a táblákat nézte,
de valahogy mindig elronthatta,
vagy mi mukkantunk meg,
mert harmadik vagy negyedik próbálkozásra
sem sikerült bekanyarodni
a keresett útra.
Látjátok, így működik a motorfék.
Most egyesben vagyunk,
most kettesben,
most hármásban.
Már egész gyorsan haladunk.

„Ami görbe, azt hajlítsátok egyenessé” –
szólt az angyal, és nagyapám
áhítatos engedelmességgel egyenesítette a kanyart,
szemrebbenés nélkül nézett az erdőbe,
fiatal erdő volt,
úgy hajlottak a lökhárító előtt
a juharok, kőrisek, fosókák,
akár az elvékonyodott hajsálak
a fészű ágai között.

*

– De hogyan is érdekelhette volna az idefent,
ha odalent volt? –

*Meredeken visz tovább az út egy széles törésvonal mellett.
Fentről kürtő torkollik bele, ami egyben a törésvonal folytatása.
Kikötjük a hágcsót, és lemászunk.
A terem alján kötömbök, majd egy újabb tízméteres akna.
Hágcsón mászunk tovább, de álfenékre érünk.
Döng a lábunk alatt. Gyenge egy feszítővassal megpiszkálja,
a többmázsás sziklatömbök túlvilági robajjal zuhannak a mélybe.
A vető hasadékában egy simára koptatott,
lejtős szakaszhoz érünk.
Borskövek borítják a falat.
A mélységmérő 64 méteren megállt.
A vető egy hatalmas csarnokba vezet,
de nem tudunk leereszkedni, mert elfogyott a hágcsónk.
1964. október 4., vasárnap.
Bükk, István-lápai barlang.
Első bejárás: Gyenge, Somogyi, Kun, Fodor, Markó.
És még valaki.
Huszonegy éves vagyok.*

Kiss Dávid

TRILOBITA

I.

Úgy legelészett az őstengerek
háborítatlan homokvölgyén,
mint szarvas a hűs patak partján.

Lágy részeire ritkán tévedt ölőgép,
stresszhormonjait csak néha
növelte fürge anomalocarys.

Kövé vált váza bár félmilliárd
évet is túlélte, nem bírta el anyám
fiára támadó dühével –
elpusztította tomboló haragja.

De darabokból is összeállt újra
nagyyszerű teste, utolsó percét
páncélja őrzi a dús kambriumnak –
egybeillesztette a gondos apai kéz.

II.

Ó, földi élet, forradalom
egy alvadó bolygó
gázbuborékos őslevesében,

ott pezsepsz a tengeri árkok
űrsötét mélyén: Alien-arcú lények
tűrik az éji világok vak hidegét
és irtó tömegét a hádészi víznek,

megtelepedsz a kősvatagban
és homokdűnék hullámzó testén,
hódol előtted magashegység,
sík pusztaság és sósvízű mélyföld.

III.

Ragadozó sejtek gyomrába került,
onnan öröklődött át
egy parányi energiabomba:

így született meg az első anya,
és most e teremtéstől kanyargó
ősanyasor mitokondriumát rejti
sejtjeink milliárdja.

Bennem is élnek, de tovább
csak hűgaim örökítik – elmúlok,
nem marad meg, csak kősziluettetem.

Mily anya tör majd széjjel,
ha elborul arca,
ember vagy más lény,
vagy mesterkélt értelem?

És a Föld lesz-e akkor még
otthonunk, vagy más bolygó
múzeumában végzem be sorsom?

Szegedy-Maszák Zoltán: Nehezen olvasható mű
3D nyomtat, PLA, 2020, 50x50cm
Fotó: GYURICZA Mátyás

Győrei Zsolt

„AZ ÉRTELEM AVAGY VELEJ?”

Három német velőtlen költő

A német *Unsinns poesie* fogalmát talán a *velőtlen költészet* kifejezés adja legtalálóbban vissza. Olyan, zömmel kis kabarékban nevezetessé lett, egyéni látásmódú, a szürreálissal kacérkodó költőket sorolhatunk e decens kategóriába, akiknek filozófiából és polgárpukkasztásból egybegyúrt, okos és játékos versei a német abszurd humort az angol *nonsense poetry* méltó rokoniává avatják. Közülük szeretnék most hármat bemutatni.

CHRISTIAN MORGENSTERN

a huszadik századi német kabaréköltészet atyamestere remek képpel hívta fel magára a figyelmet, amikor a világ szemléletének új lehetőségeként a lengedezést javasolta egy bitófán. „A bitóról másnak látszik a világ, s mindenki más dolgokat lát meg benne, mint mindenki más” – írta verseskönyve bevezetőjében. Az így megtapasztalt panoráma hamar hangolta az eredetileg kocsmai kabarének indult *Bitódalokat* (1905) filozofikussá és fanyarrá. Ezt a hangot erősítik a későbbi kötetek: a *Palmström* (1910) és a költő egyáltalán nem bitó általi halála (1914) után a hagyatékban maradt versekből összeállított *Palma Kunkel* (1916) és a *Ginggan* (1919) is. Jelen fordítások ez utóbbi három ciklus némely versének magyarításai, illetve (*A letészett lant* esetében) átköltései.

Palmström

Palmström megáll partján a tónak,
egy zsebkendőt széthajtogat.
A kendőn tölgyfák láthatóak,
s egy „Olvasó úr”-rajzolat.

Nem fúj belé még. Tétovázgat.
E téblábhöz elég erőt
nem adhat más, csak mély alázat,
mely fejet hajt a Szép előtt.

Gyengéden hajtja végre négyrét,
s e kendőrejtő tétovát
csak dicsérhetjük érző lényként,
ha orrfúvatlan lép tovább.

A fókamedve

A medvefóka ismerős.
A fókamedve: friss erő.

A fóka-félben rejtve él
a masszív, morcos medve-fél.

Nem mondja: bű, nem mondja: bá –
nyakadba dú' és megzabá'.

Aztán az Úrra felmered.
Komálják egymást szerfelett.

Színház

1.

Palmström nagy tervet ringatott:
egy csupakocka színpadot!

Körötte (ettől pörg be Korf)
a nézőtér, mi körbeforg.

Négyosztatú egy költemény?
A négy hely szépen körbemén.

A színpad oszlik négyszerest,
hogyan láss valót s a tényt szeresd!

Mert e négyzet-rámában egy
évben egy végzetdráma megy,

amelyben minden jelenet
élethűn megelevened.

Kövekből rakva kőfalak,
mormolva fut egy bő patak,

szagolsz talajt vagy épp ganajt,
rügyeznek fák, a fű kihajt.

Ez zajlik, míg egy év kijön.
Íme: valóság a köbön!

Még makettet is komponált:
víznek rakott aranyfonált,

emelt dobozból kis falut –
s az egész Korf kezébe jut.

2.

Von Korf nem nyugszik: évről évré tér,
és úgy találja: végre révbe ér,
midőn szellemdúsan s magas fokon
demonstrálgatni kezd egy colstokon.

„Úgy nézz e rendszerrel tört lécre te,
hogy ez egy költő – és költészete.
Hajlítgasd bátran, jobbra-balra, itt-
ott erre jól alkalmas tagjait,
s fa nő belőle, törzs, lombkorona,
kulipintyó, vagy templom toronya,
vagy ablakot látsz, vagy épp tűzhelyet,
szfinxet, mit meg nem fejt a bölcselet,
gomolyfelhőt vagy báránypelleget,
bárkát, mögötte zúgó tengerek,
csillagképeket, alpi hegytetőt,
majd hirtelen már sziluettek ők!
Nyeklő rudad ahányképp ízeled,
a gondolat gyárt annyi díszletet.

Valót nem látsz! bezzeg fantáziát,
mi kedvre gyújt, s beléd hintázik át!
Súlyos kolonc, Palmström, a rest anyag –
vesd el! Jobb, mint szegény nyakad ha nyög.
Földhözragadt a teknősbéka-lét,
add mennykövek ágbogas rejtjelét!
Hagyd szikrázni e gyatra colstokot,
s ha elmeéllel, könnyen, jól fogod:
a költő-szó rá visszasistereg,
s fényükben a világ máris kerek!

JOACHIM RINGELNATZ

nemcsak költő volt, de festő is. Hozzá matróz (kedvelt tetoválásukról, a csikóhalról választotta művésznevét az eredetileg Hans Gustav Böttichernek anyakönyvezett Joachim), mindenek egy panzióban, szakmunkástanuló egy kátránypapírüzemben, utazási iroda alkalmazottja, idegenvezető, kirakatrendező, a kielii matrózlázadás napjaiban pedig kis híján akasztott ember is lett belőle. 1909-ben a müncheni költők törzshelyén, a *Simplicissimus*ban tűnt fel Wedekind mellett, a weimari köztársaság idején a *Schall und Rauch*ban lépett színpadra. 1933-ban a nácik hatalomra kerülésük után betiltották. A maga excentrikus módján állt rajtuk bosszút: 1934-ben meghalt tüdővészben. Festményei elvesztek, az általa rendezett kirakatok szintén a múltéi immár, csodálkozunk hát rá e helyt néhány versére.

A parkban

Induri-pinduri rózsabokornál
induri-pinduri őzike kómál.
Tíz huszonötre ha járhat.
Majd, hazatérvén háromkor
ámulok: ott áll egyre az állat,
odacövekelte az álmokór!
Árnyékként lopakodtam a rózsabokorhoz,
adtam az őznek egy induri-pinduri tockost.
Rám se bagózott, el sem is iszkolt –
persze, mivelhogy gipsz volt.

Sporttoborzó

Fel, lusta, fonnyadt, félig holt
sok akta-atka,
hív titeket a télisport
ki a szabadba!

Ne dönts le több szeszt a gigán,
sok régi bor-tok,
várnak vérpezsdítő, vidám,
vad télisportok!

Ingujjban síelj, úgy füleld,
ha gleccsereccsen,
friss hó borít alul-felül
és dics, felesben.

De hagyjuk bár a hív telet!
Mindig s akárhol,
ha szellemdúsan míveled,
a sport a mámor!

A gömböc karcsú lesz, sovány,
a gyáva: vasszív,
a félénk: tette kész, vagány
s éjjelre masszív.

Időd rohan, muszklid feszül,
láb, törzs, kar: edzett.
Magánytól óv és megbecsül
a tornaegylet.

Megjön, ha szívész friss levegőt,
étvágyad is ma,
s mikor füstjébe bevetődsz,
vár hűn a kocsmá.

És izmoddal, mi végcsinált
sok hercehurcát,
lapozható jól legkivált
a képes újság.

Dal a nyílttengeritehénről

A nyolctonnás ny. t. tehén
a vízfenéken lel kecóra.
Ihaj-csuhaj!
Nem ostobább, mint te meg én,
és nyolc csomóval megy per óra.
Ihaj-csuhaj!

Farkcsóválni fel is merül,
ha egy pár percre szert tesz éjjel.
Ihaj-csuhaj!
S hol csóvál, ott körös-körül
szappant s habot túr szerteséjjel.
Ihaj-csuhaj!

Ha Nap tűz, úszik egy szakaszt
fahéj- és szegfűszeg-szagún át,
ihaj-csuhaj!
S patával míg tejet fakaszt,
várják a leghűsebb lagúnák.
Ihaj-csuhaj!

PETER HAMMERSCHLAG

a Magyarországon a három közül legkevésbé ismert – szigorúbban úgy fogalmazhatnánk: leginkább elhanyagolt – költő a húszas évek végén vált a német nyelvű irodalmi kabaré egyik fenyegerekévé. Itthoni be-nem-érkezettiségre magyarázatul szolgáljon az a tény, hogy híres-neves bécsi *Der liebe Augustin* színpad konferansziéja és háziszerezője, gyerekversek írója auschwitzi meggyilkolása után a német nyelvű irodalomba is csak a hetvenes években tért vissza, azóta bezzeg több szövegkiadás ad számot színes és izgalmas költői munkásságáról.

Sivatagi őzikémhez

Ah! karcsú őzsutácskám,
törékeny őzpatácskán
egyet kérek: ne menj
a sivatagba! Ottan
számum tépáz, s belobban
a két tüdőlebeny.

Tevéd ha földre ejtett,
besüpped árva lelked,
sűrű homok pereg
holttestedre – s a porban
sejk-had áll, néma-zordan
Mekka felé mered.

Sakál sikolt panaszlón,
ebédnek mert az apró
tetem nem tetemes.
Hiéna-horda dűnnyög,
keserűn hull a könnyük –
nekik már konc se lesz.

S ha fájó szívvel arra
járnék a port kavarva
majd néhány év után,
keresve csöpp vizecskét –
csak pár csontod s izecsكد
vár ott rám, őzsutám!

Számvetés

Imádnék minden drága *blondie*-t:
ágyacskájában megbolondít...
De ózdkodnak. Ha meg *fille brune*-re
dőlnék – az sem vágyik ily bűnre.
Chicát kajtatnék, büszke *negrát*,
magára egy sem ránt, ha meglát.
És az sem járja, *rotes Mädchen*,
hogy „Stop Hammerschlag!”-tábla védjen.

Ember! hogyha ennyi a *nyista*,
Légy onanista!

Zsuzska, a pisztráng

Az én szerelmesem a víz sziréne,
az én Zsuzskám egy echte habléány.
Szép teste fodrot húz a víz színére,
tempóitól az összes hal behány.

Ma reggel elköszönt: sétálni úszott.
Órára mind több súlyos óra múlt...
Egy pisztrángot faggattam végre nyúzott
ideggel: „Zsuzska merre áramolt?”

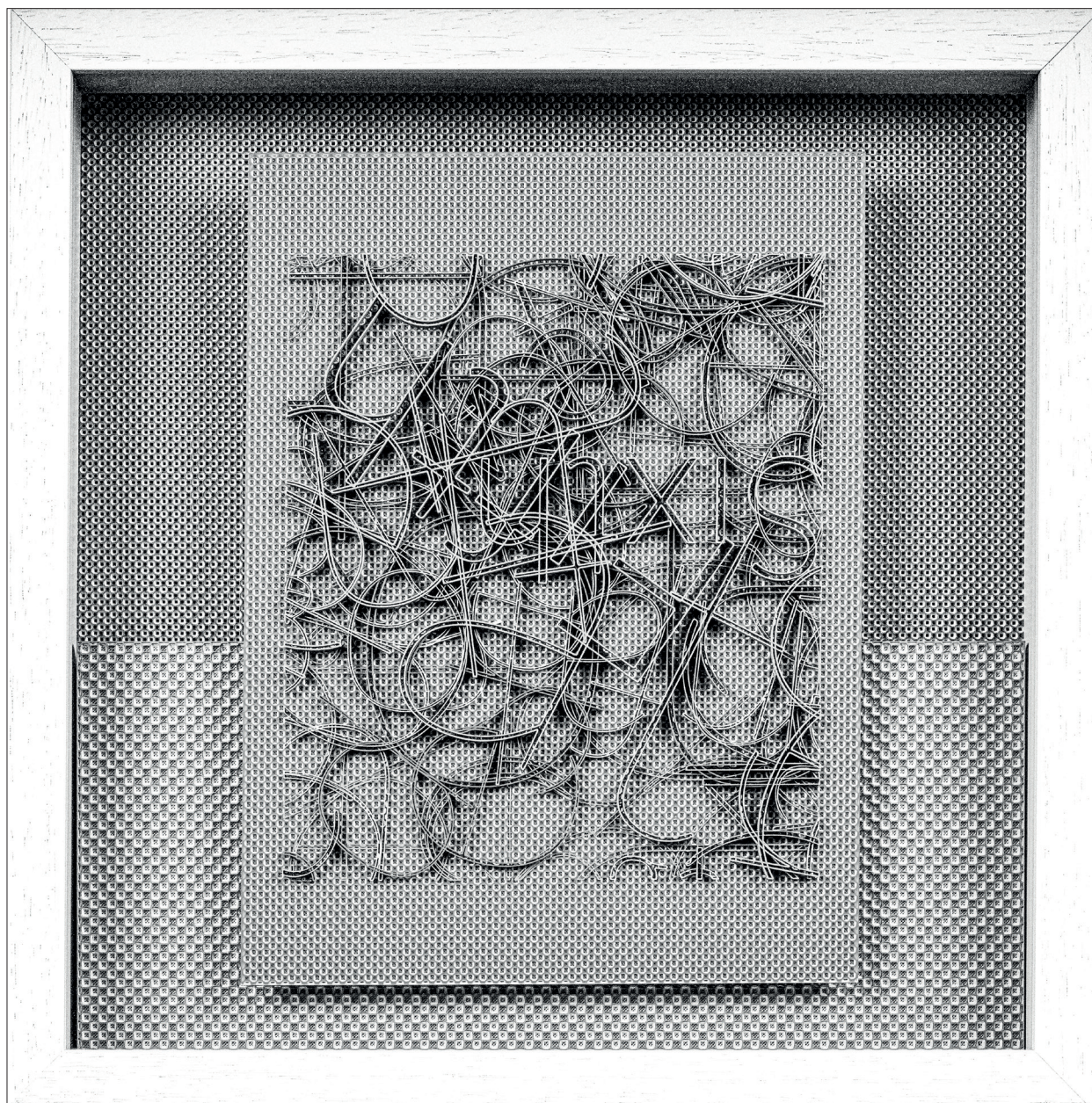
„A szép Zsuzskáért pancsolsz itt szipogva,
kit halságunk egészen áthatott?
Pecások jöttek... egyikük kifogta...
Szép Zsuzskád többé meg nem láthatod.”

Csöpögve víztől, könnytől és nyiroktól
a szállóig vonszolt a fájdalom.
Mit kell látnom? Ott ült egy bankdirektor,
és Zsuzskám falta épp a vadbarom!

Száját sátáni gúny zsírozza rusnyán,
boldogságomba metsz, és nyelni kezd.
Mártírkorona nem ékíti Zsuzskám,
csupán ajkán egy fél citromgerezd.

Pár nap múltán a bankvezér a mezsgyén
hevert vérében – ott szúrták szíven.
A kis temetőn, sok derék keresztény
között viszonylag békésen pihen.

Azóta én, mint félve ül ki sajkán,
szédelgek – bennem Zsuzska imbolyog.
Eszem csak ott jár... holt, fehér kis ajkán...
És látok rajta egy fél citromot.

Szegedy-Maszák Zoltán: Engedve intellektuális lendületünknek
3D nyomtat, PLA, 2024, 50x50x7cm

Horváth Margaréta

MINDIG LESZNEK CILIKÉK¹

A Móra kiadó *Pöttyös* és *Csíkos* sorozatainak előzményei a 20. század eleji ponyván

„Nem egy ország sorsát az döntötte el, hogy iskoláiban és könyvtáraiban milyen olvasmányok kerültek az ifjúság kezébe” – olvasható a hirdetés többek között a *Magyar Lányok* folyóirat hasábjain.² Ez az elképzelés azonban nemcsak a második világháború előtt, hanem a 20. század második felében is felfedezhető volt a hazai könyvpiacra, például a Móra kiadó *Csíkos*, illetve *Pöttyös* könyvek sorozataiban is. Az említett könyvekben számos, példaadó szándékkal elénk állított hősnőt találunk, melyekkel az ifjú olvasók könnyen azonosulhatnak, legyen szó akár lányregényekről, akár életrajzi tárgyú művekről. Jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon a Móra kiadó *Csíkos* és *Pöttyös* sorozata kapcsolatba hozható-e a 20. század elején hazánkban felvirágzó szórakoztató vagy éppenséggel ponyvairodalommal; illetve, hogy bemutassa, milyen megközelítési lehetőségeket, kapcsolódási pontokat találunk ezek között az egymástól látszólag nem csak időben távol álló kiadványok között.

Hogy közelebb kerülhessünk a szóban forgó sorozatok lehetséges előzményeihez, érdemes röviden áttekintenünk a 20. század eleji könyvpiac sajátosságait. Ebben az időszakban rendkívül elterjedtek számítottak az olcsó nyomtatványok, azonban az, hogy mit érdemes ponyvaként megneveznünk, némiképpen pontosításra szorul. Tanulmányomban ez alatt a Magyar Művelődéstörténeti Lexikon definíciója alapján széles körben jól eladható nyomtatványokat³ értem, mely így számos társadalmi réteghez⁴ eljuthatott.⁵ A meghatározás nem tartalmaz értékitéletet,

1 TUTSEK Anna, *Mindig lesznek Cilikék*, Bp., Singer és Wolfner, 1933.

2 Az idézet a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet több termékén is megtalálható, előszeretettel használják például a Herceg Ferenc szerkesztette *Uj Idők* folyóirat hírdetéseiben az 1930-as években: *Uj Idők*, 1935. december 8., 879; *Uj Idők*, 1939. január 8., 72.

3 BALÁZS-HAJDU Péter, CSÖRSZ Rumen István, ponyva = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: középkor és kora újkor*, szerk. KÖSZEGHY Péter, TAMÁS Zsuzsa, Bp., Balassi, 2009, 224–227.

4 Lakatos Éva hívja fel rá a figyelmet, hogy a századforduló idején több, tudatosan célzott réteglap is megtalálható volt a hazai sajtótermékek között, úgymint a *Cselédek Lapja*, a *Koldusok Újságja* vagy a *Szakácsnék lapja*. LAKATOS Éva, *Sikersajtó a századfordulón*, Bp., Balassi–OSZK, 2004, 180–186.

5 A kérdést Baráth Katalin az *Uj Idők* folyóirat segítségével tekintette át a midcult fogalmának társadalomtörténeti vonatkozásai mentén: BARÁTH Katalin, „Egyformán érdekli a grófnőt és a komornát” = *Uő, Szórakozik a tömeg*, Pécs, Kronosz, 2023, 59–78.

ugyanis a gyenge minőségű irodalmi teljesítmények mellett, ha kisebb mértékben is, de a magasirodalomhoz köthető alkotások is megjelenhettek alacsony áron, ponyván: a leginkább ismert légiós és vadnyugati regények mellett a piaci igényekhez igazodva, vagy akár külső, állami beavatkozással szépirodalmi művek,⁶ ismeretterjesztő sorozatok,⁷ gyerekeknek szóló történetek, kalandregények, bűnügyi regények,⁸ vagy akár felnőtteknek, illetve fiatal felnőtteknek szánt szerelmi tárgyú sorozatok is.⁹ A ponyva korabeli megítélésének sajátos vonása, hogy a különböző sajtótermékek, kiadványok igyekeztek minél inkább elhatárolni magukat a megnevezéstől: így a tanulmányba foglalt művek és könyvsorozatok jelentős része valószínűleg magát nem definiálná ponyvaként.¹⁰

A több tízmillió nagyságrendben megjelenő olcsó könyvek színvonala, mint ahogy az a fenti felsorolásból is kitűnhetett, meglehetősen változó volt.¹¹ Számos olyan ponyvasorozatot ismerünk, ami kifejezetten nívós írásokat kívánt szélesebb rétegekhez eljuttatni, úgymint az *Athenaeum* és a *Palladis pengős regényei*, a *Pesti Hírlap könyvek* vagy éppenséggel a Tutsek Anna által szerkesztett *Százszorszép könyvek* sorozat. Mindamellett ponyván persze sok igénytelen írás is megjelenhetett, azonban sok esetben nehéz magabiztosan különbséget tenni. Ez a megjelenési forma több olyan feltörekvő írónak biztosított megjelenési lehetőséget, mint Rejtő Jenő, Déry Tibor vagy éppen a Móra kiadó *Csíkos* könyveiből ismert szerző, Kertész Erzsébet. Utóbbi szerző munkássága azért is tekinthető különösen izgalmasnak, mert nemcsak kifejezetten gyerek- vagy lányregényei kerültek kiadásra a század első felében; hanem a legolcsóbb füzetes kiadványok formájában, úgynevezett cselédponyvákön is megjelentette írásait álneven.

A könyvpiac ebben az időszakban az olvasók igényeihez idomult, de az állam igyekezett külső beavatkozással csökkenteni a kétes értékű, olcsó irodalom mértékét. Annál is inkább, mert az 1930-as évek végére, 1940-es évek elejére a ponyvairodalom teljesen leuralta a könyvkiadást.¹² Csáki Pál idézi, hogy „1938-ban a szépirodalom csoportjába sorolt kiadványoknak mintegy egyharmada tartozott a ponyvaregény kategóriájába, a példányszámokat tekintve pedig az »irodalmi

6 Pl. GOGOLJ, *A köpönyeg és Egy kép a régi jó időből*, Bp., Franklin (Olcsó Könyvtár), é. n.; PLATÓN, *A lakoma*, Bp., Officina, 1942.

7 Pl. a Magyar Népművelők Társaságának *Érdekes regények – Röptében a világ körül* sorozata, ahol többek között Tersánszky Józsi Jenő egy munkája is megjelent: TERSÁNSZKY Józsi Jenő, *A bátor nyírőlegény*, Magyar Népművelők Társasága, 1941.

8 Ilyenek a *Detektív és kalandor regények* sorozat darabjai, úgymint Frank HARDING, *A kettős hüvelykujj*, Bp., Müller, 1932 vagy Harriet BOLTON-RHEYDT, *King-Fu, az ópiumkirály*, Bp., Müller, 1931.

9 Az itt hivatkozott művek bibliográfiai adatainak nagy részét a *Magyar könyvészet 1921–1944, A magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke* közlése nyomán adom.

10 Úgymint a Tutsek Anna által szerkesztett *Magyar Lányok* folyóirat, melynek könyvsorozatát, a *Százszorszép* könyveket éppen alacsony árával próbálták meg kívánatosá tenni olvasóik előtt. A hirdetés kiemeli: „ma, amikor úton-útfélen otrombán és tolakodóan kínálja magát a ponyva, a legszebb és legnemesebb feladat: értékes, érdekes olvasni-valót adni a fiatalság részére.” – *Magyar Lányok*, 1935. december 1.

11 CSÁKI Pál, *A ponyvairodalom „megrendszabályozása” az 1940-es évek elején*, Magyar Könyvszemle, 1988, 42–44.

12 A hivatkozott időszak sajátosságait Bálint Gábor részletesen ismerteti: BÁLINT Gábor, *A pesti ponyva virágkora az 1930–1940-es években*, Magyar Könyvszemle, 2007, 121–133.

termésnek« csaknem háromnegyed részét tette ki.”¹³ A ’40-es évek elején több kísérletet is tettek az ún. nemesponyva létrehozására,¹⁴ de ezek a vállalkozások hamar kudarcba fulladtak, szemben az olvasók igényeit is figyelembe vevő, a köztes társadalmi tér létrehozását megcélzó, fent már említett magas minőségű sorozatokkal.¹⁵

A közhangulat a negyvenes években egyre határozottabban a szóban forgó művek tartalma miatt is időről időre a ponyvairodalom ellen fordult. A ponyvát talán legélesebben bíráló *Magyarság* folyóirat, a Magyar Nemzetiszocialista Mozgalom napilapja 1941 tavaszán leleplező riport-sorozatot indított, mely a budapesti aszfalton elburjánzott szennyirodalommal foglalkozott.¹⁶ Az 1941. április 20-án megjelent *Magyarság* közli is azon sorozatok listáját, melyeknek nemcsak hogy a betiltandó könyvek listájára helyezését, hanem elkobzását is sürgeti, Rakovszky István magyar királyi belügyminiszter 1923. évi 60.002. számú körrendeletére hivatkozva.¹⁷ A rendelet többek között a Magyar Népművelők Társaságának *Röptében a világ* körül sorozatát, a *Pesti Hírlap* könyveket és a Nova kiadó termékeit is betiltaná, mely utóbbinál többek között Kertész Erzsébet és Rejtő Jenő írásai is megjelentek. Az olcsó kiadványok helyzetét jól jellemzi, hogy egyébként a *Magyarság* folyóirat is rendelkezett egy, a napilap azonos elnevezésű könyvsorozattal,¹⁸ illetve az 1920-as években a *Magyarság* szerkesztősége több füzetes regényt is megjelentetett *A Magyarság Könyvtára*¹⁹ címmel.²⁰

13 CSÁKI, i. m., 42.

14 Pl. az *Érdekes Regények – Röptében a világ körül* könyvsorozat esetében a könyveken a következő leírás olvasható: „Ezek a kis regények minden hét péntekjén jelennek meg 100 oldalnyi terjedelemben. Ebből 64 oldal egy teljes kis regényt tartalmaz, 36 oldal pedig szép képekkel gazdagon élénkített érdekes és hasznos ismereteket nyújt. Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt. mélynyomása.” A sorozatot és a kezdeményezést Bisztray Gyula is említi: BISZTRAY Gyula, VÉCSEY Jenő, LÁNG Sándor, *Az 1941. év magyar könyvszerkesztése*, Magyar Könyvszemle, 1946, 117–131.

15 BARÁTH, i. m., 59–78.

16 Az újságírók a ponyva mellett kiálló, nem megnevezett *kiváló magyar* írókat sem kímélték, akik véleményük szerint kiállásukkal a bűnözést segítették elő, hiszen: „A helyzet – minden mellébeszélés ellenére – változatlanul az, hogy a bűnözésre amúgy is hajlamos, ítélőképesség nélkül való lelket minden időben hatalmába kerített a ponyva.” – *Magyarság*, 1941. április 13., 7.

17 A rendelet bevezetésében a következők olvashatók: Az 1923. április 17-én kibocsátott körrendelet „fokozottabb körültekintésre” hívja fel a törvényhatóságokat a sajtótermékek utcai és házaló terjesztésének engedélyezésénél. A hatóságok csak olyan sajtótermékek esetében adhatnak ki engedélyt, amelyek vallási, erkölcsi, művelődési vagy nemzeti szempontokból „kívánatosak”. A rendőrhatalóságoknak pedig fokozottabban ellenőrizniük kell a sajtótermékek utcai terjesztését, mert tömegesen terjesztenek „fantasztikus” detektívregényeket, „a jó erkölcsökbe ütköző” pornográf tartalmú könyveket, képeket, „a lakosság lelkiületét és nemzeti érzését” károsan befolyásoló különböző röpiratokat. Az engedély nélküli terjesztőkkel szemben a sajtótermék lefoglalása mellett kihágási eljárást kell indítani. – *Magyar sajtójogi szabályok annotált gyűjteménye 1848–1989*, szerk. PAÁL Vince, Bp., Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Média tudományi Intézete, 2017, 619–620.

18 A sorozatban olyan művek jelentek meg az 1920-as és az 1930-as években, mint *A nagy kataklizma* Henri Allorgetól, a *Lesz ahogy lesz* Terescsényi Györgytől, illetve H. G. Wells *Bealby* című regénye: Henri ALLORGE, *A nagy kataklizma*, Bp., Pantheon, 1924; H. G. WELLS, *Bealby*, Bp., Pantheon, é. n.; TERESCSENYI György, *Lesz ahogy lesz*, Bp., Singer és Wolfner, 1932.

19 A sorozatban megjelent többek között: SZEMERE György, *A kótaji csudakovács*, Bp., »Magyarság« Szerkesztősége, 1921; ROZVÁNYI Vilmos, *A tilalmason*, Bp., »Magyarság« Szerkesztősége, 1921; VANTSÓ Gyula, *Haldokló föld*, Bp., »Magyarság« Szerkesztősége, 1922.

20 *A Magyar könyvszerkesztés 1921–1944 bibliográfiájában* az említett könyvsorozatok nem találhatóak meg.

A ponyvairodalom negatív megítélését azonban nemcsak tartalmi szempontok motiválták, hanem a korszakban egyre égetőbb problémaként fellépő papírhiány is. A ponyvák irdatlan mennyiségű papírfelhasználására Csáki Pál mutat rá. Mint írja még a háborús évek alatt is „évente 36 millió példányban jelentek meg ezek a termékek, és előállításukhoz egy év alatt 310 vagon, azaz tíz teljes vonatszerelvény papírt használtak fel.”²¹ A ponyvával szemben növekvő ellenszenv és a nehezedő gazdasági körülmények hatására 1942. július 17-én aztán megszületett az ún. ponyvarendelet,²² amely, ha be nem is tiltja a ponyvatermékeket, miniszterelnöki engedélyhez köti a három pengőnél olcsóbb áron forgalomba hozott könyv, naptár és füzet kibocsátását.²³ Így a szóban forgó kiadványok a szabályozások hatására egyre ritkábban jelenhettek meg, a ponyvairodalom mindinkább perifériára szorult.

Éppen ezért érdekes, hogy a *Csíkos* és *Pöttyös* könyvek kedvelt darabjainak szerzői között korábban ebben a közegben is ismert írókkal találkozunk. Ide sorolható Altay Margit²⁴ vagy éppen Palotai Boris, akinek például 1937-ben megjelent *Julika* című regénye a Móra kiadó *Pöttyös* sorozatában újra megjelenhetett egy másik regénnyel egyetemben.²⁵ Különösen izgalmas Kertész Erzsébet alakja, aki a század első felében nem csak történelmi tárgyú, életrajzi regényeket írt. Írói munkásságát kezdetben azonban nem ezek, hanem a gyermek-²⁶ és lányregények²⁷ jellemezték, valamint a szerelmi témájú, kalandos művek, melyek füzetes formában kerültek kibocsátásra.²⁸ Figyelemre méltó, hogy Kertésznek már a negyvenes években saját könyvsorozata volt Nova Irodalmi Intézetnél *Zsuzsi története* címmel. Ezt Ingrid Holsen álnéven publikálta, saját nevét a kor kiadói gyakorlata nyomán kezdetben fordítóként feltüntetve.²⁹

21 CSÁKI, i. m., 44.

22 A m. kir. minisztérium 1942. évi 4.300. M. E. számú rendelete, a rotációs és az íves nyomópapírosnak könyv, naptár vagy füzet előállítására való felhasználásáról. – PAÁL, i. m., 916–918.

23 A rendelet tartalmát és hatását Csáki Pál részletesen ismerteti: CSÁKI, i. m., 44–53.

24 Altay Margitnak számos gyerek- és ifjúsági regényét ismerjük a század elejéről, többek között *A porcellánbaba*, *A kis cseléd*, *Az ötösfogat*, valamint *A fehér hajó* címeikkel. Utóbbi a Tutsek Anna által szerkesztett *Magyar Lányok* folyóirat könyvsorozatában, a *Százszorszépek* könyvekben jelent meg. ALTAY Margit, *A porcellánbaba*, Bp., Pallas, é.c.n.; ALTAY Margit, *A kis cseléd*, Bp., Révai, é. n.; ALTAY Margit, *Ötösfogat*, Bp., Eisler G. Kiadása, 1921.

25 A *Julika* című regény két másik követte, melyek azonban már nem jelentek meg újra a Móra kiadónál: a *Julika és az ötödik osztály*, valamint a *Julika tizenhat éves* című írások. Ellenben a *Csíkos* könyvek között került kiadásra 1960-ban a *Viharos mennyország* című regénye. PALOTAI Boris, *Julika*, Bp., Athenaeum, 1937; PALOTAI Boris, *Julika és az ötödik osztály*, Bp., Athenaeum, 1939; PALOTAI Boris, *Julika tizenhat éves*, Bp., Athenaeum, 1948; PALOTAI Boris, *Viharos mennyország*, Bp., Móra, 1964.

26 Pl. a *Puszi-nyuszi húsvétja* vagy a *Kandi és Bandi az állatkertben* című mesekönyvek. KERTÉSZ Erzsébet, *Puszi-nyuszi húsvétja*, Bp., Pantheon, é. n.; KERTÉSZ Erzsébet, *Kandi és Bandi az állatkertben*, Bp., Officina, 1939.

27 Úgy mint *A családi pensio*, a *Négylevelű lóhere* vagy a *Nagylányok* című munkák.

28 Pl. Marjorie Wyne álnéven az *Afrikai éjszakák*, a *Visszahív a préri* vagy a *Szerelemből kitűnő* című rövid, füzetes regények.

29 Az álnévhasználat kapcsán a szintén ponyván publikáló Halász Péter közöl pontosítást, elsősorban Rejtő Jenő műveinek vonatkozásában. Tapasztalatai szerint az álnévhasználatot nem a kiadók kényszerítették rá a szerzőkre, hanem azok a kor és a műfaj divatja szerint használták a sajátjuktól eltérő, sokszor francia vagy angol neveket. Egyetlen kivételleként Faragó Miklóst, a Világvárosi Regények kiadóját említi, aki ragaszkodott hozzá, hogy az írók saját nevüket használják publikálás

Fontos megjegyeznünk, hogy a Nova kiadó a Zsuzsi-könyveken kívül még két ilyen típusú sorozattal is rendelkezett, melyek a *Csöppike története*,³⁰ illetve a *Bébi története* címet viselték.³¹ Ezeknek közös vonása, hogy a regények a címszereplő fiatal gyereklányok életének legfontosabb eseményeit tematizálja a gyerekkortól kezdődően az iskolás éveken át a munkavállalásig, férjhezmenetelig. Sőt Bébi esetében egészen nagymama koráig kíséri el főhősét a szerző.³²

Kertész Erzsébet a lányregényekhez meglehetősen kevés alkalommal tér vissza a későbbiekben, *A Szamóca-lányok* című regényével, mely a Móra kiadónál már 1957-től, sorozaton kívül is megjelent *Kaland a Szamócában* címmel. Ez a mű remek alkalmat szolgáltat arra is, hogy végigkövethessük Kertész írói fejlődését. Mindemellett a korai munkákkal összehasonlítva reményeim szerint láthatóvá válik, hogy mennyire (vagy mennyire nem) alakult át a fiatal lányok értékrendje, világképe a megváltozott társadalmi és politikai viszonyok között. Megválaszolatlan kérdés, hogy mennyire kell más problémákkal szembenéznie egy fiatal lánynak a 1930-as és '40-es; illetve az 1950-es, '60-as évektől kezdődően ezekben a művekben. Illetve ezzel kapcsolatosan, hogy ezek a regények milyenné szerették volna formálni a felnövő generációkat. Első pillantásra úgy tűnik, hogy jelentős változásokra számíthatunk; azonban ez az általam összehasonlított regényeket áttekintve korántsem tűnik ilyen egyértelműnek. Sokkal inkább valószínűsíthető, hogy az író nő ugyanazokat az elemeket variálja az egyes munkáiban. Ugyan a cselekmények háttere más-más társadalmi és politikai berendezkedés, de ezek inkább mint díszlet funkcionálnak, a problémák, amikkel a gyerekek szembesülnek, szinte azonosak.

A Szamóca-lányok,³³ eredeti csapatnevükön *Négylevelű lóhere*, négy barátnő balatoni nyaralását beszéli el, így kézenfekvőnek tűnt, hogy a Zsuzsi-sorozat első darabjával, a *Zsuzsi vakációja* című regénnyel vetem össze.³⁴ De szeretném megjegyezni, hogy nem csak ezzel a regénnyel vonhatóak párhuzamok. Kertész Erzsébet egy különálló regényt is megjelentetett *Négylevelű lóhere* címmel, amiben szintén szó van négy barátnőről, az úgynevezett *Négylevelű lóhere csapat* közös munkájáról, illetve egy hasonló elnevezésű folyóiratról.³⁵ Ezenkívül akár *A családi pensio*,³⁶ vagy akár a *Nagylányok*³⁷ című munkákkal összevetve is megfigyelhetőek hasonlóságok.³⁸ A legszembetűnő

során. HALÁSZ Péter, *Kockás Pierre kontra Pizkos Fred*, Élet és Irodalom, 1992. március 27., 4.

30 A sorozat bizonyos részein nem Clara Nast német író, hanem Gáspárné Dávid Margit volt feltüntetve szerzőként (pl. *Csöppike kalandjai Párisban*, *Csöppike kalandjai meseországban*).

31 A könyvek szerzője Henny Koch német író, a műveket Gáspárné Dávid Margit fordította.

32 Henny KOCH, *Bébi unokái*, Bp., Nova Irodalmi Intézet, 1926; Henny KOCH, *Bébi nagyanyó*, Bp., Nova Irodalmi Intézet, 1926.

33 KERTÉSZ Erzsébet, *Szamóca-lányok*, Bp., Móra, 1957 (Csíkos könyvek).

34 KERTÉSZ Erzsébet, *Zsuzsi vakációja*, Bp., Nova Irodalmi Intézet, 1942.

35 KERTÉSZ Erzsébet, *Négylevelű lóhere*, Bp., Pantheon, 1942.

36 KERTÉSZ Erzsébet, *A családi pensio*, Bp., Pantheon, 1937.

37 KERTÉSZ Erzsébet, *Nagylányok*, Bp., Franklin, 1938.

38 A megjelölt művek részletes összehasonlítása a jelen tanulmány kibővített változatát közlő *Pöttyös és csíkos* konferenciakötetben lesz olvasható.

egyezések azonban *Zsuzsi vakációja* kapcsán írhatók le. Már a két regény alapszituációja szinte azonos: a szereplők, a központi problémák sok szempontból hasonlítanak egymáshoz. A művek középpontjában mindkét esetben gyerekek kisebb-nagyobb csoportja áll, akik egy üdülőben dolgoznak a nyári szünet ideje alatt. A helyszín mindig a Balaton. Azonban míg Zsuzsiék a fiktív Balatonkékesen, a Szamóca-lányok Szigligeten tartózkodnak a nyári szünet ideje alatt. A hangsúlyok persze mások, míg Zsuzsi testvéreivel és barátaival inkább besegít a Hableány-panzió életébe, a Szamóca-lányok a Szamóca-panzió munkavállalói. Érdekes azonban, hogy mindkét esetben beszélhetünk valamifajta családi érintettségről. Zsuzsi családja éppúgy dolgozik az általa birtokolt panzióban; mint ahogy a Szamóca-üdülő gondnokai, akik az egyik szamóca-lány nagynénje és nagybátyja. Azonban nem csak az alapszituáció gyanúsán ismerős. Olyan apróbb azonosságokban is mutat egyezést a két mű, minthogy az apa mindkét esetben távol marad a nyaralástól, hogy mindkét esetben találkozhatunk a művekben színi előadással, amit valamifajta jó ügy érdekében rendeznek. A filmforgatás, a film világa szintén fontos tényező, míg a *Szamóca-lányok* egyik tagjának édesanyja híres színésznő és így kerülnek a gyerekek közel a filmkészítés világába, addig Zsuzsiék csapata maguk is filmszereplőkké válhatnak, egy híres színésznő filmjében vállalhatnak csoportosan szerepet. De ilyen apró azonosság az is, hogy a gyerekek a fürdőhelyeket unalmasnak találják a Balatonnal szemben.

Ahogy azt láthattuk, Kertész Erzsébet minden jel szerint azonos elemekből építkezett a *Szamóca-lányok* és a *Zsuzsi vakációja* esetében, de írása más munkákkal is kapcsolatba hozható. Azonban úgy gondolom, hogy akár az ő, akár más, a Móra kiadó sorozatában publikáló szerzők munkafolyamatára akkor nyerhetünk teljesebb rálátást, ha a vizsgálatot mindinkább kiterjesztjük a *Csíkos* és *Pöttyös* könyvek egészére. Ahhoz pedig, hogy megértsük a szóban forgó sorozatok működését, lássuk az előzményeit, érdemes lehet a század elején megjelent könyvsorozatokkal is összehasonlítást végezni.

A legkézenfekvőbb, ha Kertész Erzsébethez hasonlóan a háború előtti könyvsorozatok és a *Csíkos*, illetve *Pöttyös* könyvek közös szerzőinek munkáit vizsgáljuk. Úgy mint a korábban már említett Palotai Boris vagy Altay Margit, de Kertész mellett ide sorolható például Beczássy Judit is.³⁹ Mint tudjuk, a század elején ugrásszerűen megnőtt a könyvsorozatok száma, érdemes ezek közül a kifejezetten az ifjúságnak szánt könyveket is áttekinteni. A felsorolásból e kapcsán nem maradhat ki Tutsek Anna munkássága, mind az *Évike följegyzései*,⁴⁰ mind még inkább a *Cilike viszontagságai* könyvsorozatok érdekes adalékokkal szolgálhatnának egy ilyen irányú kutatásnak. Ezek a Nova kiadó fent említett kiadványaihoz hasonlóan egy-egy fiatal lány életének kulcspillanatait kívánják az elbeszélések középpontjába állítani. A *Cilike viszontagságai* könyvsorozat hasonlóan a *Bébi történetéhez* a főhőst egészen idős koráig elkíséri. A könyvek érdekessége, hogy Tutsek Anna két regényt is szentel a nagymamává váló Cilikének, mi több, a *Mindig lesznek Cilikék*

39 Beczássy Judit szintén számos művet publikált a század első felében. 1962-ben *Marika* című munkája a Móra kiadó *Pöttyös* könyvei között is megjelent: BECZÁSSY Judit, *Marika*, Bp., Móra, 1962.

40 Tutsek Anna *Évike följegyzései* sorozata nagy sikernek örvendett, a Singer és Wolfnernél, valamint a Százszorszép könyvek sorozatban is megjelent az 1920-as években.

című művében, még Zsuzsika és Sárrika nevű unokáinak kalandjainak is szentel pár fejezetet.⁴¹ Ezzel is kiemeli az elgondolást, miszerint a különböző generációk között nincs is akkora távolság, mint ahogy azt gondolná, és ugyanez igaz a Tutsek könyvein felnövő olvasókra is.

Megkerülhetetlen a Tutsek által szerkesztett *Magyar Lányok* folyóirat, melyben novellák, elbeszélések, sőt akár teljes regények is megjelenhettek folytatásokban.⁴² A folyóirat könyvsorozata a *Százszorszép könyvek*, mely kifejezetten a fiatal olvasókat célozta meg kiadványaival, szintén összehasonlításra érdemesnek ígérkezik a Móra kiadó *Csíkos*, illetve *Pöttyös* könyveivel. Saját bevallása szerint ez a sorozat a legszerényebb viszonyok között élő fiatalok számára is igyekezett lehetőséget biztosítani mind az új ismeretek megszerzéséhez, mind a nívós, érdekes olvasmányok beszerzéséhez.⁴³ Bár ugyanúgy olcsó nyomtatványnak vagy ponyvának számítottak, ahogy már említettem, igyekeztek határozottan elkülöníteni magukat attól; ennek a *Magyar Lányok* hasábjain több ízben hangot is adtak.⁴⁴

A *Százszorszép könyvek* szerzőit áttekintve külön figyelmet érdemes fordítani Vándor Iván és Dánielné Lengyel Laura munkáinak. Az általuk publikált történelmi tárgyú életrajzi regényeket, melyeket elsősorban az ifjúság számára ajánlottak a kiadók, célszerű lenne a jövőben összevetni Kertész Erzsébet hasonló vonatkozású írásaival. Illetve egy további kapcsolat is fennáll a Móra kiadóval: Dánielné Lengyel Laura lányának, Dániel Annának szintén a több *Csíkos* és *Pöttyös* regényt is köszönhetünk; sőt a háború előtt Brunswick Teréz életét is feldolgozta hasonló, regényes formában. A *Százszorszép könyvek* mellett érdemes még megemlíteni a *Milliók* könyve ifjúsági sorozatát, mely szintén a Singer és Wolfner kiadónál jelent meg, hasonló célkitűzéssel, mint a kizárólag lányoknak szánt sorozat.⁴⁵

A korábban már említett másik két sorozatot, a Csöppike, illetve Bébi történeteit is bevonhatjuk a kutatásba. Ugyanis olyan ifjúsági regények, melyek a főszereplő lányok felnőtté válásának

41 TUTSEK Anna, *Mindig lesznek Cilikék*, Bp., Singer és Wolfner, 1933; TUTSEK Anna, *Cilike búcsúja*, Bp., Singer és Wolfner, 1937.

42 Pl. a *Magyar Lányok* 1938. évi lapszámaiban jelent meg folytatásokban Kertész Erzsébet *Öten vagyunk* című regénye, mely tudomásom szerint sosem jelent meg önálló könyvként nyomtatásban.

43 Fontos megjegyezni, hogy a *Magyar Lányok* egyébként is igyekezett nyitni a szerényebb körülmények között élő olvasói felé. Az 1933-as évben a lap fennállásának 40. évfordulójának alkalmából 100 kelengyét osztott szét olvasói között, a lap legrégebbi, férjhezmenetel előtt álló előfizetői elsőbbséget élveztek. A lap indoklása szerint ugyanis a háború, majd az azt követő világválság hatására az édesanyák már csak álmodozhattak arról, hogy kelengyét gyűjtsenek össze lányaiknak. A jelentkezők különböző csoportokból választhattak, melyekben többek között hálóingek elkészítéséhez használatos finom anyagok; selyemnadrágok; angol, hímzett párnahuzatok vagy éppen három darab, hatszemélyes damasztabrosz volt megtalálható. *Otthonunk*, *A Magyar Lányok kézimunka, divat és iparművészeti melléklete*, 1933. március 18., 16; *Otthonunk*, *A Magyar Lányok kézimunka, divat és iparművészeti melléklete*, 1933. március 25., 16; *Otthonunk*, *A Magyar Lányok kézimunka, divat és iparművészeti melléklete*, 1933. április 1., 16.

44 Pl. *Magyar Lányok*, 1935. december 1., 148.

45 Az *Uj Idők*, a *Mein Deutscher Freund*, *Az Én Ujságom*, illetve a *Magyar Lányok* folyóiratok, utóbbi az *Otthonunk* című kézimunka-, divat és iparművészeti melléklettel, valamint a *Milliók* könyve, a *Milliók* könyve ifjúsági kiadványai és a *Százszorszép könyvek* mind a Singer és Wolfner kiadóhoz tartoztak. A *Magyar Lányok* egyes lapszámaiban előbbieket közös hirdetésben is reklámozták a magyar család hetilapjaiként hivatkozva rájuk. Például a következő lapszámokban fordulnak elő ezek a hirdetések: *Magyar Lányok*, 1933. március 25., oldalszám nélkül, a fedél belső oldalán; *Magyar Lányok*, 1933. március 18., oldalszám nélkül, a fedél belső oldalán.

jelentős állomásaihoz kötődnek, a *Csíkos* és *Pöttyös* könyvek között is megjelentek a Móra kiadónál. Erre látunk példát Szalay Lenke *Mogyoró* könyvei esetében; de egymáshoz nem kapcsolódó regények esetében is érdekes lehet hasonló párhuzamok felállítása.⁴⁶

A fentiek alapján valószínűsíthető tehát, hogy a Móra kiadó könyvsorozatai több vonatkozásban is kapcsolatba hozhatóak a háború előtt megjelent ifjúsági, és a sokszor kétes megítélésű ponyvairodalommal. A kiadványok több esetben nem csak szemléletmódjukban, témáikban, hanem szerzőikben is megegyeznek egymással. Ebből a szempontból különösen érdekes lehet a további kutatások vonatkozásában Kertész Erzsébet személye, aki mindamellet, hogy saját könyvsorozattal rendelkezett a 1940-es években, ponyvafüzetekben is publikált. Az általam vizsgált művekből kitűnik, hogy az író nő több alkalommal is építkezett legalább két korábbi regényéből is. Mindezek alapján úgy gondolom, hogy ahhoz, hogy teljesebb rálátást nyerjünk *Csíkos* és *Pöttyös* sorozatok szerzőire, célszerű a vizsgálatot folytatnunk a huszadik század első felében megjelent ifjúsági regények és könyvsorozatok irányában is; hiszen ezek ugyanúgy generációkat kötöttek össze. A *Magyar Lányok* hasábjain megjelent könyvajánló szövege így a *Pöttyös* és *Csíkos* sorozatokra is igazgá válik:

S ha a kislányok örvendezve veszik majd kezükbe, a mamák és nagymamák meghatott könnyel a szemükben fogják elolvasni a kislányaikkal együtt, arra az időre gondolva, mikor ők voltak ebben az édes, boldog korban. Elrepül az idő... de igaza van a legnagyobb magyar ifjúsági nőírónak: mindig lesznek Cilikék!⁴⁷

46 SZALAY Lenke, *Mogyoró/Mogyoró kinövi a kabátját*, Bp., Móra, 1962; SZALAY Lenke, *Mogyoró és a fiú*, Bp., Móra, 1973; SZALAY Lenke, *Te már nagylány vagy, Mogyoró!*, Bp., Móra, 1976.

47 *Magyar Lányok*, 1933. november 26., oldalszám nélkül, az előzéklapon.

Kőhegyi András

A NYOMOZÁS NYOMAI

A krimi műfaji jegyeinek megjelenése Szabó Magda *Abigél* és Hermína Franková *Ki tud franciául?* című regényében

Krimi és ifjúsági irodalom

Az ifjúsági regényekkel kapcsolatban gyakran elhangzó állítások egyike szerint számos ifjúsági regényként kategorizált mű kevert műfaji kódrendszert működtet. Ha csupán az *Abigél* recepciójában tekintjük át a regény műfajának meghatározásakor felmerült kategóriákat, akkor is a „lányregény”, nevelődési- és iskolaregény, háborús regény és történelmi regény címkéit sorolhatjuk fel.¹ Azonban, ahogyan arra Katona Alexandra is felhívja a figyelmet, a két műfaji kategória között mutatkozó hasonlóságok ellenére meglepően alacsony a krimi és az ifjúsági irodalom kapcsolatának feltérképezésre törekvő írások száma.²

Holott a krimi műfaji sémáival élő ifjúsági regény könnyen megfelelhet az ifjúsági irodalom két gyakran emlegetett céljának, az olvasóvá nevelésnek, illetve a „társadalom által támogatott, elvárt magatartás- és érületi formák” elsajátításának.³ Az előbbi cél elérését segíti, hogy a krimi eszköztárának elemei sokszor más célközönséghez szóló műveknél is felbukkannak, így ezen kódok ismerete a későbbiekben megkönnyíti a felnőtteknek vagy legalábbis idősebb olvasóknak szóló irodalmi művek befogadását is. Az olvasóvá nevelés hatékony eszközévé teszi a bűnügyi történeteket a krimi egy sajátos vonása is. Az olvasó rendszerint a nyomozóval/nyomozókkal azonosul, aki(k)nek mintegy társául szegődik a cselekményt mozgó rejtély felderítésének idejére.⁴ A krimi eszközeinek ifjúsági regényekben történő alkalmazása mellett szóló érvek között említhetjük a bűnügyi történetek a varázsmese műfajával mutatott rokonságát is.⁵ A krimikben tetten érhető toposzok és konvencionális mozzanatok azonban nemcsak a szépirodalom, de a

1 SCHEIN Gábor, *Az Abigél műfaji kódjai és emlékezetpolitikája*, Jelenkor, 2023/6, 676–683. és SOLTÉSZ Márton, *Debreceni Georgikon*, Kortárs, 2017/10, 77–89.

2 KATONA Alexandra, *A nyomozás vége(?)*. *A kriminarratíva dekonstrukciója a kortárs magyar ifjúsági irodalomban*, Kortárs, 2021/9, 82–89.

3 SCHEIN, i. m., 677.

4 MENYHÉRT Anna, *Az olvasó alibije*, Szép Literatúrai Ajándék, 1998/2–3, 123.

5 KESZTHELYI Tibor, *A detektívtörténet anatómiája*, Bp., Magvető, 1979, 133–136.

kis- és nagykorú olvasókat is magában foglaló társadalom működését is megismertethetik az ifjúsági regények célcsoportjával. Benyovszky Krisztián Császi Lajos nyomán egy, a klasszikus bűnügyi történeteket morális üzeneteket hordozó tanmeseként olvasó befogadási módra hívja fel a figyelmet: „a krimi a társadalmi normák szabta rend megszegéséről és büntetésen keresztül helyreállításáról szóló erkölcsi példázat.”⁶

A fentiek ismeretében nem is meglepő, hogy a huszadik század első felétől kezdve az ifjúsági regényeket jegyző szerzők mind gyakrabban fordultak az ifjúsági krimi műfaja felé, olyan műveket hozva ezzel létre, mint az *Emil és a detektívek* vagy éppen a *Gyerekrablás a Palánk utcában*. Azonban a nem ifjúsági krimiként kategorizált ifjúsági regények szerzői is előszeretettel nyúltak a krimi eszközkészletéhez és bevett fordulataihoz, megragadva a bűnügyi regény feszültségkeltő és motiváló (bevonó) funkcióinak kiaknázásában vagy a titok-narratíva működtetésében rejlő lehetőségeket. Igaz ez az alábbiakban vizsgált két műre is.

Az alábbiakban Szabó Magda *Abigéljét* és Hermína Franková cseh író *Ki tud franciául?* című művét szeretném megvizsgálni, abból a szempontból, hogy a fenti regények mely pontjain érhetőek tetten a bűnügyi történetek műfaji kódjai. Szabó regénye 1970-ben, a *Ki tud franciául?* pedig eredetileg 1981-ben, majd magyar fordításban 1987-ben jelent meg. A magyar és a cseh ifjúsági regény sok szempontból hasonlónak mondhatók. Amellett ugyanis, hogy mind Szabó, mind Franková műve a második világháború alatt játszódik, a könyvek főszereplői egyaránt olyan iskolások, akik a hátszágban élve kerülnek egyik pillanatról a másikra a háborús események közvetlen közelébe. Fontos kiemelni azonban a különbséget, amely a két könyv eltérő célközönsége között mutatkozik: jóllehet, mindkét regény a Móra Kiadó gondozásában jelent meg, az *Abigél* a középiskolás olvasókat megcélzó Csíkos könyvek sorozat tagjaként látott napvilágot, a *Ki tud franciául?* azonban az inkább általános iskolások kezébe szánt Pöttyös könyvek között jelent meg.

A rejtély

„A rejtély a detektívtörténet genetikusan szerkezeti utasítása” – szól Keszthelyi Tibor meghatározása.⁷ Hermína Franková regényében egy, a településen élő ellenálló felkutatása jelenti a fiatalok feladatát. A *Ki tud franciául?* esetében a rejtélyfejtés motívuma jóformán a regény legelejétől, Paul, a francia szökevény és a cseh iskolások első találkozásától kezdve jelen van. A szökevény megmentői ugyanis egy kivétellel egyáltalán nem beszélnek franciául, és a tolmács szerepére vállalkozó Vendulkáról is gyorsan kiderül, hogy nyelvtudása a *Háború és béke* francia nyelvű betéteinek ismeretére korlátozódik. Ennek következtében a valóság már a cselekmény gerincét képező nyomozás megkezdődése előtt is nehezen hozzáférhetőként jelenik meg.

Az idegen, illetve az idegenség megértésére törekvés mind a két most vizsgált regényben egyúttal az önmegértésre tett kísérletként is értelmeződik. Franková könyvében Paul Leblanc, a

6 BENYOVSZKY Krisztián, *A jelek szerint. A detektívtörténet és közép-európai emléknymai*, Pozsony, Kalligram, 2003, 38.

7 KESZTHELYI, i. m., 152.

francia tinédzser személye, az *Abigél*ben pedig a Matula intézménye és az azt benépesítők válnak az idegenség jelölőivé.

Ettől az egy részlettől eltekintve azonban a *Ki tud franciául?* esetében tapasztaltaktól egészen eltérő módon épülnek ki az *Abigél*ben szereplő megfejtésre váró titkok. Szabó Magda regényében ugyanis a regény cselekményének kibomlásával egyre tágul a rejtélyek által érintett személyek és helyszínek köre: a tábornok megmagyarázhatatlannak tűnő döntése, miszerint Árkodra költözteti Ginát, a Vitay család mikroközösségére korlátozódik, a csodatevő szobor működése a regényben többször is hangsúlyozottan autonóm módon működő intézményének falain belül bír jelentőséggel, az árkodi civil ellenállás irányítójának kiléte pedig már egy, a nagyvárost és közvetve az egész országot érintő ügyszökhöz kapcsolódik.

Szabó Magda regényeinek kapcsán Csetri Lajos is arra mutat rá, hogy a szerző hol „együtt nyomozásra”, hol pedig „az írói alkotómunkával való aktív együtt alkotásra” kényszeríti az olvasót.⁸ Ennek az olvasói munkának az elvégzésére biztatnak az *Abigél* szövegét tarkító előreutalások is. Ezek a narrátor többlettudását mindvégig hangsúlyozó, de ugyanakkor terjedelmükből adódóan az olvasóban újra és újra hiányérzetet keltő, paradox módon sokszor az elhallgatás alakzatával együtt megjelenő szövegrészek – már csak a Vitay Georgina jelen idejű belső monológjai és az előreutalásokból felsejülő jövő képe között feszülő ellentétek miatt is – kiválóan működnek a feszültség fenntartásának eszközeként.

Abigél és az árkodi ellenálló a cselekmény előrehaladtával fokozatosan mitikus figurákká nőnek Gina szemében, azonban a lány kezdetben mindkét rejtélyes alakhoz elutasítóan viszonyul. Hiszen osztálytársaival való konfliktusa és az osztályközösségből történő ideiglenes kirekesztése is az egyik helyi, a Matula világa által „kitermelt” mítosz elutasításának köszönhető, és az árkodi ellenálló tevékenységével történő első találkozáskor sem izgatott rokonszenvvel, sokkal inkább rémült meglepetéssel fordul az ismeretlen elkövető felé, az ellenálló helyett pedig sokkal inkább a háborúellenes röpiratok terjesztőjének kivégzését sürgető történelemtanár, Kalmár alakja tűnik fel pozitív fényben: „Igazán úgy áll ott, mint egy Szent György, a Magyar Fájdalom lovagja.”⁹

Gina számára jóformán egyszerre születik a két mítosz: az *Abigél* két egymást követő fejezetében kerül sor a lány beavatására az ellenállás titkába és az első Abigéltől származó levél felfedezésére. Az *Abigél* cselekményének ez a viszonylag kései pontja azonosítható a nyomozás kezdeteként, és innét, körülbelül a regény harmadától tekinthetünk Ginára is nyomozóként.

A nyomozók

Keszthelyi Tibor megállapítása szerint a detektívtörténetek hőséneke mozgási szabadságát korlátozó két tabu egyike – a gyilkosság elkövetésének tilalma mellett – a szerelem.¹⁰ A beteljesületlen vagy

8 CSETRI Lajos, *Vázlatok Szabó Magda regényírásáról*, Tiszatáj 1971/1, 66.

9 SZABÓ Magda, *Abigél*, Bp., Móra Ferenc Ifjúsági, 1970, 130.

10 NESZTHELYI, i. m., 198–199.

gyorsan hamvába hulló szerelem válik a most vizsgált két regény „nyomozóinak” osztályrészévé is. Az *Abigél* kezdetben lelkes hódolóként bemutatott Kuncz hadnagya számító ügynöknek bizonyul és a regény második felében a matulás lányok által körülrajongott Kalmár is egyre inkább negatív karakterként jelenik meg. A *Ki tud franciául?* utolsó oldalain pedig éppen azoknak a szereplőnek nem adatik meg a regényben a műben több másik karakter kapcsán tematizált kamaszszerelm jelentette öröm, akik a legjelentősebb részt vállalták a nyomozásban. Mindez azonban közelről sem jelenti azt, hogy a Franková és Szabó regényeinek főszereplői magányos hősök.

A felnőtteknek szóló bűnügyi történetekkel szemben az ifjúsági krimik sajátja, hogy többnyire nem magányos nyomozó, hanem vállalkozó szellemű amatőrök egy csoportja tesz kísérletet a rejtélyek megoldására.¹¹ Erre láthatunk példát a *Ki tud franciául?*-ban is, ahol a Vendulkával kiegészült újbárosi focicsapat tagjai együtt kísérik meg a településen élő ellenálló felkutatását. Az ifjúsági krimikre jellemző, az összefogás és a segítségnyújtás fontosságát hangsúlyozó „munkamegosztás” érvényesül Franková regényének esetében is: Benold erős és gyors, Miloslav ravasz, Vendulka pedig nyelvtudását és műveltségét állítja a csapat szolgálatába. Az *Abigél* nagyobb részében a rejtélyek és a csoporthoz tartozás kérdésköre jobban elválnak egymástól, így a fentihez hasonló nyomozást végző gyerekfalka kialakulása nem válik lehetővé, azonban az ifjúsági krimik egy másik sajátossága éppen úgy tetten érhető Szabó Magda regénye és a *Ki tud franciául?* esetében.

A *Ki tud franciául?* és az *Abigél* cselekményének legfontosabb helyszínei az ifjúsági regények prototipikus terei: a focipálya és az iskola. Azonban mind a két fontos helyszín megváltozott körülmények között szerepel a művekben. Franková könyvében az újbárosiak futballpályája mellett német katonák járőröznek, az iskola pedig egy fogorvosi rendelő épületébe költözik, így egy átalakított váróterem válik Paul cseh barátainak osztálytermévé. Az *Abigél* cselekményének meghatározó helyszíne, a Matula szigorú, a lakók életét pontosan szabályozó napirendjéről ismert. Ezt a napirendet zúzza szét az az éjszakai légvédelmi riadó, amely a regény egyik kulcsjelenetének tablóját szolgáltatja. Nem sokkal később pedig a Matula teljesen elveszíti funkcióját, hiszen a *Gedeon napja* című fejezetben már az iskola közelgő bezárásáról értesül az olvasó.

Ezekben a megszokottól eltérően működő terekben azonban nemcsak a fiatalok jelenléte a közös, hanem az is, hogy ezeknek a tereknek a működését hierarchikus struktúrák, részletes szabályrendszerek irányítják. A sportpályán és az iskolában uralkodó szabályok felfüggesztése pedig maga után vonja egy másik hierarchikus rend felborulását is. A kisváros fiataljai ugyanis az aetonnormativitás ellenében működnek, ez indokolja a felnőttek világával szembeni összezárásukat is. Paulról, a szökött francia tinédzser létezéséről nem csupán a német katonák, de a település cseh nemzetiségű, a megszálló hatalommal látványosan szembehelyezkedő felnőtt lakói sem szerezhetnek tudomást. Ehhez hasonló logika mentén születik meg az *Abigél*ben Kis Mari, Torma és Bánki figyelemelterelő akciója is, amely lehetővé teszi Gina és Kuncz Feri éjszakai találkozását.

11 BENYOVSZKY Krisztián, Ifikrimi = *Lepipálva. Tanulmányok a krimiről*, szerk. UŐ, H. NAGY Péter, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2009, 200.

Christopher Routledge a felnőttek és gyerekek világának határán jelöli ki az ifjúsági krimik kiskorú nyomozóinak pozícióját.¹² Amikor Vitay Georginát apja beavatja a korábban csak a felnőttek ügyeként létező magyarországi ellenállás titkába, egyik pillanatról a másikra az *Abigél* főhőse is egy olyan köztes helyzetben találja magát, ahonnan meglepően távolinak tűnik a matulás kamaszlányok világa: „Most játékaik, kis csalásaik, haragjuk és tüskéik egyaránt messze kerültek tőle, Gina, Vitay tábornok bizalmasa, halál árnyékában bomló titkok tudója leginkább a magányt kívánta e percben, s osztályát [...] inkább irigyelte, mintsem haragudott rájuk.”¹³

A fenti idézet kijelöli a fiatal lány nyomozóvá válásának pillanatát és egyúttal a nyomozás kezdetét is. De milyen módszerrel dolgozik Gina és a *Ki tud franciául?* gyerekcsapata?

A nyomozás

Klapcsik Sándor a detektívregények főszereplőinek munkamódszerét vizsgáló tanulmányában a bűntények feltárásának három jelentősebb modelljét különbözteti meg: az analitikus, jelközpontú módszert, a naiv pszichoanalízis eszközét és a közvetítésre törekvő hírvivő szerep felvételét.¹⁴ Hermína Franková regényének cselekményét akár úgy is jellemezhetnénk, mint az analitikus módszer alkalmazásának jó véget érő kudarctörténetét. A *Ki tud franciául?* gyerekcsapatának klasszikusnak mondható módszere az ok-okozati, jelölő–jelölt közötti viszonyra igyekszik építeni, abból az előfeltevésekből kiindulva, hogy amennyiben sikerül felfedezni a nyomok értelmezését lehetővé tevő általános kódot, a nyomok összességüként leírható világ egésze könnyen megfejthetővé, átláthatóvá válik. A cseh ifjúsági regény főszereplői nyomozásuk során több ilyen kódot is azonosítani látszanak, ezek azonban egytől egyig elégtelennek bizonyulnak a rejtély megoldásához. Erre szolgálhat extrém példát az epizód is, amelynek során Benold és Miloslav két egymással össze nem egyeztethető, külön-külön téves következtetést vonnak le ugyanabból a nyomból. A lelkes, de botcsinálta nyomozókat voltaképpen a világháború befejeződése az önmagukat leplező ellenállók fellépése menti meg.

Az *Abigél* esetében is a cselekmény egyik dramaturgiai szervező elemeként tekinthetünk a regényben előforduló félreértések sorozatára.¹⁵ Vitay Georgina ugyanis kezdetben a naiv pszichoanalízishez hasonló módon próbálja meg átlátni új lakóhelye és a tábornok személye, illetve a magyarországi háborúellenes mozgalom körül kibontakozó dráma rendszerét. Ilyen irányú próbálkozásai emlékeztetnek Agatha Christie nyomozóinak módszerére. A Christie-regények detektívei ugyanis arra alapozzák elméleteiket, hogy „a tettes személyiségének belső magja (jellem,

12 Christopher ROUTLEDGE, *Children's Detective Fiction and the „Perfect Crime” of Adulthood = Mystery in Children's Literature. From the Rational to the Supernatural*, eds. Adrienne E, GAVIN, Christopher ROUTLEDGE, New York, Palgrave, 2001, 64. Idézi: BENYOVSZKY, i. m., 2009, 207.

13 SZABÓ, i. m., 177.

14 Klapcsik Sándor, A detektívregény műfajának lehetőségeiről és hatáiról = *Lepipálva*, 107–134.

15 SCHEIN, i. m., 679.

típusa) határozza meg a gyilkosság belső egységét, típusát.”¹⁶ Így, amennyiben a gyanúsítottak köre korlátozott, a nyomozó megteheti, hogy mindegyikük esetében megkísérli felkutatni a szubjektum nukleuszát, majd így szerzett ismereteit összeveti mindazzal, amit a büntettről tud, ezt követően pedig levonja a megfelelő következtetést a tettes kilétére vonatkozóan. Ehhez hasonlóan kísérel meg eljárni Gina is, amikor csodatevő szobor mögött álló személy nyomába ered. Az Abigéltől kapott első levél felett tanakodó Vitay Georgina szavai között a fentiekhez hasonló kulcsfogalmakat fedezhetünk fel: „Az írás nem igazítja útba, más nyomon kell elindulnia, ha Abigél titkát keresi. Ki az, akinek az egyéniségéből leginkább következik, hogy nem tartja bűnnek, amit a Matulában általában bűnnek szoktak tartani”¹⁷

Ez a naiv pszichoanalízis módszeréhez folyamodó Gina azonban a regény utolsó fejezeteire már leginkább a körülötte zajló események közvetítésére vállalkozó hírvivőhöz vagy még inkább, az események passzív elszenvedőjéhez válik hasonlóvá. Ez persze kevésbé saját döntés, sokkal inkább a különféle külső kényszerek szülte változás: miután világossá válik, hogy iskolája nem képes a béke szigeteként létezni a világháborús Magyarországon, Gina egyre kevésbé önálló aktora, sokkal inkább tárgya vagy célja a Matulában, illetve az árkodi utcákon zajló eseményeknek. A két homlokegyenest eltérő szerep közti váltást jelzi az is, hogy míg korábban az elbeszélő elsősorban azt igyekszik hangsúlyozni, hogy a főszereplő tudásszintje megközelíti a felnőttekét és iskolatársainál komplexebben értékeli tapasztalatait, addig a cselekmény utolsó szakaszában már a Gina fiatalására utaló jelzések szaporodnak meg. A Matula igazgatójának névnapünnepén a szöveg narrátora még arról tudósít, hogy Gina mintegy összekacsint az iskola sorsa miatt aggódó felnőttekkel: „Gina most úgy értette Hajdút is, mintha felnőtt volna maga is.”¹⁸ A Horn Mici házához megérkező Ginánál azonban szó sincs hasonlóról: „Okmányokat adott a kezébe, a gyermek nézte hamis anyakönyvi kivonatát.”¹⁹; „Hát akkor mára készen is vagyunk – hallotta a kislány.”²⁰

A „gyermek” szó használata az első idézetben kétszeresen is jelentésesebb bizonyul. Egyrészt Gina az elbeszélői megnyilvánulásból kiépülő pozíciójának változását jelzi, másrészt pedig azt, hogy a főszereplő a regény ezen pontján veszíti el eddigi nevét és nyeri el új személyazonosságát. Az okmányok átvételének pillanatában tehát „a gyermek” már nem Vitay Georgina, de még nem Makó Anna. Ez a mozzanat, a név, a személyazonosság megváltoztatása jelöli ki azt a pontot, ahol Gina ágenciája szinte teljesen megszűnik. A regény főszereplője a mű utolsó fejezetében alig szólal meg, gyakori belső monológjai is háttérbe látszanak szorulni azokhoz az eseményekhez képest, amelyek Ginával kapcsolatban zajlanak, és amelyeket a lány mindössze szemlélőként követ. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy nem sokkal később az *Abigél* főszereplőjének gyermek

16 KLAPCSIK, i. m., 119–120.

17 SZABÓ, i. m., 196.

18 *Uo.*, 434.

19 *Uo.*, 445.

20 *Uo.*, 446.

voltát még inkább kiemelő „kislány” kifejezés is egy olyan jelenet leírásakor bukkan fel, amelyben Ginának egyértelműen passzív szerep jut. Gina átalakulását találóan szemlélteti Csulák Mihály megállapítása, mely szerint:

Gina, a tábornok lánya, amikor megismerjük, tulajdonképpen kész felnőtt, akár férjhez is mehetne. A regény végén összetört, apját vesztett, síró kislány, akit legszívesebben ölbe venne az olvasó, akit legszívesebben ölbe venne az olvasó, ágyba dugna, hogy aludj át a nem neki való [...] háborús időket.

Bár az *Abigél* és a *Ki tud franciául?* fiataljai eltérő módszereket alkalmaznak a rejtélyek feltárása során, a két nyomozásnak akad egy fontos közös pontja is. Mind a két regényben sor kerül ugyanis a detektívtörténetek cselekményének egyik klasszikus elemére, az ártatlan személy gyanúsítására. Az *Abigél*ben Gina azon feltételezését tekinthetjük ilyennek, amely szerint Horn Mici rejlik a csodatevő szobornak tulajdonított akciók mögött, míg Hermína Franková könyvében előbb Karneckit, majd a vasúti munkások egy csoportját azonosítják a kisvárosban tevékenykedő ellenállókként, természetesen mind a két esetben hibásan.

A titkok nyomába eredő fiatalok egyik regényben sem járnak maradéktalan sikerrel: az *Abigél*ben Horn Mici és Mráz, a *Ki tud franciául?* utolsó oldalain pedig Mančal tanár úr és Schneider bácsi tisztázzák, mi is történt valójában. Ezt a különös mozzanatot, amely ellentmondani látszik a magukat a felnőttek világával szemben vagy legalábbis attól függetlenül meghatározó fiatal nyomozókról kialakult képnek, valószínűleg az a környezet indokolja, amelybe az ifjúsági regények szerzői könyvük cselekményét helyezték.

Hogy a háborús környezet hatását jobban megérthessük, érdemes megemlíteni az *Abigél* és a *Ki tud franciául?* egy további sajátosságát is. A klasszikus bűnügyi regény esetében a cselekmény szerkezetének egyik elmaradhatatlan eleme a mű középpontjába állított rejtély felderítése, amely rendszerint maga után vonja a világ rendjének helyreállítását. A most vizsgált művek esetében azonban azt állapíthatjuk meg, hogy a rejtélyek megoldása közel sem a maradéktalanul boldog végkifejlethez vezet el. Ahogyan Soltész Márton is rámutat, Vitay Georgina nem csupán édesapját és régi, Árkodra költözése előtti életét veszíti el a háború során, de az új otthon, a Matula sem menekülhet meg a világháború hatásaitól: a veszteséglistára kerülnek Gina iskolatársai, tanárai, de még a Matula épülete is.²¹ Hermína Franková könyve vélhetően a megszólítani kívánt olvasók alacsonyabb életkora és a két ifjúsági regény cselekményideje között mutatkozó különbség (A *Ki tud franciául?* 1945 késő telétől az év nyaráig tart, az *Abigél* cselekménye azonban 1943 ősze és 1944 tavasza között játszódik) miatt valamivel boldogabb képpel zárul: a *Ki tud franciául?* utolsó oldalain már beköszönt a béke és a francia fiú hálásan vesz búcsút újdonsült cseh barátaitól. Azonban ebben a regényben sem bizonyulnak elkerülhetőnek a világháborúval járó csapások:

21 SOLTÉSZ, i. m., 80.

„Ingo édesanyjának egész családja egy Rajna menti kisvárosban élt: a várost nemrég porig bombázták. Vasek apjának volt egy bátyja. A rádió a minap jelentette, hogy kivégezték.”²²

Ahogy a fenti példák is mutatják, a háborús regény műfaji jegyei sem idegenek a két ifjúsági regénytől. Merőben más azonban a mind a két műben kulcsszerephez jutó antifasiszta ellenállás ábrázolása Szabó Magda és Hermína Franková könyvében.

Faragó Vilmos könyvkritikájában úgy jellemzi az *Abigélt*, mint „Igaz Mese ez arról a magyar ellenállásról, amely lehetett volna ilyen is.”²³ A regény főszereplője pedig szinte mesebeli jótündérként gondol az Árkodon bujkáló ellenállóra: „Hát te voltál? – dobbant nagyot a kislány szíve. – Te üzentél megint? És itt, ilyen rettentően nehéz terepen kockáztattad az életedet? Ó, ha láthatnálak, te csodálatos!”²⁴

A *Ki tud franciául?* esetében az elbeszélő egészen más előjellel ábrázolja a második világháború alatti antifasiszta ellenállást. Bár a kisváros ellenállói egyértelműen pozitív szereplők, nem lehet nem észrevenni a regény azon pontjait, ahol a prágai tavasz eseményeiben történő részvétel miatt tíz év szilenciumra ítélt cseh író nő megmosolyogja a partizánok korabeli hivatalos megítélését. Ilyen utalásként értékelhetjük a regény egyik leginkább megmosolyogtatóként jellemezhető epizódját, amelynek során a forró nyomon lévő gyerekcsapat tagjai két gyanúsán sugdolózó férfi nyomába erednek és egészen titkos rejtekhelyükig követik őket, ott azonban partizánok főhadiszállása helyett illegális szeszfőzdét találnak.

Jóllehet, a polgári ellenállás igencsak eltérő módon jelenik meg a két ifjúsági regényben, a világháború ábrázolásának tekintetében már nem mutatkozik ilyen különbség. A háború mind Franková, mind Szabó művében olyan egyértelműen negatív jelenséggé szerepel, amely – bár a jelenléte sokszor nagyon is kézzelfogható – többnyire mégis valamiféle elvont rossznak bizonyul. Erre a hatásra erősítenek rá az alábbihoz hasonló, mindkét regényben gyakran felbukkanó, a háború pusztítását leíró, de személytelenséget sugalló mondatok is: „Naponta vannak légitámadások.”²⁵

Összegzés

A *Ki tud franciául?* és az *Abigél* szövegében számos alkalommal a(z) (ifjúsági) krimi eszköztárának elemei köszönnek vissza. Ilyen, Franková és Szabó regényeibe átemelt elemként említhetjük az „ártatlan gyanúsított” motívumát, de láthatunk példát a detektívregények tradícióinak és az ifjúsági regények nevelési célzatának egybeesésére is: így értékelhetjük például a „szerelem tabujának” érvényesülését a most vizsgált két műben. A két regény főszereplőinek a rejtélyek

22 Hermína FRANKOVÁ, *Ki tud franciául?*, Bratislava, Madách, 1987, 56.

23 FARAGÓ Vilmos, *Lányregény*, Élet és Irodalom, 1971/7, 11.

24 SZABÓ, i. m., 298.

25 FRANKOVÁ, i. m., 130.

feltárására tett kísérletei jellemezhetőek a bűnügyi regények detektív hősei által használt módszerekkel, ahogyan maguk a főszereplő fiatalok is sok tekintetben leírhatók a(z) (ifjúsági) krimikből ismert nyomozó-archetípusok segítségével.

Más tekintetben azonban Hermína Franková és Szabó Magda művei jelentősen eltérnek a bűnügyi regények szokott dramaturgiájától: ezekben a művekben a rejtélyek megoldása után a világ rendjének maradéktalan helyreállítására nem kerül, nem kerülhet sor. Ezen túl a könyvek fiatal főszereplői nem képesek a műben központi szerephez jutó rejtély felderítésére, bizonyos mértékig mindkét regényben elkerülhetlenné válik a felnőttek beavatkozása. A krimiszál csonkaságának okaként talán a vizsgált regények kevert műfaji kódrendszerét, pontosabban, a háborús regény műfaji jellemzőinek jelenlétét határozhatjuk meg. A háború ugyanis Franková és Szabó művében irracionális erőként jelenik meg, amely jóformán ellehetetleníti a klasszikus detektívregények ok-okozati összefüggésekre épülő végkifejletét és az ifjúsági krimik szokásos zárlata is elmarad. Végül nem a fiatalok bizonyítják, hogy alkalmasak a felnőttek világába történő belépésre, hanem a felnőttek életének valósága, a háború tolakodik be a gyerekek világába.

Vigyikán Villő

„KÉRLEK, NE MOSOLYOGJ UTÓLAG VERÁN”

A kortárs történelmi tapasztalat Janikovszky Éva

lányregényeiben

Sima fehér boríték, apró betűs géppel írt címzés, lehet, hogy... hogy ez lesz a levél?...

Nem, itt az előszoba kőpadlóján guggolva mégsem olvashatja el! Ha valóban az, akkor ki kell szaladnia a Tisza-partra, hogy ott olvassa, ott, ahol együtt ültek.

Janikovszky Éva hősnője, Palócz Vera a fent idézett gondolatokkal veszi kézhez élete első szerelmeslevelét, mely – jellegzetes lányregénybe illő fordulatként – rengeteg bonyodalom forrása lesz még a továbbiakban.

Ám az idézetből ezúttal nem a szerelmeslevél pusztá tényét érdemes kiemelni, hanem a gesztust, mellyel a lány fogadja azt. Verának ugyanis egyik legfontosabb vonása ez az önreflexivitás: főszereplőnk szinte soha nemcsak úgy éli meg a jelent, mint az itt és most pillanatát, hanem úgy, mint olyan epizódot, mely potenciális kulcsmozzanattá válhat majd a saját történetének elbeszélhetőségében.

Látszólag távolról indítom az elemzést, de Palócz Vera félig belső-félig külső fókusza, melynek köszönhetően egyszerre éli és szemléli a saját életét, meglepően jó kiindulópont a számomra. Tanulmányomban Janikovszky Éva lányregényeinek gyakran emlegetett didaktikusságát szeretném vizsgálni, elsősorban Monika Fludernik kortárs történelmi tapasztalatának szempontjából. Úgy gondolom, ez a fogalom, mely a történelem reflektált megélését jelenti, abszolút összecseng a kamaszlány előbb hangsúlyozott jellemvonásával, ez a megfeleltetés pedig remélhetőleg ígéretes alapot nyújt a téma át-gondolásához.

1.

Janikovszky Éva első műve az 1957-es *Csip-csup* volt. Az író nő visszaemlékezéseinek tanúsága szerint szórakoztató lektori jelentéseinek köszönhetően Fazekas Anna felkérését,¹ mellyel szó szerint az utolsó pillanatban találta meg őt: a képeskönyv megírására mindössze két hete maradt, mert a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó éves tervében ez a tétel is szerepelt, az eredetileg megbízott (ismert, de az interjúkban soha nem nevesített) szerző pedig közvetlenül a leadási határidő előtt visszalépett.² A keletkezés körülményeire való tekintettel az író nő ezt az ismeretterjesztő szöveget soha nem érezte igazán a sajátjának. Így lett a második első műve az 1960-as *Szalmaláng*, melyet viszont már teljes egészében magáénak vallott.

Janikovszky későbbi interjúiban, beszélgetéseiben is szívesen említette meg az eredetileg a *Pöttyös*, majd később a *Csíkos Sorozat*ban megjelenő *Szalmalángot*³ és 1962-es párját, a *Csíkos Könyvek* közé tartozó *Aranyesőt*.⁴ Amellett, hogy az olvasók jól dokumentáltan szerették ezeket a regényeket,⁵ és a kortárs kritika is legalább akkora érdeklődéssel fordult feléjük, mint a későbbi gyerekkönyvek felé,⁶ úgy tűnik, maga az író nő sem érzett komoly minőségi vagy szemléletbeli különbséget a lányregények és a Réber Lászlóval közös képeskönyvek között.

Annál kevésbé mondható el ez a mai tudományos diskurzusról. Míg a képszövegek (Utasi Anikó révén 2015 óta doktori disszertációban is vizsgált)⁷ gyerekirodalmi klasszikusokká váltak, addig a két lányregény inkább olyan gyakran előkerülő példa lett, mely a szocialista ifjúsági- és gyermekirodalom ideologikusságát szemlélteti.⁸ Kiss Noémi 2012-ben, a *Magyar Narancs*ban

- 1 PODHORÁNYI Zsolt, *Bocsika, megöregedtem. Interjú Janikovszky Évával*, Népszava, 2002. november 30., 13.
- 2 SZEGVÁRI Katalin, *A szerető lábakról és a tiszta papír tiszteletéről*, Heves Megyei Hírlap, 2001. szeptember 22., 7.
- 3 A regény 1970-ben megjelenő, harmadik, bővített kiadásától kezdve váltott sorozatot.
- 4 Vö. BAKA István, *A Kincskereső Janikovszky Évánál*, Kincskereső, 1975/9, 18–19; FARSANG Cecília, TÓTH Henriette, *Találkozás Janikovszky Évával*, Kincskereső, 1981/5, 39.
- 5 Az író-olvasótalálkozók beszámolóival mellett visszaemlékezéseket is találhatunk, vö. V. G. P., *Keskeny és kitaposott ösvények. Nővér lesz-e a nővér jelöltekből?*, Pest Megyei Hírlap, 1982. március 25., 3.
- 6 A *Szalmaláng*ról és az *Aranyesőről* hét ismertetést, míg például az 1965-ös *ha én FELNŐTT volnék*ről négyet találunk az Arcanum felületén (a keresés időpontja: 2024.08.08.).
- 7 UTASI Anikó, *Illusztráció és szöveg intermedialis kapcsolata Janikovszky Éva gyermekprózájában*, Újvidék, Újvidéki Egyetem, 2015.
- 8 Néhány példához ld. SZILÁGYI Zsófia, *Egy magányos fehér vitorla*, Kalligram, 2009/10, 97–99, 99.

megjelent polemizáló írásában ezekből a regényekből kiindulva tesz kísérletet arra, hogy felülvizsgálja és átértékeli Janikovszky talán csak kritikátlanul ránk maradt örökét: „könyveiből mégiscsak száll a szocialista por?”⁹ Figyelemre méltó Rigó Béla Kiss esszéjére adott válasza is, aki – mikor markánsan elutasítja Kiss felvetéseit – nem az *Aranyesőt* és a *Szalmalángot* próbálja „rehabilitálni”, hanem arra törekszik, hogy a két lányregényt folytatás nélkül maradt, az életmű többi szövegétől elszigetelt, kezdeti szárnypróbálgatásnak tüntesse fel: „Ezek egy kezdő író próbálkozásai voltak, sosem váltak emblematikussá. Saját szerzőjüknek az volt a véleménye róluk, hogy nem ír többet ilyeneket.”¹⁰ Komáromi Gabriella valamivel engedékenyebb, de hasonló retorikát alkalmaz 2014-es monográfiája vonatkozó fejezetében: „Első látásra is idegennek látszhatott Janikovszky Éva számára ez a terep, idegen a műfaj, idegenebb nem is lehetett volna”, fogalmaz.¹¹

Én azonban úgy gondolom, a lányregények – a látszólagos didaktikuságuk dacára – egyáltalán nem annyira idegen elemek az életműben, mint amilyennek első ránézésre tűnhetnek. Épp ellenkezőleg: ha az *Aranyesőt* és *Szalmalángot* úgy próbáljuk értelmezni, hogy a többi (kép)szövegekben is megjelenő sajátosságra koncentrálnak, észrevehetjük a szerves kapcsolatot a különböző írások között.¹²

Mivel a diskurzus kritikájának elsősorban a történelemábrázolás és az ideologikusság a tárgya, a szöveget most e mentén a kérdés mentén vizsgálom. Komáromi szerint Janikovszky a két lányregényben „szinte túlszolgált a korának elvárásait”,¹³ én viszont azt hiszem, itt nem feltétlenül szolgálatról van szó, hanem arról, hogy Janikovszky műveiben a kortárs történelmi tapasztalat általában is nagyon hangsúlyos. Az író következetesen vissza-visszatér a témához, foglalkoztatja a társadalmi változás és a korszellem

HERMANN Zoltán, Szempontok és vázlat-kísérlet egy megírandó gyerekirodalom-történethez = *Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, MÉSZÁROS Márton, SZEKERES Nikoletta, Bp., FISZ, 2017 (Minerva Könyvek, 8), 15–31, 22.

9 KISS Noémi, *Felnőttek iskolája. Janikovszky Éva és a meseírás*, Magyar Narancs, 2012. április 19., XVIII–XX, XVIII.

10 RIGÓ Béla, *Felnőttek iskolája – Janikovszky Éva és a meseírás*, Magyar Narancs, 2012. május 24., 4. Egy *Kincskereső*-ben megjelenő színopszis alapján egyébként biztosan tudjuk, hogy Janikovszky az *Aranyeső* után még szeretett volna lányregényt írni (JANIKOVSKY Éva, *Evelin*, Kincskereső, 2003/6, 42–43.), sőt úgy tűnik, még a kilencvenes években is tervezett egy másik – talán a műfajba illeszkedő – szöveget, *Igazánci* címmel. Köszönöm Vojnics–Rogics Rékának a szóbeli közlést!

11 KOMÁROMI Gabriella, *Janikovszky Éva – pályakép mozaikokban*, Bp., Móra, 2014, 211.

12 Talán az *Aranyeső* és a *Szalmaláng* újraértékeléséhez hozzájárulhat *Te ezt még úgysem érted...* című, töredékes ciklus kiadása is. Ez a szöveg egyfajta átmenetet képez a lányregények és a kamaszmológok között.

13 *Uo.*, 232.

alakulásának gondolata, ez pedig nemcsak az agitáció, de a dokumentáció szándéka felől is értelmezhető.

2.

Monika Fludernik a történelem kétféle megtapasztalását különíti el. Az egyik típus a múltbeli történelmi tapasztalat: ez „megfelel napjaink történetiség tapasztalatának, amikor történelmi témák és/vagy periódusok reprezentációjával találkozunk. A történelmi tapasztalatnak ez a típusa mindig közvetített, és valójában a történelmi reprezentáció eredményeként vagy hatásaként jön létre.”¹⁴ A történelemnek ezt a fajta tapasztalatát kínálja a történelmi regény, a történelmi témájú dokumentumfilm, de maga a történelemtankönyv is. Ebben az esetben a történelmet csak úgy ragadhatjuk meg, mint olyat, ami már elmúlt, ami tőlünk idegen, és legalább valamilyen értelemben ellentétben áll saját megtapasztalt valóságunkkal, hiszen csupán ez a különbség teszi érdekessé arra, hogy foglalkozzunk vele.

A másik típus a kortárs történelmi tapasztalat: ilyenkor megéljük a történelmet, szemtanúi vagyunk az eseményeknek és személyes emlékeket őrzünk róluk. Maga Fludernik hangsúlyozza, hogy ez a megélés egyáltalán nem jelent mindig közvetlen érintettséget is. A 18. század második felétől kibontakozó médiaforradalom hatására a világ kitágult, a hírek terjedése hihetetlenül felgyorsult, így pedig ma már – természetesen csak mediatizált módon – több-milliárd ember lehet „jelen” egy-egy sorsfordító eseménynél.

Ilyen értelemben tehát a két történelemtapasztalat között nem a közvetlenség/közvetítettség a valódi különbség, hanem inkább az, hogy a múltbeli történelmi tapasztalat (jellemzően több, de egyaránt) letisztult, elmondható narratívát jelent, míg a kortárs történelmi tapasztalat egyfajta kollektív megérzést azzal kapcsolatban, hogy egy adott esemény idővel történelmi jelentőségűvé válik, anélkül viszont, hogy erre kellő távolságból reflektálhatnánk.

Bár Fludernik példái inkább pontszerű eseményekhez (szeptember 11-hez és a Holdra szálláshoz) kapcsolódnak, a gyakorlatban ez az élmény talán sokszor nem ennyire egyértelmű: elég végiggondolni a covid első hullámának példáját, mely – noha vélhetően meghatározó generációs tapasztalattá válik – nem köthető egyetlen pillanathoz. Így aztán a gyakorlatban a kortárs történelmi tapasztalat fogalma nem szorítkozhat jól behatárolható politikai-történelmi eseményekre, sokkal inkább ezek társadalmi-gazdasági-ideológiai következményeit teszi láthatóvá.

14 Monika FLUDERNIK, Experience, Experientiality, and Historical Narrative: A View from Narratology = *Erfahrung und Geschichte: Historische Sinnbildung im Pränarrativen*, ed. Thiemo BREYER, Daniel CREUTZ, Berlin, New York, De Gruyter, 2010, 40–72, 43.

Bár konkrét történelmi eseményt Janikovszky soha nem ábrázol, ebből a megközelítésből elmondható, hogy életművében a megtapasztalt történelem nagy jelentőséggel bír. És mivel az írásai jellemzően „kortalanok”, kifejezetten tudatosnak tűnik, mikor az író külön figyelmet fordít a történelmi korokra, a szociális és a tárgyi környezet megörökítésére, sőt mikor szándékosan problematizálja azt. Írásaiban nem a múlt válik témává, hanem az elmúlás folyamata, az, ahogy a megélt jelen válik elmúlttá.

Poós Zoltán kifejezetten ebből a szempontból, a különböző, megtapasztalt történelmi korok ütközése felől értelmezi a *Málnaszörp és szalmaszál* című kisregényt. A szöveg „már 1970-es megjelenésekor egy letűnt világot idézett meg oroszlanos padjával, a keramitos udvarral, régi bútoraival. A parkőr Poldi bácsi egy olyan foglalkozás utolsó hírnöke, amely ma már nem létezik, ahogy a lószerszámkészítőt is csak hírből ismerjük.”¹⁵ A szöveg egyszerre mutatja fel a múlt zárványként megőrzött, anakronisztikus-nosztalgikus szigetét és az értékvesztett jelent. A házban lakó, folyton rohanó fiatalok a szomszédok nevét sem tudják, a nyugdíjba vonuló Poldi bácsival csupán az utolsó munkanapokban ismerkedik meg a saját főnöke, Kamilla kisasszony megrendült bizalma pedig egyenes út is lehetne a teljes elidegenedéshez. A két világ (és világszemlélet) találkozása meglehetősen abszurd, ennek félig mesés, félig nonszensz szimbólumává válik Bertamama lakótelepi otthona is, melyben – helyhiány miatt – félbevágva és egymásra tornyozva állnak a generációk óta öröklődő bútorok, az egykori nagypolgári élet rekvizitumai. Múlt és jelen konfliktusa a kisregény végére sem oldódik meg: a fiatalok távozásával és Bertamama beköltözésével a ház lakói zártabb közösségbe tömörülhetnek, ám ez a meghittség nemcsak idillibbé teszi a szomszédságot, hanem nyilvánvalóan mulékonyabbá is. Szembesülünk vele, hogy a régi világ értékeit csak ideig-óráig lehet továbbadni, még akkor is, ha a két gyerekszereplő, Misu és Síróbaba az előregedő lakóközösség pártján áll.

Alapjaiban hasonlóan értelmezhető az 1985-ben megjelent *A Hét Bőr* történelemtapasztalata is, de ez a képszöveg mintha egy árnyalattal optimistábban kezelné múlt és jelen viszonyát. Ebben az ifjúsági regényben a 7. b osztály majdnem egy teljes tanéven át gondolkodik azon, miféle vállalással tehetne a legtöbbet a közjóért, végül mintegy véletlenül talál rá az értékőrző múzeum gondolatára, az egyetlen „projektre”, melyet nem a mozgalom keretében, hanem pusztán a mozgalom szellemében valósít meg. A lakótelepre kényszerült nyugdíjasok itt nemcsak képletesen, hanem gyakorlatilag is átmentik saját múltjukat a jelenbe. A diákok élhető menedékhelyet és

15 Poós Zoltán, *A kulcs köré épített ház*, Mesecentrum, 2023. április 27., <https://mesecentrum.hu/leporolo/a-kulcs-kore-epített-haz.html>

emlékművet állítanak a polgári Magyarországnak, mely történetiségében és személyességében még a '80-as évek úttörőregényében is érték-ként tételeződik. Ezzel a gesztussal pedig a mű kettős feladatot teljesít, mert nemcsak a két világháború közötti időszak, hanem a szocializmus nemes részét is megörökíti a jövő számára. A szöveg kamaszai arra vállalkoznak, hogy megmentsék a nagyszülők emlékeit – maga a felvállaltan ideologikus kisregény pedig arra, hogy bemutassa a szövegvilágban is kigúnyolt külsőségek mögött felfedezhető, értékálló eszméket, melyek a gyerekek tevékenységén keresztül megérthetővé és megélhetővé válnak.

A legkézzelfoghatóbb példát talán a könyv alakjában csak 2024-ben publikált *Te ezt még úgysem érted...* jelenti, melyben a megélt történelem központi témává válik. A befejezetlen novellaciklus hét rövidtörténetből áll, melyek 1990-ben jelentek meg a *Kinckeresőben* Réber László illusztrációival. Bár a képszöveg illeszkedik a kamaszmonológok sorába,¹⁶ több szempontból mégis formabontónak nevezhető. Egyrészt most először találkozunk női elbeszélővel, másrészt – érdemes óvatosan fogalmazni a ciklus lezáratlansága miatt – az elkészült rövidtörténetek alapján talán kimondható, hogy Dorka az egyetlen olyan karakter, aki nem a kamaszság egy pillanatnyi, statikus állapotát rögzíti, hanem dinamikusan fejlődik az elbeszélések során. Nemcsak a kapcsolatrendszere, a családban betöltött pozíciója, de a személyisége is epizódról epizódra változik. Talán ennek köszönhető az is, hogy formabontó módon nem saját serdülőkorának általános nehézségeiről beszél, hanem a külvilágról: az időben és helyben nagyon is rögzített folyamatról, a rendszerváltásról. Az írások többek között tematizálják a kényszernyugdíjazást, a reprivatizációt, az állami vállalatok megszűnését, Dorka pedig saját szét hulló családján tapasztalja meg a társadalmi-gazdasági feszültség hatását. A mű mintegy korai problémakönyvként, traumafeldolgozásként direkt kíván szólni a történelmi helyzetről – ám túl is mutat ezen.

Janikovszky 1995-ben arról írt, hogy még mindig tervezi a ciklus befejezését.¹⁷ Ha a szöveget pusztán társadalmi megbízásnak vagy tisztavirágéletű publicisztikának tekintenénk, ennek a szándéknak nem sok értelme lenne. Időközben eltelt öt év, az olvasónak pedig már nem ezt és nem így kellett volna elmagyarázni ahhoz, hogy megértse, mi is zajlik éppen körülötte. Janikovszky tehát nem alkalmazott irodalomként tekintett a szövegre, a

16 A kamaszmonológ közé tartozik a legkorábbi és legkésőbbi *A tükör előtt* (ez eredetileg a *Kinckeresőben* jelent meg 1971-ben, majd 2015-ben képeskönyvként Kárpáti Tibor rajzaival), a *Kire ütött ez a gyerek?* (1974) az *Az úgy volt...* (1979) és a *Hét Bőr* (1985).

17 JANIKOVSKY Éva, *Mit ír?*, Népszabadság, 1995. szeptember 2., 6.

történelmi-társadalmi változás olyasmis volt számára, ami érdemes a rögzítésre, a figyelemre, az értelmezésre – és akár az önértelmezésre is.

Az előző példák reményeim szerint érzékeltették, hogy a Janikovszky-szövegekben a történelem, az elmúlt és a jelen viszonya sokszor nemcsak háttér, hanem konkrét téma: olyan tényező, mely jelentős hatással van a jellemábrázolásra, az atmoszférára, a cselekményre, a konfliktusokra. Ez alapján pedig az is feltételezhető, hogy a történelem a lányregények esetében sem csak kötelező kényszer vagy praktikus kelléktár.

3.

Én is úgy gondolom, hogy Janikovszky lányregényei ideologikusak. Azonban az én olvasatomban ez egyáltalán nem negatív jelző. Sőt, ha az előbbi sorozatot nézzük, mely a kortárs történelmi tapasztalat szerepét próbálta illusztrálni Janikovszky életművében, úgy is tekinthetünk erre az ideologikusságra, mint a hitelesség egyik legfőbb fedezetére. A lányregények esetében az ideologikus nézőpontot nem az odaértett szerzőnek tulajdonítom, hanem a főszereplőknek, akik a regények fokalizátorai, akik maguk is ideologikus nevelésben részesülnek, és akik ennek következtében ideologikusan észlelik-értelmezik-közvetítik saját világukat. Ez a befolyásolt fokalizáció pedig nemcsak a megfelelő világszemléletre nevelheti, hanem figyelmes olvasás során akár egyfajta távolságtartásra is intheti az olvasókat.

Palócz Vera

A korábbi regény az 1960-as *Szalmaláng*, melynek középpontjában a szegedi Palócz Vera áll. Az önéletrajzi ihletésű történet¹⁸ főszereplője rajongó kamasz, aki egyik szerelemből a másikba esik – ez adja a korszaktól független cselekményt. A háttérben azonban sok olyan mozzanatot találunk, mely látványos ideológiai üzenetként is értelmezhető. Komáromi Janikovszky-monográfiája ezeket az elemeket hosszan részletezi.¹⁹ Csak hogy néhány példát idézzek: Vera a hónapokig távol lévő édesanyja fényképét a KISZ tagsági könyvében őrzi; a regény egyik legsúlyosabb jelenete az, mikor ezt vágja oda dühében a felette ítélkező barátoknak-KISZ-tagoknak. Mikor második, nála jóval

18 Janikovszky maga is rajongó kamasz volt; utólag legnagyobb ideáljaként a színész Ladányi Ferencet, édesapja barátját nevezte meg, akinek – Verához hasonlóan – bevallotta vonzalmát. – Vö. SZEGVÁRI, i. m., 7.

19 KOMÁROMI, i. m., 225–232.

idősebb kiszemeltjének, Kolozs János karmesternek vallja meg az érzelmeit, és a valóságban is szembesül a férfi korával, az Októberi Forradalommal méri az időt („Ha most negyvenkét éves, akkor 1917-ben született... 1917-ben, amikor az Októberi Forradalom kitört! Hiszen az már történelem”).²⁰ Ellenfelelével, a nyugatmajmoló Andreával már a lány első regénybeli megjelenésekor vérre menő elvi vitát rendez a pufajka és a nylon-latex fürdőruha ürügyén, személyiségfejlődésének legfontosabb állomására pedig akkor jut el, mikor a kitalált szerelme mellett csaknem a KISZ-tagságát is elveszíti. Ekkor végre ráébred, hogy az egyetlen valóban pótolhatatlan érték nem a szerelem, hanem a közösség, melynek támogatásával bármire képes lehet, „mindenfajta édes galambomtól függetlenül is.”²¹

A lista első olvasásra természetesen meglehetősen didaktikusnak hathat: azonban úgy látom, éppen a főszereplő karaktere indokolja mindezt. Az említett példák mindegyike Vera nézőpontjához fűződik, és nem pusztán az önkényes válogatás okán.

Ahogy a szöveg elején utaltam rá, Vera folyamatosan szerepben van. Állandóan elemzi önmagát, és minden érzést próbál a maga tökéletességében megélni, ahogy az (talán éppen a lányregényekben) szerinte meg van írva. Ha szerelmes, akkor nem akar az elhagyott Didónál vagy Solvejgnél, a tiszta lánynál kisebb sorstársakhoz hasonlítani; ha éppen színésznek akar imponálni, akkor kívülről megtanulja a szöveggönyvét, ha karmesternek, akkor pedig pianínót szerez, hogy a frissen elsajátított készsége révén váljon a férfihoz méltóvá.

Elég természetes, hogy Vera nemcsak a romantikus kapcsolataiban, de a politikai nézeteiben is szélsőséges és felfokozott. Identitásának fontos részét képezi, hogy elszánt KISZ-tag, ami már csak neveltetése alapján sem meglepő, tekintettel az egyszerű nyomdászlányból lett igazgató édesanyára.

Azonban Vera lelkesedése, a szocialista értékrendet tükröző megnyilatkozásai egyáltalán nem feltétlenül gyakorolnak ideológiai értelemben vett nevelő hatást az olvasóra – sőt, az ironikus értelmezés legalább ennyire legitimnek tűnik velük szemben. Hiszen a regény folyamán nagyon is sokszor szembesülünk vele, hogy Vera nem éppen megbízható, ítéletei és pláne tettei rengeteg esetben nagyon is problematikusak, és semmiképp sem fakadnak túl szilárd meggyőződésből.²² Az odaértett szerző ki-kikacsint a főszereplő

20 JANIKOVSKY Éva, *Szalmaláng*, ill. SZECSKÓ Tamás, Bp., Móra Ferenc, 1970³, 178. (Az *És mi történt aztán?* című utószó fontos része a regénynek, így a harmadik, bővített kiadást használom, melyben először megjelent.)

21 *Uo.*, 229.

22 Pl. mikor Kolozs karmesternek szeretne írni a kedvteléseiről, Vera így fontolgatja a zenével

válla fölött, és ugyan kellő empátiával, de fel is hívja erre a befogadó figyelmét. „Kérlek, ne mosolyogj utólag Verán,” szólítja meg az olvasókat a regény utolsó bekezdésben.²³

Amikor Vera nézőpontjától némi távolságot tudunk tartani, a kép rögtön sokkal árnyaltabbá válik, a szocializmus pozitív megítélése pedig egyáltalán nem tűnik vitathatatlan igazságnak. A második, névcsere révén felbukkanó, agronómus Kolozs János például az új rendszer nagy kedvezményezettje, aki felemelkedhet a paraszti sorból: egyetemre járhat Pesten, sőt kiemelkedő teljesítményének jutalmául a diplomaszerezés után azonnal kutatóintézetbe is kerül. A fiú karaktere azonban éppen az új berendezkedés hibáit példázza: a korábban elképzelhetetlen karrier sem tudja Jani gondolkodását és jellemét megváltoztatni. Sikerei ellenére is következetesen alárendeltnek és elutasítottnak érzi magát minden kapcsolatában, és azonnal gyanakodni, támadni kezd, amint valami fenyegetni kezdi könnyen megingatható önbecsülését.²⁴ A remélt egyenlőség tehát a belénk rögzült előítéletek és önkép miatt nem valósulhat meg.

Kós Andrea, a szép rivális legfőbb vonása, hogy „nyugati divathölgy”. Első, már idézett dialógusában olyannyira nyíltan állást is foglal a kétpólusú világ másik oldala mellett, hogy alakja eleinte szükségképpen kidolgozatlanak hat. Ám a cselekmény előrehaladtával kiderül, hogy motivációja és a csoportban betöltött szerepe ennél sokkal összetettebb, és nem is feltétlenül eldönthető, hogy a kialakult helyzetben mi az ok és mi az okozat.

Kanadába disszidált édesapja többszörösen is megnehezíti Andrea életét: a férfi politikai megbízhatatlansága miatt a lány hiába jelentkezik a KISZ-be, így (jobb híján) az örök ellenzéki szerepébe kényszerül. Ez elvileg nem jelentené, hogy az informálisan szerveződő társaságba sem fér bele, a gyakorlatban azonban mégis kiszorul abból a szociális hálóból, mely a regény végén Vera számára megteremti az önmegvalósítás lehetőségét. Az ideológia meggyőződéssel felvértezett kortársak viselkedését ma könnyen felcímkézhetnénk a bullying fogalmával is: a lányok, Verával az élen, nemegyszer

kapcsolatos álláspontját: „Az is meggondolandó, ki legyen a kedvenc zeneszerzője. Nem a legnagyobbak közül kell kiválasztania, mert Beethoven vagy Mozart, az mindenkinek eszébe juthat, azokért mindenki rajong. Valami egészen különleges dolgot kell kitalálni, kevésbé ismert nagyszerű zeneszerzőt, ritkán játszott zeneművet, amely hozzáértő ember ízlését dicséri.” – *Uo.*, 84.

23 *Uo.*, 254.

24 „Gondolom, a magafajta fiatalember nem örül, ha meg kell válnia Pesttől.

Janit elfutotta a méreg.

– Miből gondolja? – csattant fel a hangja. – Olyan jól ismeri a „magamfajta” fiatalembereket, akik már elemista korukban markot szedtek, krumplit kapáltak, kukoricát morzsoltak... Bocsásson meg, de nem hiszem, hogy sokat forgolódott volna a magunkfajták között...” – *Uo.*, 210.

bántalmazóként lépnek fel Andreával szemben. Bár hivatalosan a politikai nézeteivel magyarázzák ezt, többször is elhangzik, hogy a valódi indíték (legalábbis Vera részéről) a féltékenység. Az őszinte barátságok hiánya mellett azonban legalább ekkora teher Andrea számára az érzelmi biztonság elvesztése is. A lány nyugatimádata valójában a rajongott apa utáni vágyakozás kivetülése, mely keveredik azzal a félelemmel, hogy az édesanya új párkapcsolatában számára már nem marad igazi hely. Az osztályellenség ebben a megközelítésben tehát nem pusztán ideológiai ellenfélle válik, hanem olyan megérthető, sőt szerethető karakterré, akinek világszemlélete mögött fontos pszichológiai és szociológiai indítékok húzódnak meg.

A *Szalmaláng* ideológiai-politikai állásfoglalása a regény világában is komolytalan: olyan felszínes álca csak, mely leplezi a valódi konfliktusokat, s melyről a szereplők maguk is tudják, hogy sok esetben nem többek pusztán ürügynél.

Burián Ágnes

Az 1962-es *Aranyeső* főszereplője, Burián Ágnes Verához képest már sokkal kevésbé szenvedélyes, ha a szocializmus építéséről van szó. Története azonban példázatosnak tűnik a felszínes olvasat alapján: a cselekmény dióhéjban annyi, hogy a lánynak választania kell két életforma között. Végül nemcsak a megbízható sofőr győzi le a megnyerő, de erkölcsileg romlott orvost, hanem az ápolónő rendes hivatása is diadalt arat a felszínes kozmetikus szakma fölött.

Az egy mondatban összefoglalt vázlat természetesen valóban azt sugallja, hogy a regény olvasói leginkább olyan tanulságokkal lehetnek gazdagabbak, mint hogy „minél nehezebb egy munka, mondjuk a sofőrre, annál jobb neki az élete”,²⁵ vagy hogy a külsín nem versenyezhet a valódi, mélyen rejlő értékekkel. Csakhogy ezek az életbölcsesek olyan összegzések, melyeket mintha a saját útját kereső, bizonytalan Ágnes találna ki, önmaga megnyugtatására. A szerkezetileg is roppant laza, ügyetlen kompozíciójú regényről vagy ki kell mondanunk, hogy gyenge szöveg, vagy – éppen a karakterábrázolás miatt – itt is kísérletet tehetünk arra, hogy szándékosnak tekintsük az előbbi esetlenségeket.

Burián Ágnes „klasszikus munkásszarmazással” bír,²⁶ és a megértéséhez talán éppen ez a tény visz a legközelebb. A lány olyan potenciális elsőgenerációs

25 KISS, i. m., XVIII.

26 JANIKOVSKY Éva, *Aranyeső*, ill. WÜRTZ Ádám, Bp., Móra Ferenc, 1962, 18.

értelmiségi, aki szinte a könnyekig hatja az apját a megszerzett érettségivel, aki gyerekkora óta azt hallja az elfogult dédanyjától, hogy az egész családban a legkülönb, akiről az olvasónak az az első információja, hogy gyerekkora óta makacsul ragaszkodik a Burján vezetéknevét véletlenül hibásan anyakönyvezett, de jóval előkelőbb változatához.

Ha Vera a lányregényekben megszokott, kötelező jellemhibája a szalmalángtermészet, akkor Ágnes gyengesége a túlzott gőg: a regény legelején mind a pártalálás, mind a munkavállalás terén nagy reményekkel indul, és úgy tűnik, az élet mindkét területén képes lesz magasabbra törni annál a színvonalnál, melyre a származása predesztinálja. A felemelkedés azonban az új lehetőségek dacára sem sikerül a főhősnek – csakhogy nem a körülmények okán, hanem Ágnes saját lustaságából, elbizakodottságából adódóan. A felvételre nem készül fel rendesen, a leendő orvos, Kornél személyében pedig egy olyan férfit szemel ki magának, aki nem tartja őt egyenrangú társnak. Ez a kettős csalódás az, melyet a lány roppant nehezen dolgoz fel. A regény végére el kell jutnia oda, hogy elfogadja a meghíúsult álmok helyett elérhető, szép, de közepszerű életet, méghozzá úgy, hogy azt a saját döntéseként élhesse meg.

Komáromi szerint a hivatás megtalálása a szerelemkeresésénél „valahogy több, hangsúlyosabb a regényben”,²⁷ ebben az értelmezésben tehát a kórház és a szépségszalón konfliktusa kerül a középpontba. Ágnes közel egy év után, egy nézeteltérés során dönt úgy, hogy feladja a tanulmányait, és egy szalonban fog elhelyezkedni. Csakhogy, ha figyelmesen olvassuk a szöveget, észre kell vennünk, hogy a kozmetikus pálya egyáltalán nem kap hangsúlyt a történet lezárásáig, ennek a döntésnek egyszerűen nincs semmiféle előkészítése: a 25 fejezetből álló regénynek csupán a 23. fejezetében kerül szóba, hogy Ágnes ezen a területen helyezkedik el. Addig nemhogy valós lehetőségként, de még vágyálomként sem merül fel ez az opció. Sőt azt is tudjuk, hogy Ágnes számára a kozmetikus lét legfeljebb a tanév első egy-két hetéig tűnik vonzó karriernek: a szépségszalón légköre már az őszi végén kellemetlen hatást gyakorol rá, szemben a kórházzal, ahol érdekesnek tartja a tananyagot, szimpatikusnak a nővéreket és vonzónak az orvosokat. Bár egy kifakadása során valóban beszámol a munka árnyoldaláról, a prospektúráról, a vérről, gennyről, ágytálakról, de panasa éppen azért nem tűnik őszintének, mert a szövegben sehol máshol nem esik erről szó. Ágnesnek mindezzel valójában nincs valódi baja: igazából azért veszíti el a kedvét, mert egy komoly mulasztását követően megszidják és megszégyenítik. A pályaváltás nem tudatos terv a részéről. Voltaképpen a véletlen műve, hogy egy túl kedves barátnője a

27 KOMÁROMI, i. m., 234.

pillanatnyi dühkitörésre munkalehetőséget ajánl neki.²⁸ Tehát az ideologikus dilemma – nővérke vagy kozmetikus? – ebben a formában soha nem is jelenik meg a regényben. Ágnes maga helyettesíti később ezzel a szembeállítással a belső konfliktusát, melynek lényege inkább az a minden ideológiai vonatkozástól mentes dilemma, hogy képes-e valódi felelősséget vállalni, megvan-e benne a kellő alázat ahhoz, hogy nővér maradjon? Az elhárító mechanizmus célja, hogy leplezze a kishíján emberéletem követelő hanyagság miatt érzett büntudatot, szégyent és haragot, és egy másik, kezelhetőbb síkra terelje a problémacsoportot.

A párválasztás, Kornél és Mikó András látszólag társadalmi különbségekre épülő összehasonlítása is értelmezhető úgy, mint Ágnes „választásának” utólagos legitimációja. Ezzel kapcsolatban szintén Komáromi emeli ki, hogy a lány „[é]bredő fellángolásainak nincs egymásutánja,” ám ez sem véletlen.²⁹ Az első szerelem, az orvostanhallgató iránti vonzalom bőven túléli a sofőrrel való kapcsolat kialakulását is – mikor a regény végén Kornél ismét felbukkan, Ágnes még mindig nem egészen közömbös iránta. A lány csupán akkor dönt úgy, hogy András a vitathatatlan győztes, mikor utolsó közös jelenetükben Kornél egyrészt beismeri, hogy korábban csak játszott Ágnessel, másrészt bejelenti, hogy ezúttal viszont komolyabbak a szándékai. Beszélhetnénk itt Ágnes valódi morális meggyőződéséről is, csak hogy Kornélról ebben a beszélgetésben nem derül ki semmi olyan, amit a lány ne tudott volna már korábban is. Viselkedése, jellemhibái azonban mindaddig nem jelentenek nyilvánvaló erkölcsi vereséget, míg a vallomásával meg nem sérti Ágnes büszkeségét.³⁰ A lány csak ekkor látja be végérvényesen, hogy Kornélnak soha nem fog úgy kellene, ahogy ő szeretné, így aztán a maga számára is gyorsan egyértelművé kell tennie András felsőbbrendűségét, melyhez kétségtelenül jó alapot kínál az otthon és a nővérképzőben látott értékrend.

28 Ágnes a kozmetikus barátnő mellett sok más hasonló korú lánnyal is találkozik, akik legalább ekkora súllyal szerepelnek a szövegben, és akik más követhető mintákat is felkínálnak. Mari, a főszereplő nővére a gyári munka példáját kínálja fel alternatívaként, azonban úgy, hogy ezzel együtt a lehető leghagyományosabb női szereplehetőséget vázolja fel, hiszen a pénzgyűjtés egyetlen célja számára a hozomány összegyűjtése. Vanda főnővér valamivel idősebb, de életútja egyértelműen kirajzolódik: az egykori kishívő ügyesen helyezkedett és orvoshoz ment feleségül, ráadásul – feltételezhetően – karrierjét is így sikerült felépítenie. Hédi, Ágnes riválisa első ránézésre az érdekházasság útját mutatja fel, mikor rögtön érettségi után a kétszer annyi idő, maszek Schenk Alberthez megy feleségül. A történet előrehaladtával azonban kiderül, hogy valójában ő a legromantikusabb lélek. Palócz Verához hasonlóan szimbólumokban gondolkodik: (szintén) Kornélhoz fűződő szerelmi csalódása után jelképes öngyilkosságot hajt végre ezzel a bosszúházassággal, melyhez látható keresettséggel választja ki az öregedő *sírkőfaragót*.

29 KOMÁROMI, i. m., 234.

30 Érdeemes megfigyelni, mennyivel több rejtett érzelmet feltételez a lány Kornél testbeszédében, hangjában a dialógus elején, még a sértés előtt. – JANIKOVSKY, *Aranyeső*, 267–268.

Ahogy már említettem, a *Szalmaláng* kompozíciója meglehetősen problematikus. A valódi bonyodalmak már a regény kétharmadánál megoldódnak, Ágnes addigra megtalálja a neki való szakmát és neki való partnert is. A fennmaradó több mint száz oldal azonban szerintem nem hiba, hanem arra való, hogy éreztesse: a lány számára a történet még nem fejeződött be. Még meg kell magát győznie arról, hogy helyesen döntött.

Janikovszky képeskönyveinek egyik legfontosabb sajátosságuk, hogy különböző mentális nézőpontokat ütköztetnek – a felnőttek számára azért viccesek ezek a szövegek, mert a gyerekek értelmezési kerete kínál görbe tükröt saját, olykor kifejezetten abszurd viselkedésüknek. A monológok természete kettős, mert egyszerre halljuk a gyerekszólámot és az e mögött meghúzódó felnőtt szólámot is. És ha nem a *Csíkos* és *Pöttyös Sorozat* – a konferencia tanulságai alapján olykor tudatosan megtévesztő – borítója alapján ítéljük meg a könyvet, Vera és Ágnes ideologikussága mögött is könnyen felfedezhetünk egy másik, kevésbé didaktikus szólámot. Az odaértett szerző félig belső-félig külső fókuszát, mellyel egyszerre éli és szemléli önmaga történelembe vetettségét.

MEGMOCCAN A SZÖVEG

Műfaji kódok, metaforicitás és ideológia

Kertész Erzsébet: *Szonya professzor* című regényében¹

A *Szonya professzor* (1962) című Kertész Erzsébet-regény a csíkos könyvek egyik alcsoportjának, az ún. történelmi-életrajzi regényeknek a legkorábbi kötete.² Tanulmányomban amellet érvelek, hogy a Kertész-életművön belül ez az életregény (a szerző saját műfajfogalma) a diszkurzív megformáltságát tekintve páratlannak (értsd: pár nélkül állónak) tekinthető. Nem kísérletező könyv, hanem egy *atipikus* alkotás.

A *Szonya professzor* Kertész Erzsébet más, elsősorban a tizenéves olvasókat megszólító, regényes életrajzaihoz hasonlóan *funkcionális* szöveg. Már-már tézisregénynek nevezhető, amennyiben didaktikus célja bizonyos, jól körvonalazható ideológémák közvetítése (sőt bizonyítása!), továbbá történelmi, irodalmi-, kultúr- és politikátörténeti ismeretek átadása egy – az 1960-as évek elején az olvasói elé példaképként állítható, a tudományos célok eléréséért és a társadalmi közjóért tett cselekedetei okán figyelemreméltó – 19. század végi, női életút reprezentációján keresztül.³ Nem vitás, hogy a *Szonya professzorban* körvonalazódó, utópisztikus ember- és világkép, továbbá a regény értékpreferenciái nem választhatók el az '50-es évek végén, '60-as évek elején Magyarországon helyesnek tételezett – a nevelési és a politikai dokumentumokban rögzített – társadalmi szerepekről alkotott elképzelésektől. Kertész tehát egy 19. század végi nőnek a legkülönbözőbb műfajokhoz tartozó forrásokból rekonstruálható biográfiáját, emancipatorikus küzdelmeit a regény megírásával egyidejű társadalmi, kulturális és ideológiai kontextusokban érti újra. Ezeknek a re- és dekontextualizációs gesztusoknak a felmutatása és vizsgálata már önmagában is izgalmas következtetésekre vezethet bennünket. Hogyan birkózik meg ez a fiatal olvasóknak szánt történelmi-életrajzi regény mint összetett ideológéma a *történetiség* (*időbeliség*) és az *időn kívüliség* „egymáshoz igazításával”? A történetiség szempontját érvényesítő gondolkodásmód, a *történelmi tudás* hol válik a regényvilág szerves részévé, és hol alakul át a didaxis

1 A szerző a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa. A tanulmány a 2024. április 25–26. között megrendezett, „Pöttyös és csíkos” – Irodalomtörténeti és szociokulturális trendek a Móra Kiadó legendás könyvsorozataiban című budapesti konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 KERTÉSZ Erzsébet, *Szonya professzor*, Bp., Móra Ferenc, 1962.

3 A regényben csupán jelzés értékűen ugyan, de felvillan a korai munkásmozgalom néhány 19. század végi orosz, lengyel és francia alakja, említésre kerülnek baloldali teoretikusok, politikai műveik.

céljából csupán *ornamenssé*, az adott kort jelölő tárgyak, nevek, évszámok által jelzett díszletté, vagyis a temporalitás dimenziójától megfosztott, az ábrázolt világ életszerűségét támogató, korfestő elemmé? Gabriele von Glasenapp felosztása alapján az *Histoire*-nak és a *Geschichtének*, a történetiség e két különböző aspektusának az egymáshoz igazítása szervezi a gyerekeknek szóló, történelmi regények világát, és vizsgálatuk révén felmutathatóvá válik e regénytípus eklektikus műfajisága.⁴ Ám közelíthetünk Bahtyin felől is, aki nem csupán a regényt jellemző *idő* tulajdonságaira, hanem *az időbeli és a térbeli viszonyok* egymáshoz való kapcsolódásának változó jellegére hívja fel a figyelmet, jelesül arra, hogy a regényepikai kronotoposz mélyén működő, organikusabb vagy mechanikusabb viszony, absztraktabb vagy konkrétabb kapcsolat mi módon határozza meg a műfaji jellemzőket, illetve a műben létesülő világ- és emberképet.⁵ A Kertész-regényben detektált, különböző műfaji kódok (mese, kalandregény, útleírás, életrajz, fejlődésregény) sikeres és sikertelen működtetésének a leírására, a gyerekeknek szóló, történelmi-életrajzi műfaj *hibrid természetének* a bemutatására mindkét fenti megközelítést működőképesnek tarthatjuk.

A műfaji eklekticizmus mellett izgalmas kérdéseket vetnek fel a *Szonya professzor* világképének értékpreferenciái, amelyek a narrátor és a szöcsöveinek tekinthető mellékszereplők szólamaiban, sokszor retorikai betétekben posztulálódnak. Egy háromszöggént ábrázolható ideálképlet tárul elénk, amelynek csúcsai egy utópisztikus világkép axiológiai sarokpontjai. Ezek: a *társadalmi ügy önfeláldozó támogatása* (lemondás a közösség érdekében az egyéni vágyakról) – a *tanulás, a tudomány fontossága* (a nők tanuláshoz való joga, a szakmai kiteljesedés) – és az *érzelmi beteljesülés* (szerelem). Figyelemre méltónak tartom ugyanakkor, hogy a regény értékszerkezete több ponton megínogni látszik. A narratíva különböző módokon, de nyilvánvalóvá teszi, hogy Szofja Kovalevszkaja életanyaga ab ovo nem alkalmas e háromelemű ideológéma alátámasztására, hiszen a matematikusi pályára predesztinált Kovalevszkaja „példázata” éppen azt demonstrálja, hogy a szenvedélyből folytatott kutatás (a matematikához fűződő kapcsolat természetét a szerelemhez teszi hasonlatossá a regény metaforikája), bármekkora önfeláldozással is jár, nem annyira a közösségi, sokkal inkább az individuális célok kiteljesedését szolgálja, sőt még a fontosként tételezett mikroközösségek, a baráti és a családi kapcsolatok hiányához, illetve széteséséhez is vezethet. Míg a nők egyetemre járásának kiküzdése mintaként szolgálhat a jövő generációinak, az elméleti matematika magányos művelése (a „számok tiszta, hűvös világába való menekülés”) már sokkal áttételesebben, közvetettebben és kevésbé látványosan válik valamely társadalmi ügy előmozdítójává. Hiába kerül elő Ugyan ez az ellentmondás hol kimondatlanul (a főhős gondolataiban önvádként), hol nyíltabban (például Kovalevszkaja és a Párizsi Kommünben résztvevő nővére közti beszélgetésekben) előkerül, a narratíva csupán retorikus módon hangsúlyozza tudja az „Ügy”, az „Eszme” fontosságát. Kertész Erzsébet későbbi csíkosregényeinek főhősei (Teleki Blanka, Hugonnai Vilma vagy Veres Pálné alakjai) – a választott pálya és a közösség fejlődésének irányába tett lépések közötti feszültség hiányában

4 Gabriele VON GLASENAPP, „Was ist Historie? Mit Historie will man was”. *Geschichtsdarstellungen in der neueren Kinder und Jugendliteratur* = Uő, *Geschichte und Geschichten*, hrsg. Gabriele von GLASENAPP, Gisela WILKENDING, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2005, 15–40.

5 Mihail BAHTYIN, *A tér és az idő a regényben* = Uő, *A szó esztétikája. Válogatott tanulmányok*, szerk., ford. KÖNCZÖL Csaba, Bp., Gondolat, 1976, 257–303.

–, jóval alkalmasabbnak bizonyultak arra, hogy az önfeláldozó, a társadalmi jóért való küzdelem mintáivá váljanak. A *Szonya professzor* nyersanyaga komplexitása okán nehezen tud megfelelni a regénynarratívát előíró módon befolyásolni próbáló ideológémának.⁶

E szóban forgó Kertész-regény ugyanakkor a mintaadásra szolgáló, történeti példának, a hivatását megélő, szuverén nő narratívájának a példázatosságában iránymutató újraértését nem csupán a téma/ideológia re- és dekontextualizáló „áthuzalozásaként” végzi el, hanem már-már nyelvi eseményként, *diszkurzív* módon is. A regényszövegben több helyütt találunk e koncepciózus igényre – amelynek eredménye, hogy a *Szonya professzor* valamelyest *szóművészeti alkotásnak* is tekinthető – egyértelműen utaló, a szöveg metaforikus jelentésképzésére hagyatkozó művelet(ek)et. Ezt, a szöveg *poetikus-retorikus működését* tekintem szokatlannak, atipikusnak a kertészi életműben. A hős poétikai értelemben is irodalmi alakká válik. Az általam megismert szovjet és kortárs orosz kísérletekhez képest, amelyek a Kovalevszkaja-biográfiát a fikció és a dokumentum határán egyensúlyozó narratívává alakították át, Kertész egy egészen egyedi „Kovalevszkaja-olvasatot” teremtett meg. Főhősnője, Szonya professzor egy nem annyira orosz, mint inkább közép-európai, sőt már-már *magyar* tudós (*kis*)*lány* figurájában hódítja meg olvasóit. Azt állítom, hogy ez a *poetikus olvasat* teszi – a különböző műfaji kódokhoz tartozó elemek néhol ügyetlen beemelése, továbbá az ideológia és a konkrét életrajzi anyag közt fennálló feszültség ellenére – sikeressé a regényt. A szerelmet és a sikert végül megélő lány meséjévé alakított szüzsé „finomítja” a tézisregény jelleget, „legömbölyíti” az abban tetten érhető ellentmondásokat, következetlenségeket, szervetlenül és megoldatlanul hagyott kérdéseket.

Fenti állításaimat a regény forrásait felkutató, filológiai nyomozásnak és a szöveg narrato-poétikai, retorikai elemzésének a segítségével kísérlem meg alátámasztani, hiszen a mű komplexitását e két kutatási nézőpont együttes jelenléte tudja csak megvilágítani.

1.

Kertész Erzsébet a 19. század végén élt, orosz matematikus és író, Szofja Corvin-Krukovszkaja (1850–1891), férjzett nevén Szofja Kovalevszkaja alakjának a megformálásához a '30-as években kezdett hozzá. *Szonja* című ifjúsági regényét 1939-ben jelentette meg a Hungária Kiadó.⁷ Mai ismereteim szerint Krukovszkajáé az egyetlen olyan női életút, amelyhez Kertész Erzsébet nem csupán visszatér, de ekkor, a második alkalommal is regényformában adja közre azt. Ekkor, másodízben azonban Kertész a regényes biográfiát egy radikálisan átdolgozott formában, új cím alatt, új műként jelentette meg.⁸

6 Az életút követendő példázatként való felmutatásának problematikusságára hívja fel a figyelmet egy egészen más nézőpontból megfogalmazódó vélemény a magyar Kovalevszkaja-recepció korai időszakából: „Mindennek inkább alkalmas Sonja Kovalevska egyénisége, mint általánosításra.” – GLÜCKLICH Vilma, *Sonja Kovalevska = Nagy asszonyok élete*, szerk. SZIKRA, Bp., Singer és Wolfner, 1912 (Karrierek 4), 155–165, 163.

7 KERTÉSZ Erzsébet, *Szonja*, Bp., Hungária Kiadás, 1939.

8 Önmagában az a tény, hogy Kertész egy nőalakjához többször visszatért, nem különleges. A legtöbb hősnője életútját ismeretterjesztő esszé formájában is feldolgozta. Ld. KERTÉSZ Erzsébet, *Úttörő asszonyok. Életrajzi elbeszélések*, Bp., Gondolat, 1979.

Két kérdés nyomban felmerül. 1) Mi lehetett az oka annak, hogy Kertész a '60-as évek elején ismét előveszi „témaként” Szofja Kovalevszkaja életét? 2) Miben áll, és miként írható le a két regény közti, koncepcionális különbség?

Ismert, hogy Kovalevszkaja életútjának összefüggő narratívává építése, a tudós döntései mögött álló, feltételezhető indítékok végiggondolása a magyar szerző számára saját életének önmegértési vágyából is fakadt. Kertészt élete során több esetben is egzisztenciális kérdésként („sorsazonosság”) foglalkoztatta a matematikus-író alakja. *Fiút vártak*, lány született című autobiográfiájában Kertész többször említi, hogy születésének körülményei rímelnek a Krukovszkajáéire, köztük arra a csalódottságra, amely a Corvin-Krukovszkij-családon, főként a tábornok édesapán lett úrrá, amikor megtudta, hogy lánya született. Kertészéknél is fiút várt a család.⁹ A nemvárt lányként való érkezés (később a felnőttkorból a gyerekkor egészére visszavetített és azt e fénytörésből láttató) traumatikus tapasztalata, amelyet Kovalevszkajánál tovább mélyített a mellőzöttség és a (vélt) csúnyaság, az orosz matematikus irodalmi életművébe organikusan beleíródik.¹⁰ A „második lányként való megszületés” traumája a magyar írónál pedig elsősorban az apa-lánya kapcsolat elhallgató jellegében és a kislánynak a talált/örökbefogadott gyerekről alkotott fantáziájában formálódik meg. A Kertész-egodokumentum utalásai alapján azt állíthatjuk tehát, hogy a Kovalevszkaja életútjában föllelhető, a sajátjához hasonlóként megélt biográfiai motívumok a regényben szinte önéletrajzíva stilizálják Kovalevszkaja alakját. Ez az alkotáslélektani körülmény tehát Kertész *Szonja és a Szonya professzor* című műveit kiemeli a szerző többi, ún. történelmi-életrajzi regénye közül, ugyanakkor csupán részben szolgál a kétszeri feldolgozás magyarázatául.

A magyarázatot a második regényszöveg születésének egy másik, az előbbinél triviálisabb, de következményeiben annál lényegibb körülménye adhatja meg. A két regény két világ szülötte: a *Szonja* a Horthy-korszakban jelent meg, a *Szonya professzor* viszont az államszocialista berendezkedés idején. Adódik a leegyszerűsítő következtetés, hogy a *Szonja* Kovalevszkajáját valamiféle belső igény vagy külső „megrendelés” okán hozzá kellett igazítani ahhoz az értékrendhez, amely a második világháború végével Magyarországon beköszöntött.¹¹ Közismert tény, hogy a Magyar

9 KERTÉSZ Erzsébet, *Fiút vártak, lány született. Ez az életem*, Bp., Móra, 2002. „Apám és nagyanyám fiút vártak, helyette egy sovány, sűrű fekete hajú, síró-rívó kislány jött világra 1909. szeptember 29-én. [...] Apám egy szót sem tudott kipréselni magából. Olyan mély volt a csalódása.” – *Uo.*, 5. (Szofja Kovalevszkaja) „helyett is fiút várt a [...] családja, már volt egy gyönyörű, Anyuta nevű lányuk, és a várva várt fiú helyett egy vézna kislány jött a világra.” – *Uo.*, 79. „Úgy hordta ezt a terhet egész életén át Szonya, mint ahogy én hordtam hosszú ideig azt a terhet, hogy apám visszafordult a kapuból, amikor megtudta, hogy másodszor is lánya született.” – *Uo.*, 80. (KERTÉSZ, *i.m.*, 80.) (A lányomat) „már előre is Szonjának neveztem el legkedvesebb hősnőmről, Szonya Kovalevszkajáról, a világhíres matematikusnőről.” – *Uo.*, 79.

A traumának máshol is hangot ad Kertész. „S valamennyiben [értsd regényben – megj. tőlem. K. Zs.] azt szeretném bebizonyítani, hiteles adatokkal, hogy egy nő is ér annyit, mint egy férfi. Talán egy gyermekkori sérelem — hogy helyettem fiú születését várták — az okozója, indítéka annak, hogy mindig kerestem, fürkésztem a bizonyítékokat, amelyekkel megcáfolhatom a »csak nő« elméletet.” A Kertésszel készült interjú itt: Zs. M., „*Ami egy könyv mögött van...*”, Világ Ifjúsága, 1965/10, 7.

10 Ld. Kovalevszkaja *Visszaemlékezések a gyerekkorra* (1890) és *A nihilista nő* (1892) című műveit.

11 A regények nyelvezetében reprezentálódó társadalmi és az ideológiai kontextusok különbsége szembetűnő, különösen a női és a férfi szerepeket egymáshoz képest pozicionáló kifejezések használatában. A '62-es regényben a politikai korrektség szocialista kívánalmainak megfelelően Szonya azt kívánja, bárcsak emberként, és nem asszonyként tekintene rá a vőlegénye.

Népköztársaság a Szovjetunió érdekszférájává vált, egyike lett a szocialista blokk országainak, amelyekben a szovjet politikai diktátum, nyomás és irányítás mindenre kiterjedően formálta az ország életét. Nagy biztonsággal kijelenthető azonban, hogy nem pusztán a korábbi világrendet, értékeket stb. radikálisan átíró, politikai változás külső kényszerei és/vagy új lehetőségei indokolták az újraírást, hanem a szerzőnek a miattuk megváltozott életkörülményei is. Kertész e hatalmas, politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális változástól nem függetlenül sajátítja el az orosz nyelvet,¹² továbbá az '50-es években az orosz irodalommal, történelemmel, tudománnyal foglalkozó, szovjet kiadású könyvek nagy számban áramlanak az országba. Olyan tudományos munkák és szövegkiadások válnak tehát elérhetővé Kertész számára, amelyekben a Kovalevszkaja-örökség egyrészt több forrásból, másrészt egy másfajta ideologikus szűrőn keresztül reprezentálódik, mint ahogy az korábban a századeleji és '20-as évek végi, magyar és nyugat-európai forrásokban pozicionálódott.

Fontos kiemelni azonban, hogy a 20. század közepén Kovalevszkaja szépirodalmi művei, különösen a *Visszaemlékezések a gyerekkora* című műve, amelyet a megjelenésekor már a kortárs kritika is nagyra tartott, az orosz-szovjet irodalomtudomány látókörébe kerül, kanonizálódik. A matematikus-író alkotását az irodalomtudomány a 19. századi, orosz irodalmi korpuszon belüli jelentőségéhez mérten, a Turgenyev- és a Tolsztoj-művek kontextusában kezdi el vizsgálni. Kovalevszkaja szövegeit a 19. század végi, cári Oroszországban cenzurális korlátozások sújtották, alakját veszélyesnek tekintették, őt magát nihilistaként emlegették. A sztálini Szovjetunióban, Kovalevszkaja születésének százéves jubileumára a tudóst rehabilitálták. Az 1951-es jubileum egyik legfontosabb eleme, hogy az életművének orosz nyelvű és az akkorra már oroszra fordított, jelentős, korábban hozzáférhetetlen hányada, kiterjedt levelezésének egy része, naplójának részletei és a halála után a tudósról megjelent visszaemlékezések a Szovjet Tudományos Akadémia által gondozott kiadványokban kaptak helyet.¹³ Az akadémia rövid időn belül háromszor, egyre bővülő kiadásokban, kommentárokkal kiegészítve publikálta Kovalevszkaja irodalmi életművének jelentős hányadát, levelezésének egy részét és szemelvényeket a naplójából. A *Visszaemlékezések a gyerekkorra* és *A nihilista nő* című művei egy további kiadványban is helyet kaptak.¹⁴ 1950-ben és 1951-ben cikkgyűjtemények jelentek meg születésének századik évfordulójára,¹⁵ sőt, napvi-

Lásd ezzel szemben az 1939-es *Szonjában* a nőnek a férfi–nő dichotómiában való elhelyezését pl. „a nő a férfi rabszolgája”, „fel kell szabadítani a női nemet”, „az asszonyors sűrű rácsokkal ellátott börtöne” stb., szófordulatok ismétlődését.

12 Az idegen nyelv ismerete egész életében segíti Kertészt, a francia, a német és az angol nyelvtudását kiegészíti az oroszral és, ha jól tudom, a bolgárral. A magyar szerző ebben az értelemben is rokonának érezhette Kovalevszkáját, aki a visszaemlékezések alapján – elsősorban a svéd nyelv gyors elsajátításának epizódja tanúskodik erről –, nyelvfenomén lehetett.

13 С. В. Ковалевская, Воспоминания детства и автобиографические очерки, ред. С. Я. Штрайх, Москва, Изд-во АН СССР, 1945, Научно-популярная серия: Мемуары; С. В. Ковалевская, Воспоминания и письма. Изд. исправленное и дополненное, ред. С. Я. Штрайх, Москва, Изд-во АН СССР, 1951, Научно-популярная серия: Мемуары.; С. В. Ковалевская, Воспоминания и письма. Изд. исправленное, ред. С. Я. Штрайх, Москва, Изд-во АН СССР, 1961.

14 С. В. Ковалевская, *Воспоминания детства. Нигилистка*. ред. В. А. Путинцев, Москва, Государственное издательство художественной литературы, 1960.

15 П. Я. Полубаринова-Кончина, *Жизнь и деятельность С. В. Ковалевской: К 100-летию со дня рождения*, Москва, Ленинград, Изд-во Академии Наук СССР, 1950.; П. Я. Полубаринова-Кончина, ред., *Памяти С. В. Ковалевской:*

lágot látott az első, az ifjúságnak szánt, ismeretterjesztő életrajza is.¹⁶ Ezek a források kivétel nélkül mind hozzáférhetővé váltak Magyarországon. (Az életmű hivatalos elismerésének a tetőpontja egyébként későbbre esik: 1974-ben a legnagyobb presztízzsel rendelkező, *Lityeraturnije Pamjatyiki* című könyvsorozatban kritikai kiadás formájában jelenik meg a további művekkel bővített korpusz.¹⁷)

A *Szonja* megírásának idején Kertész még csak a 19. század végén és az 1920-as években megjelent, német, francia és az igen kisszámú, magyar nyelvű, szekunder forrásokat, valamint Kovalevszkaja magyarra fordított, szépirodalmi műveit dolgozhatta fel, hogy általuk, a segítségükkel felépíthesse a főhőse biográfiáját.¹⁸ Az 1962-es *Szonja professzor* megírásához viszont már bőségesen rendelkezésére álltak az orosz nyelvű források is – túlnyomó részük teljesen új, Kertész által eladdig nem ismert adatokat és szövegeket tartalmazott.¹⁹ Mindehhez hozzá kell tennünk: míg a 19. század végén és a 20. század első harmadában megjelent Kovalevszkaja-művek textológiai szempontból alacsony minőségűek voltak,²⁰ addig a Szovjet Tudományos Akadémia által sajtó alá rendezett kiadványok modernsége, precizitása a tudásátadásnak egy analitikusabb, strukturáltabb minőségét képviselte, amellett, hogy egészen más fénytörésbe helyezte a tudós életvalóságbeli alakját. A kommentárok Kovalevszkaja környezetéről és férjéről is számos új információval szolgáltak. A levelek és az utószavak kontextusba helyezték az irodalmi műveit, és ha műelemzést nem is kínáltak fel, de elhelyezték azokat a 19. század második felének és főként végének kortárs orosz, irodalmi mezőjében. A Kovalevszkaja-levelezés egy részének közreadása nem csupán a Kertész számára már addig is tudott tényt erősítették meg, amely szerint a tudós egy egész Európára kiterjedő kapcsolathálóval rendelkezett, de betekintést nyújtott a matematikus-író intellektuális életébe is.

Kertész Erzsébet – az általam kimutatott szövegegyezések alapján – egészen biztosan feldolgozta az '50-es években Magyarországra került, orosz nyelvű forráscsoportot, így még

Сборник статей: Москва, Изд-во АН СССР, 1951.

- 16 *A Szizny Zamecsatyelnih Ljugyej* ('Nagyszerű Emberek Élete') az ifjúság számára kiadott életrajzi sorozat hozza Ljubov Voroncova kötetét. Любовь Воронцова, *Софья Ковалевская*, Москва, Молодая гвардия, 1957 (Жизнь замечательных людей).
- 17 С. В. КОВАЛЕВСКАЯ, *Воспоминания, повести: к 125-летию со дня рождения*, ред. П. Я. ПОЛУБАРИНОВА-КОНЧИНА, Москва, Наука, 1974, Литературные памятники.
- 18 Pl. Sonja KOWALEWSKA, *Jugenderinnerungen*, übers. Louise FLACHS-FOKSCHANEANU, Berlin, S. Fischer Verlag, 1897; БЕКЕ Манó, *Sophia Kovalevska*, Вр., Fővárosi Könyv- és Lapkiadó R.-T., 1922 (Női Arcképek 3); GLÜCKLICH, i. m.
- 19 Ide sorolhatók például Julija Lermontova visszaemlékezései is, amelyekre Anne-Charlotte Leffler is támaszkodott. Ю. В. ЛЕРМОНТОВА, *Воспоминания о Софье Ковалевской* = С. В. КОВАЛЕВСКАЯ, *Воспоминания и письма*, ред. С. Я. ШТРАЙХ, Москва, Изд-во АН СССР, 1951, 375–388.
- 20 KOVALEVSZKA Szonja, *Baranzov Vera*, ford. Sz. E., Вр., 1897 (A „Magyar Ujság” regénycsarnoka); KOVALEVSZKA Zsófia, *A nihilista nő*, ford. KÖVÉR Ilma, Вр., Sachs Frigyes Kiadása, 1904; KOVALEVSZKA Szonja, *Szonja Kovalevszka emlékiratai* = KOVALEVSZKA Szonja, *Szonja Kovalevszka élete és naplója*, ford. H. SONGRÁDY Gábor, Вр., Világirodalom-Kiadás, é. n. (1926?), (Világirodalom könyvtár: Mémoire-sorozat), 13–136. *A nihilista nő* új fordítását, kommentárokkal és dokumentumokkal kiegészített kiadását Granasztói Olga és *Avar Ludmilla készíti. Ld. erről GRANASZTÓI Olga, Anyák és lányok, Egy nihilista nő újrafelfedezésének története*, Holmi, 2009/8, 1021–1034.

részletesebben rajzolódhatott ki számára egy olyan, a matematikában kivételes tehetségű és páratlan intellektusú nő sorsa, aki privilegizált származása, különleges életútja, világhírt hozó karrierje okán vált ismertté. Akit kiismerhetetlen, érzékeny és ellentmondásos természetűként írtak le a vele szorosán együtt élő, illetve dolgozó kortársak; aki gyerekkorában egy, a szeretethiány, az izoláció és a mellőzöttség által traumatizált személyiség volt; akinek kínzó, önelemző, belső, lelki „futamai” végigkísérték az életét; és akinek a magánszövegeként született naplói egy magas szintű íráskészséggel rendelkező, gyötrődő nő expresszív és plasztikus feljegyzéseit vonultatja fel a magányról.²¹ Egy olyan gondolkodó és író vált láthatóvá Kertész előtt, akinek az élete részletekbe menően, pontosan dokumentált, és akinek e szövegtudományok révén részben elérhetővé vált az önállóan és Anne-Charlotte Leffler társszerzővel írt szellemi hagyatéka, a szépirodalmi művei és a négy nyelven folytatott, igen kiterjedt levelezése. A Kovalevszkajával való találkozásokról angol, francia, német, svéd, lengyel és orosz filozófusok, matematikusok, természettudósok, írók, politikusok is beszámoltak, hiszen amikor – a világon először – nőként a stockholmi egyetem professzora lett, továbbá, amikor elnyerte a Párizsi Tudományos Akadémia Bordin-díját stb., akkor valóságos celebként ünnepelte őt a nyugat-európai sajtó: a nőt, aki az élete második felét Nyugat-Európában éli le, elsősorban Stockholmban, hogy onnan újra és újra felkeresse a 19. század végi Európa legfontosabb tudományos és intellektuális központjait, Berlint, Londont, Párizst, Zürichet, Pétervárt és Moszkvát. (Mindemellett Kovalevszkaja élénken érdeklődött a társadalmi ügyek iránt.) A fent említett, 1945-től az '50-es évek közepéig kiadott, szovjet kiadványok előszavai, kommentárjai sztálinista, tendenciózus, ideologikus futamokkal tűzdelték; Kovalevszkaja *Naplójából* igen kevés részlet kerülhetett be e kötetekbe, továbbá a levelezését is erősen megrostálva adták közre, ám mindezek ellenére értékes adatokkal bőven ellátott, textológiai és filológiai szempontból jól strukturált, magas színvonalú, tudományos kiadványok ezek.

A Kertész-hagyaték hozzáférhetetlensége – a tény, hogy jelenleg nem kutathatók az író jegyzetei, levelezése vagy házi könyvtára – természetesen hipotetikussá teszi azt, hogy Kertész milyen forrásokra támaszkodhatott a *Szonja* és a *Szonya professzor* megírásakor. Annak ellenére azonban, hogy kevés információval rendelkezünk Kertész íráspraxisáról – miként forráshasználati gyakorlatára is sok esetben csak következtethetünk²² –, a *Szonya professzor* keletkezéstörténetét nem csupán rekonstruálhatónak, de rekonstruálандónak is látom, amely helyreállítás fundamentális jelentőségű a mű értelmezése szempontjából.

Végigolvasva a két regényt és megismerve a forrásokat, szövegpéldák sokaságával tudom alátámasztani, hogy Kertészt az új információkat tartalmazó, orosz nyelvű források ismerete

21 Kertész megismerkedhetett Kovalevszkaja zavarba ejtő, már-már bizarr allegorikus képekben rögzített olyan, a naplójában feljegyzett álmával/látomásával, mint a „kisfiú belsősegeit felfaló róka története”. С. В. КОВАЛЕВСКАЯ, *Из дневников* = С. В. К. *Воспоминания и письма. Изд. исправленное и дополненное*, ред. С. Я. ШТРАЙХ, Москва, Изд-во АН СССР, 1951 (Научно-популярная серия: Мемуары), 177–182, 181.

22 Kertész egy interjújában a *Vilma doktorasszony* című regényének megírását megelőző anyaggyűjtéséről beszél. Mint oknyomozó újságíró, riporter gyűjtötte a legkülönbözőbb műfajú és minőségű információt hőseiről: adóbevallásokból, festményekből, fotókból, egyetemtörténetekből, urbanisztikai dokumentumokból merített. Ld. Zs. M, i. m., 7.

készíteti arra, hogy másodszor is belevágjon Kovalevszkaja alakjának regényes feldolgozásába, és hogy a korábbi regényalakot és történetét alapjaiban dolgozza át.

Jelen írásomban csupán azokra a forrásokra összpontosítok, amelyek a két regény közti, koncepcionális különbség alapjait biztosították. A heterogén jellegű (szépirodalom, dokumentum, publicisztika, levelezés) és műfajú források között egyértelműen kimutatható, hogy mely szöveg, illetve szövegek emelkedtek az írónál a *pretextus* rangjára, továbbá, hogy melyek azok, amelyekből csupán egy-egy információt vett át, és melyek azok, amelyekből teljes, megformált jeleneteket.²³

Kertész forrásai közül egyértelműen a legfontosabb az 1920-as évek elején, Budapesten megjelent *Szonja Kovalevszka élete és naplója*.²⁴ Ez a kiadvány *könyvegésként* lett fontos az író számára: egyszerre két forrást tartalmaz, egy szépirodalmi művet és egy, a memoár műfajába tartozó szöveget – e kettő azonban sajátos „kentaurszövegként” összefüggő biográfiává áll össze.²⁵ Ezek: *Szonja Kovalevszka emlékiratai*²⁶ és Anne-Charlotte Leffler *Szonja Kovalevszka élete*²⁷ című visszaemlékezése.²⁸ A két szövegnek – más-más módon ugyan, de – egyaránt kardinális szerepe lesz mind a *Szonja*, mind a *Szonya professzor* nyelvezetének és narratív struktúrájának a kialakításában. A *Szonja* a maga nyelv- és névhasználatában, narratív szerkezetében a Kovalevszkaja *Emlékiratai*hoz (mai címén a *Visszaemlékezések a gyerekkorra* című művéhez) való rendkívüli közelségről tanúskodik, a *Szonya professzor* strukturális felépítésének a mintázata viszont a Charlotte Leffler-féle visszaemlékezésre épül (a magyar regényből nem pusztán az mutatható ki, hogy hatott rá az orosz fordítás, hanem az is, hogy az író a Leffler-szöveget az '50-es években másodszorra már egy modern kiadásban ismerhette meg). Az újabb regény megírásakor Kertész elveti a *Szonja* struktúráját, elveti azt a koncepciót, amelyről leegyszerűsítve azt mondhatjuk: Kovalevszkaja szépirodalmi rangú művének „átírásában” alkotta meg a matematikus-író figuráját. A *Szonya professzor* határozottan eltávolodik Kovalevszkaja visszaemlékezéseitől, a szerkezete, annak első jelenete a Leffler-visszaemlékezés első jelenetével azonos.

23 Ezek egyike a Kovalevszkájáról megjelent első, ismertterjesztő regény. Ld. Любовь Воронцова, *Софья Ковалевская*.

24 KOVALEVSZKA, *Szonja Kovalevszka élete és naplója*.

25 A befogadás e lehetőségét maga a kötet ajánlja fel: „Charlotte Leffler Cajanello hercegnő, Szonja Kovalevszka barátnője feljegyzéseit ott kezdi, ahol Szonja naplója abbamarad, úgy hogy a kettő együtt összefüggő életrajzot ad.” – *Uo.*, 137.

26 KOVALEVSZKA, „Szonja Kovalevszka emlékiratai”. Először oroszul 1890-ben a *Vesztnyik Jevropi* folyóirat 7–8. számában *Vozspominanyija gyetsztva* címen, majd 1893-ban önálló kötetben Szentpéterváron. Svédül 1889-ben: *Az orosz életből. A Rajevszkij-lányok* címmel. Angolul és franciául 1895-ben, németül 1896-ban, majd 1897-ben, lengyelül 1898-ban.

27 Charlotte LEFFLER-CAJANELLO, Szonja Kovalevszka = KOVALEVSZKA, *Szonja Kovalevszka élete és naplója*, 137–248. A Leffler-visszaemlékezések orosz fordítása először 1892-ben jelent meg. A szöveg lengyel, német, angol, francia és svéd fordításban többször napvilágot látott a 19. század végén.

28 A kötet tartalmaz egy rövid bevezetőt is: Ellen KEY, Szonja Kovalevszka, Bevezetés = KOVALEVSZKA, *Szonja Kovalevszka élete és naplója*, 5–12.

2.

Első Kovalevszkaja-regényét, a *Szonját* Kertész Erzsébet szinte ráírja az eredeti, orosz pretextusra. A szerző a gyerekkori emlékek bemutatásával indítja a könyvét, majd egy kronologikusan előre haladó, biografikus elbeszéléssé alakítja Kovalevszkaja különböző családtagok és események köré rendezett emlékeit.²⁹ Az időrendben megformált életút felütése a kislány szorongásával és magányosságával, továbbá baljóslatú fantáziavilágának a képeivel indul, a történet zárata pedig a halála előtti szorongását idézi meg. A regény végén a magányosan haldokló nőt látjuk, akit gyerekkorának félelmetes kígyója elragad.³⁰ A narrátor a temetés jelenetében is a híres asszony magányát hangsúlyozza. Az elbeszélés középpontjában mindvégig Szonja áll. Döntő jelenete a regénynek, hogy közvetlenül a halálos kimenetelűvé váló tüdőgyulladás előtt Szonja úgy mond igent egy házassági ajánlatra, hogy eközben legyőzöttnek érzi magát, hiszen a párkapcsolataért fel kell adnia a hivatását.³¹ A hivatás és a szerelmi házasság nem fér össze – a regény végkicsengése ez.

A *Szonja* tehát a tragikus fordulattal, Kovalevszkaja váratlan és korai halálával zárul. A hangsúly az alak *drámaiságának* a reprezentációjára kerül; a tradicionális és a kiküzdeni vágyott, új, női szerepek konfliktusában őrlődő tudós és író képe uralja a történetet.

A több mint húsz évvel későbbi, második regényében, a *Szonya professzorban* Kertész szakít a tragikus hangoltsággal. Az 1962-es regény a már-már boldognak nevezhető főhőst mutatja fel, aki bizakodva, optimistán gondol a jövőjére. A narratíva eleje itt már nem követi a hagyományos, a születéstől kezdődő és a gyerekkor emlékeivel folytatódó, kronologikus formát. Kertész a gyerekkor elbeszélését elhagyja (lásd: a Leffler-memoár elejét), mégpedig annak a koncepciónak a jegyében, amely Kovalevszkaja sorsát sokkal inkább a sikerei, mintsem a tragikumai felől kívánja felépíteni.³²

29 Kovalevszkaja a gyerekkoron belül tíz fejezetet egy-egy fontos emlék, személy vagy esemény köré szervez. Ezek az *Első emlékek; Tolvaj; Miss Smith; Falusi élet; Fjodor Schubert; Pjotr Vasziljevics; A nővérem; Anyuta és a nihilizmus; A nevelőnő elutazása – Anyuta első irodalmi kísérlete; Megismerkedés Dosztojevszkijel*. A fejezetcímek közül több a szovjet kiadásokban jelenik meg először a szöveggondozás eredményeként.

30 „A torkát szorítja valami szörnyeteg, a kígyó tizenkét fejével sziszeg felette, rátelepszik és most már nem menekülhet előre... Amióta él, kísérti álmaiban s nem tudta elérni. Most, hogy megtalálta, most már nem szabadulhat...” – KERTÉSZ, *Szonja*, 152. Ld. a regény elején: „Sötét volt az alacsony, mennyezetes gyerekszobában, csak az örökmécses imbolygó lángja [...] Szonja felült az ágyban. [...] Olyan rettenetes az éjszaka sötét árnyaival és nincs, akihez meneküljön. [...] odaszaladt az ajtóhoz [...] úgy érezte, mögötte vágatnak a farkasok és nyomukban kúszik a tizenkétfejű kígyó. [...] Ha mama őt is szeretné [...] milyen szép Anjuta [...] nem csoda, hogy mama őt jobban szereti. [...] És a fájdalom kis sziszegő kígyói újra belemartak a szívébe.” – *Uo.*, 5–6.

31 „Júniusban visszavonulok a tanítástól és a felesége leszek – mondja Szonja halkán. [...] Igen, Maxim boldog. Mert győzött. És ő is boldog, csak ezt a boldogságot meg kellett fizetnie. A hivatását kellett cserébe adni érte. Szonja Kovalevszka majd beszurkúl a többi asszonyok sorába. A többi asszonyokéba, akik csupán asszonyok és boldogok. De vajjon csakugyan boldog mindegyik?” – KERTÉSZ, *Szonja*, 150.

32 Egy külön tanulmány tárgyát képezheti Kovalevszkaja magyar recepciótörténete, amelynek kiindulópontja a Dosztojevszkij a szerelmével kitüntetett fiatal figurája. Ld. KOVALEVSZKY Szónya, *Dosztojevszki szerelme*, A Hét, 353 (1896), IV, 687–691. Kertész is beépíti a Dosztojevszkij-epizódot a regényeibe, ugyanakkor eltérő hangsúllyal. A hangsúlyeltolódás is a két szöveg koncepcionális különbségét támasztja alá.

A *Szonya professzor* in medias res azzal a jelenetsorral kezdődik, amelyben a Corvin-Krukovszkij lányok – Szonya, a nővére, Anyuta és egy barátnőjük – Péterváron egy számukra idegen férfit próbálnak rábeszélteni arra, hogy az valamelyikükkel *névházasságot* kössön. Céljuk az, hogy így lehetőségük nyíljon a továbbtanulásra egy olyan külföldi egyetemen, amely női hallgatókat is fogad. Ez a regénynarratíva struktúráját érintő eljárás egyértelművé teszi, hogy a jelenetsorozat, amelynek a végén Szonyát egy Vlagyimir Kovalevszkij nevű diák hajlandó feleségül venni, a pozicionáltságából fakadóan (is) jelentéssé válik: a regény a családjával szembeszálló Szonya sikerével indul, továbbá az érzelmeket nélkülöző névházasság metaforizálódik: Szonya eljegyzi magát a tudománnyal. A névházassággal a lány egy segítő társat is nyer magának Kovalevszkij személyében, aki papíron ugyan a férje lesz, de később valójában a báty és a hú barát szerepét tölti majd be. A *Szonya professzor* tehát nem a gyerekkor traumáival indítja a történetét, hanem a házassággal – ám a regény nyomban ki is üresíti a házasság tradicionális jelentését, hiszen az esküvő Szonyának az őt a terveiben akadályozó Oroszországtól való elválást jelenti és a kibújást ama szülői felügyelet alól, amelyben ő csak az engedelmesség relációjában létezhet. Már a regény első jelenete a hagyományos, női szerephármastól (anya–háziasszony–feleség) való sikeres eltávolodást demonstrálja. A névházasság technikai lépése nem más lesz, mint a tanuláshoz való hozzáférés kapuja.

Szonya elhagyhatja a szülői házat, útra kelhet, és megkezdődhet a tudományos próbatételeinek/kalandjainak a sora – az útján egyre magasabb szinttű matematikai problémák bizonyításával, vagyis a próbák kiállításával kell bebizonyítania, hogy nő létére is képes boldogulni. A próbák mint irreverzibilis kalandok egymásra épülnek, Szonya az európai matematikaoktatás legelismertebb központjaiba jut el. A meglátogatott egyetemek (Heidelberg, Berlin, Stockholm, Párizs) Szonya karrierjének felfelé vezető lépcsőfokai, metaforikus életútjának a fázisai lesznek. Miként a regényben elhangzik: *küldetése van*, amelyet be kell teljesítenie. Kertész itt a tudásvágyból fakadó, kezdeményező hős narratíváját a kalandregény műfaji kódjának egyes elemeivel formálja meg. (Bahtyin egy mondat erejéig ki is tér az emancipált nő regény altípusára, amely a próbatétel formaszervező elvére épülő regénytípusok közül kifejezetten a hős elhivatottságán alapszik, a hős zsenialitását teszi próbára.³³)

A névházasság megkötésével a regényben ugyanakkor elindul egy *másik* történet is. Ennek is Szonya lesz a főhőse, ez azonban nem az intellektuális próbatételek sorából áll – ez a narratíva: lelkiállapotának ciklikus ismétlődése. E történet különféle, a szerelemre és a házasságra adott, női mintákkal szembesíti Szonyát. Elrettentő példává válik számára aját édesanyja, a gazdag, főnemesi asszony céltalan sorsa, miként nővére, Anyuta szenvedélyes, majd csalódáshoz vezető, szerelmi házassága is. A narratíva további mintákat is felmutat: Szonya hallgatótársa, Julija Lermontova kémikus magányos életét, Weierstrass professzor aggszűz nővéreinek a sorsát, Hugonai Vilma küzdelmeit, a lengyel emigráns, munkásmozgalmi aktivista, Marija Mendellsohn életútját és Mittag-Leffler matematikus feleségének a férjével való, korántsem egyenrangú, szellemi partnerként megélt sorsát is. Ez a fent említett, második történet nem más, mint a *boldogság*

33 BAHTYIN, i. m., 277.

keresésének a története. A regény ugyanis a névházasságot az első pillanattól fogva a hiány állapotként jellemzi; azt sugallja, hogy a tudományos karrier, a matematikusi küldetés nem elégséges a boldogság eléréséhez.

Szonya egyazon regényen belüli, két története, a regény, ha tetszik, két szólama, amelyek két egymástól különböző értékrendet képviselnek, a társadalmi szerepek kétfajta látásmódját juttatja érvényre. E kettősség megteremtése önmagában még nem lesz záloga annak, hogy a mű ne fulladjon dogmatizmusba – ezt Kertész majd úgy éri el, hogy a két történet „megszólaltatásához” különböző műfaji kódokat társít. A regény „sugalmazott üzenete” lefordítható a következőképpen is: a modern női szerepek fontosak és szükségesek ugyan, de a hagyományos női szerepek nélkül elégtelenek – azon szerepek nélkül, amelyek elsősorban érzelmi kapcsolatra épülnek.

Ahogy már korábban jeleztük, a *Szonjával* ellentétben a *Szonya professzor* zárata is a sikert hangsúlyozza. Az 1962-es regény végén nem a magányos, gyötrődő tudóst látjuk, hanem azt a munkájában sikeres nőt, aki eljutott a szerelemig. Az első, 1939-es regénnyel szemben a boldogságnak itt nincs akadálya – noha nem elhanyagolható körülmény, hogy csupán azért, mert a férfi elfogadja, hogy a választottjának fontos a hivatása, azaz enged. Szonya úgy állhat oltár elé, hogy a matematikai kutatásokat nem kell a házassága miatt feladnia. A regény elején sugalmazott hiány állapota megszűnik – még úgy is, hogy a boldogság csupán ígéret marad, hiszen Szonyát elragadja a tüdőgyulladás, és a *de facto* házasságkötésre már nem kerül sor.

Mindkét regényben feszültség áll fenn a szerepek egyesítése, harmonikus együttes megélése között. E feszültséget Kertész a *Szonjában* nem tudta feloldani – a *Szonya professzorban* a szövegben kiépülő metaforikus sorok és a különböző műfaji kódok működtetésével (a *Szonja* szövegétől radikálisan eltérő megoldásokkal) viszont igen, mégpedig azzal az eljárással, hogy „mesébe illővé” változtatja a hőseit, és mesébe, illetve utópiába emeli át a történet végét.

3.

Kertész Erzsébet a kalandregény mellett a *Szonya professzor* másik fontos műfaji kódjává a mesét teszi meg. Amit a regény olvasásakor mi „optimista zárlatként” érzékelünk, az a mese műfaji kódjának, a működésének a szükségszerűségéből (is) fakad.

Kertész a főhóst és az őt körülvevő mellékszereplők megformálását mesei alapokra építi. A férfiak kezdettől fogva, kivétel nélkül a *segítőtárs* szerepkörében jelennek meg. A regény elején Vlagyimir Kovalevszkij az, aki a névházasság révén megsegíti Szonyát, hogy a lány egyetemen tanulhasson. A regény végén pedig Maxim Kovalevszkij, a szerelmes férfi az, aki megszünteti a főhős érzelmideficit állapotát. Utóbbit a „mesebeli óriás”³⁴ képében látja Szonya. Maxim Szonya első férjével való névrokonsága, orosz származása és bizonyos testi jellemzői révén mintha összeolvadna a lányt a szüzsé elején a hivatásához hozzásegítő Vlagyimirrel. A két alak egybecsúsztatása a két utat, a két „történetet” is összekapcsolja a szüzsé végén. A névházasságot

34 KERTÉSZ, *Szonya professzor*, 2016, 282.

kötő Vlagyimir *a hős átváltoztatásában segít*: a *verébfióka* Szonyából *hattyú*³⁵ lesz, a „királynő a sakktáblán”,³⁶ Maxim pedig Szonya magányát, társtalanságát szünteti meg. A *Szonya professzor* – dacára annak, hogy a főhőse végül meghal – az olvasók számára elhozza a katarzist: a boldog végélménye rögzülhet a befogadóiban.

A regény – Szonya (ön)értelmezése kapcsán – több híres mesei alaptípust is aktivizál. A *Hamu-pipőke-kód* mint metamorfózis-történet a matematikus-karrier,³⁷ a *Csipkerózsika-kód* az érzelmi hiányállapot megszűnését célzó, de eközben az önmaga azonosságát megőrző, kereső történet egyik sajátja lesz. „A mesebeli ember ábrázolása mindig az átváltozás és az azonosság motívumaira épül” – írja Bahtyin.³⁸ Nagy biztonsággal jelenthetjük ki, hogy Szonya alakjának mesei alapokra helyezésének ötlete is a forrásokból származhatott, azt a Leffler-visszaemlékezések sugallhatták az írónak: „Szonya olyan volt, mint a mesebeli hercegnő, akinek a bölcsőjébe minden elképzelhető jót beletettek a tündérek, de az ajándékok hatását letompította az irigy tündér egyetlenegy ráadása.”³⁹

Szonya a regényszövegben végig tulajdonképpen *gyerekként* van jelen. Két okból fontos ez számkra. Szonya egyrészt egykorú az olvasóival (alakjának ez a sajátossága is hozzájárult ahhoz, hogy azonosulási mintává válhatott a tizenéves befogadók számára), másrészt: mesehős, így nem telik vele az idő, nem öregszik. A biografikus idő ugyan telik, a főhős a regény elején kb. 16–17 éves, a végén 41 („látszódnak a szarkalábai”), ez azonban nem jár valódi tapasztalatszerzéssel. Szonya valójában nem nő fel. Az őt körülvevő mellékszereplők viszonyhálójában mindvégig kislányként értelmeződik, akiről gondoskodni kell. A főhős epiteton ornansa a „kis”, a „kicsi”, a „törekeny” – bárhol ütjük fel a regényt, Szonyát a „gyermek”, a „kis teremtés”, a „süldő lány”, a „gyermekasszony” néven emlegetik. A gyerek voltának kiemelése mellett visszatérően megjelenik a *naivitásának* a hangsúlyozása. Mindez azonban sohasem a matematikai tudását érinti (itt az „állhatatosság” a jellemzője), hanem a gyakorlati életben és az érzelmek terén való járatlanságát.⁴⁰ Felemás, aszimmetrikus fejlődésregény az övé.

35 „Kis, jelentéktelen szürkeség, igazi verébfióka...” – KERTÉSZ, *Szonya professzor*, 29. „No lám, a kis verébfióka, mondogatták a szobalányok, mert maguk között ők is így nevezték – előbb megy férjhez, mint a százsorszép Anyuta.” – *Uo.*, 41. „A kis verébfióka kirepült a fészekből, s most indult első útjára. [...] Kis verébfiókám, édes kis testvérem...” – *Uo.*, 58. „Ne félj, kis verébfióka” – *Uo.*, 59. „Melléttük újra szürke kis verébfióka lett, akit simogatnak, dédelgetnek, de nem veszik komolyan, nem tartják felnőtteknek.” – *Uo.*, 89. „Gyere, verébfiókám!” – *Uo.*, 93. „Rosszul hitted, verébfiókám.” – *Uo.*, 111.

36 KERTÉSZ, *Szonya professzor*, 305.

37 Kovalevszkaja életének az ismeretterjesztő regény, a képeskönyv, a diafilm és a film formájában való feldolgozása a Szovjetunióban, illetve Oroszországban összefügghet azzal, hogy az életút mintázata szépen rimel arra az archetípusra, amelyet kortárs gyerekirodalom kutatók a szovjet ifjúsági és gyerekirodalom hét archetipikus szüzséje közül az egyiknek, a szovjet Hamu-pipőke-archetípusnak neveznek. Ld. Андреа ЛАНУ, Келли ХЕРОЛД, Ольга БУХИНА, *Детская литература в Советском Союзе = Процание с коммунизмом. Детская и подростковая литература в современной России (1991–2017)*, ред. А Л., К. Х., О. Б., Москва, Новое литературное обозрение, 2024, 28–78, 69.

38 БАХТИН, i. m., 281.

39 LEFFLER-CAJANELLO, *Szonja Kovalevszka*, 222.

40 „A számok világában otthon volt a gyermekasszony, az érzések világában sehogyan sem tudott eligazodni.” – KERTÉSZ, *Szonya professzor*, 69.

Szonya érzelmideficités állapotában nem történik változás, végig „alszik”, egészen addig, amíg „felébreszti őt” Maxim Kovalevszkij, a mesebeli óriás. Ám Csipkerózsika-szerű álmával párhuzamosan, a másik történetében, a próbatételeinek nyomán lezajlik a Hamupipőke-mesére épülő *metamorfózis*. Szonya, aki a regény kezdetén a gyönyörű nővére mellett még a „kis, jelentéktelen, szürkeség”⁴¹ szerepét tölti be, akit a cselédek a „megsült kaláccsal” szemben a „maradék tésztából süített, kis lepénynek”⁴² neveznek, később – miután megkapja a varázseszközt, a tanulás lehetőségét – hattyúvá válik, „a tudományos világ leghíresebb és legünnepeltebb asszonyává”⁴³ (mindez Vlagyimir Kovalevszkij és a többi, őt körülvevő férfi segítségével). Szonya kislány szerepkörének működtetéséhez a regény metaforikája mellett fontos szerepet kap az a tény, hogy a regény szinte összes férfiszereplőjének a viselkedését lényegében egyetlen domináns szándék uralja: a támogatás, a szerető *gondoskodás*. Szonyát egytől egyig *megszánják, óvják, egyengetik az útját, sőt, félreállnak az útjából, visszavonják magukat* (ld. az Apa, Vlagyimir és Maxim Kovalevszkij, Weierstrass professzor és Mittag-Leffler matematikusok viselkedését). Önzetlen férfiak tucatjaival népesül be a regény, akik nemcsak, hogy támogatják, de a lányt fontos életbeli és szakmai döntésekkel segítik. Szonya egy férfiak által biztonságot nyújtó, paternalista világban halad előre: „Ne félj, kislány, minden jó lesz!”,⁴⁴ „Ne féljen, kicsi asszony!”,⁴⁵ hangzik el többször a regényben.

Szonya alakjába két olyan elemet is beépít Kertész, amelyek markánsan elkülönítik őt az egyéb Kovalevszkaja-regények főhőseitől. Ezek egyike az, hogy főhőse legmeghatározóbb jegyévé a kislány lét állandó állapotát tette meg a szerző – a másik pedig az, hogy kihangsúlyozta hőse „magyarságát”: ez utóbbi alapját a tudós (feltételezett) magyar származása adja, amely származást a Corvin-Krukovszkij család maga őrzött meg a legendáriumában, és amelyre a regény többször utal.

Verőfényes tavaszi napon érkeztek meg Bécsbe. [...] Tudták azt is, hogy a Monarchia egy része Magyarország, hiszen édesapjuk gyakran emlegette, hogy ereikben magyar vér is folyik. Teljes nevük Korvin Krukovszkij, és ősük Corvin Mátyás magyar király volt. Malevics történelemtanítás közben beszélt nekik a magyarok szabadságharcáról is, amelyet az osztrák zsarnokság a cári szuronyok segítségével fojtott vérbe. Amilyen rokonszenves volt számukra Magyarország, annyira ellenszenvesnek találták a pompás Bécset.⁴⁶

41 *Uo.*, 29.

42 *Uo.*, 41.

43 *Uo.*, 301.

44 *Uo.*, 277.

45 *Uo.*, 252.

46 *Uo.*, 71.

Másutt:

Amikor elbúcsúzott barátaitól, mosolyogva említette meg, hogy utazási vágyát cigánylány ősétől örökölte. Édesapja ugyanis azt állította, hogy egyik ősük Corvin Mátyás magyar király volt, innen maradt címerükben a Corvin név, egyik ükapjuk pedig cigánylányt vett feleségül.⁴⁷

Hogy Szonya professzor figuráját a magyar olvasók ilyen módon sajátnak, magukhoz közeliként érezhették, a kertészi életmű építkezésének sajátosságából is fakadt. Kertész regényhősei könyvtárhoz túl is utalnak egymásra, kapcsolódnak egymáshoz: a szerző az „életregényeiben” egy „nemzetek felett átnyúló közösséget” épít a hőseiből. Kertész Szonyája belekerül abba az egyszerűre magyar és nemzetközi, az életműben folyamatosan bővülő *háló(zat)ba*, amelynek tagjai azok a reformkori és kiegyezéskori nők, akik a (magyar) nők oktatásáért, emancipációjáért küzdöttek. Szonya (mint alak) a társait, Hugonnai Vilmát, Brunszvik Terézt, Karacs Terézt, Leővey Klárát, Teleki Blankát és Veres Pálnét „nemzetközivé” avatja, ők pedig „magyarrá” teszik a matematikusnőt.⁴⁸ Itt különösen a *Szonya professzor*hoz időben közel álló, a csíkos könyvek legelső köteteiként napvilágot látó Kertész-regények szerepe emelhető ki, a *Vilma doktorasszony* (1965) és a *Teleki Blanka* (1966) című köteteké. Hugonnai Vilma figurája mellékszereplőként megjelenik a *Szonya professzor* egyik zürichi jelenetében.⁴⁹ A *Vilma doktorasszony* svájci epizódjainak – például annak, ahol a tanulás lehetőségéért névházasságot kötő, orosz és bolgár orvostanhallgatónők életútjait ismerteti a narrátor – egyik forrása pedig (egy, a zürichi egyetem történetét bemutató kötet mellett) egészen biztosan a Kovalevszkaja-forráskorpusz is volt. További kutatásokat igényel a Kovalevszkaját és Hugonnai Vilmát összekötő „törött baba” motívuma, amely igen hangsúlyos Szofja öccsének, Fjodor Kovalevszkijnek a visszaemlékezéseiben,⁵⁰ továbbá a *Vilma doktorasszony*-ban a főhős alakjának is fontos alkotóelemévé válik.

Kovalevszka Szonya története (aki a magyar köztudatba először 1896-ban kerül be – úgy, mint aki megírta a Dosztojevszkijjal való megismerkedését és kapcsolatát –, akivel az 1910-es években Szonja Kovalevszka néven foglalkozott a magyar nőmozgalom, és akiről Beke Manó matematikus 1921-ben szemelvényeket írt a *Nyugatba*) 1962-ben Kertész Erzsébet olvasatában egy, már a címében a kettősséget jelző regényben kap formát.⁵¹ Egy Szonyának becézett *kislányként* lép olvasói elé, aki a világon először vált egyetemi *professzorrá*.

47 Kertész forrása ez a szöveghely lehetett: „Tudásvágyat magyar ősömtől, Corvin Mátyástól; matematikai hajlamot, a zene és költészet iránti érzéket német dédapámtól, Schubert csillagásztól; az egyéni szabadság szeretetét lengyel őseimtől; a vándorlási hajlamot, a konvencionális formák gyűlöletét egy cigány származású ősanyámtól örököltem, – minden egyebet Oroszországtól” – KEU, i. m., 5.

48 Külön kutatás tárgya lehetne, hogy Kertész 1960-as évekbeli regényeiben miként reprezentálódik a hazaszeretet, a honvágy, a hazafias múlt, a nemzeti történelem és kultúra.

49 KERTÉSZ, *Szonya professzor*, 132–133.

50 Ф. В. Корвин-Круковский, *Воспоминания о сестре* = С. В. Ковалевская, *Воспоминания и письма*, ред. С. Я. Штрайх, Москва, Изд-во АН СССР, 1951, 369–374., itt: 369.

51 KOVALEVSZKY, *Dosztojevszki szerelme*; GLÜCKLICH, i. m.; BEKE, i. m.

Szegedy-Maszák Zoltán: Vigyor macska nélkül
3D nyomat, PLA, 2024, 50x50x7cm

Dragomán György

A RÁCSKETREC

(megnyitó)

Szegedy-Maszák Zoltánnak

Azon a napon, amikor Mr. Carroll és Mr. Abbott meglátogatták Mr. Knottot, hogy néhány hónapra kölcsönadják neki Mr. Carroll vigyormacskáját, Watt már elég régóta Mr. Knott szolgálatában állt.

Hogy pontosan mennyi ideje állt Mr. Knott szolgálatában, azt maga sem tudta, nem mintha nem szerette volna tudni, mert nagyon is tudni szeretne volna, az idők során húzott is ebből a célból három vonalat kamrája fehér falára, de arra, hogy a vonalak pontosan mit is jelentenek, már nem emlékezett, többféleképpen jelenthették akár a napokat, akár a heteket, akár a hónapokat, akár az éveket

vagy csak egyszerűen a napokat, vagy csak egyszerűen a heteket, vagy csak egyszerűen a hónapokat, vagy csak egyszerűen az éveket,

vagy vegyesen a napokat és heteket, napokat és hónapokat, napokat és éveket, éveket és heteket, éveket és hónapokat, heteket és hónapokat, vagy napokat, heteket és éveket, vagy napokat, hónapokat és éveket, vagy napokat, heteket és hónapokat, vagy heteket, hónapokat és éveket.

Amikor Mr. Carroll és Mr. Abbott bezörgettek a kapun,

Watt éppen a vonalakat bámulta és próbálta eldönteni, hogy vajon három napja, három hete, három éve

vagy egy hónapja, egy hete és egy napja,
vagy egy éve, egy hónapja és egy napja,
vagy három éve,
vagy három hónapja
vagy száztizenegy napja

áll Mr. Knott szolgálatában.

A kérdést sehoggy sem lehetett eldönteni, az se segített, ha előbb az egyik szemét, aztán a másikat behunyva, vagy a szemgolyóit hüvelykujjaival oldalról hol külön-külön, hol együtt, hol felváltva meg-megnyomogatva, fejét ide-oda hajtva nézte a vonalakat.

Ettől csak annyi történt, hogy a vonalak elszínesedtek, elmozdultak, egymásba gabalyodtak, szétfolytak és újra összefolytak, de ez egyáltalában semmit sem segített Watt problémáján, megkísérelte számokká konvertálni a lehetséges időhosszokat, hátha azzal, hogy rápróbálja ezeket a számokat a valahogy egyre jobban összevissza kuszálódó vonalakra, mégiscsak megtalálja valahogy a megoldást.

HÁROM, HARMINCKILENC, NYOLCVANKILENC, SZÁZTIZENEGY, NÉGYSZÁZHÁROM

mondta ki egymás után a szóba jöhető lehetőségeket, de ahogy a hangok elhagyták az ajkait, máris úgy érezte, hogy a szavak, amiket kimondott azonnal elvesztették a jelentésüket, éppen úgy, mintha összevissza cserélődtek volna bennük a betűk.

Olybá tűnt neki, hogy ahelyett, hogy

HÁROM, HARMINCKILENC, NYOLCVANKILENC, SZÁZTIZENEGY, NÉGYSZÁZHÁROM

akár azt is mondhatta volna, hogy

MÁROGYÁNZÁS, GYENZITENÁSZ, NILCIKMINHAR, LIKCENLONYVAN, ROMÁH

pont ugyanannyira illettek volna rá ezek a hangokból formált szóképződmények a falra vésett vonalakra.

Wattnak akkor eszébe ötlött az lehetőség, hogy talán nemcsak az éveket, a napokat, a heteket és a hónapokat akarhatta jelölni azokkal a bizonyos a vonalakkal, hanem az órákat és a percekét is, és azon kezdett gondolkozni, hogy akkor pontosan melyik három lehetőséget is válassza ki, és milyen sorrendben a hét lehetőség közül.

Éppen azon volt, hogy belevágjon a lehetséges megoldásokat esetleg magába foglaló szükségszerűen összetett gondolat kísérletbe,

amikor Mr. Carroll és Mr. Abbott együttes erővel egy tökéletes kockát formázó rácsketrecet tartva, bezörgettek Mr. Knott udvarházának kapuján.

Watt a zörgetés pillanatában természetesen nem tudhatta, hogy Mr. Carroll és Mr. Abbott zörget a kapun, ez csak akkor lett világos a számára, amikor a küszöbön állva bemutatkoztak, vagyis akkor, amikor egyikük megszólalt és azt mondta, hogy ők ketten Mr. Carroll és Mr. Abbott és azért jöttek, hogy Mr. Knott régóta értésükre adott kívánságának eleget téve kölcsönadják Mr. Knottnak Mr. Carroll hírhedt vigyorgó macskáját.

Watt nem tudta eldönteni, hogy melyikük Mr. Abbott és melyikük Mr. Carroll, mert ahhoz tudnia kellett volna, az, amelyikük megszólalt, a saját nevét mondotta-e elsőnek, vagy esetleg udvariasságból a kollégájáét,

de ahogy a nagy, kocka alakú rácsketrecre nézett, amit balról jobbra haladva Mr. Abbott és Mr. Carroll vagy Mr. Carroll és Mr. Abbott fél-fél kézzel közösen tartottak,

úgy, hogy Mr. Carroll balkézével fogta a rácsketrec bal oldalán lévő fogantyút, Mr. Abbott pedig jobb kézzel a jobb oldalán lévő, vagy ellenkezőleg, úgy, hogy Mr. Abbott fogta a rácsketrec bal oldalán lévő, Mr. Carroll meg jobb kézzel a rácsketrec jobb oldalán lévő,

Watt látta, hogy a korábban üresnek vélt rácsketrec közepén ott ül egy hatalmas, szinte hiúznagyságú sárga kandúr.

Akkor a kandúr, ahogy Watt ránézett, a macskákra jellemző módon lehunyta egy pillanatra a szemét, és Wattnak az jutott eszébe, hogy egyszer rég, pár nappal, héttel, hónappal, órával vagy évvel azelőtt azt mesélte neki valaki, hogy a macskák, azok igazából így mosolyognak, úgyhogy viszonzásképpen ő maga is lehunyta a szemét, és amire kinyitotta a macska már hátat fordított neki, és úgy ült mozdulatlanul a rácsketrec közepén, épp csak a farka vége mozgott aprókat idegesen.

Wattnak hirtelen az a nyugtalanító gondolat jutott eszébe, könnyen lehet, hogy az, amit ő a rácsketrec elejének hitt, az valójában a rácsketrec háta,

és amennyiben ez így van, akkor bizony rosszul mérte fel a helyzetet, mert ebben az esetben attól függően, hogy melyikük szólalt meg és udvarias volt vagy bárdolatlan, Mr. Carroll bal kézzel a rácsketrec jobb fogantyúját, Mr. Abbott pedig jobb kézzel a rácsketrec bal fogantyúját tartotta,

vagy Mr. Abbott fogta bal kézzel a rácsketrec jobb fogantyúját, Mr. Carroll pedig jobb kézzel a rácsketrec bal fogantyúját.

Watt jól, sőt nagyon jól tudta, hogy Mr. Knott hűséges szolgájaként az volna a feladata, hogy felszaladjon az udvarház emeletére, bekopogjon Mr. Knott szobájába és bejelentse neki a vendégeket, de mindenképpen úgy érezte, hogy még mielőtt hátat fordíthatna nekik, hogy

feliramodhasson a lépcsőn és Mr. Knott ajtaján bekopogva elmondhassa neki, hogy végre megékezett Mr. Abbott és Mr. Carroll a régóta várt macskával,

(mert Watt a maga részéről az ábécé sorrendet preferálta volna, ami a vendégek elnevezését illeti)

azelőtt mindenképpen tisztáznia kell, hogy melyikük melyik és azt is, hogy melyik a rácsketrec eleje és háta, hogy szükség esetén a lehető legpontosabban számolhasson be Mr. Knottnak az eseményekről.

El is határozta, hogy fel fogja tenni ezt a két igen fontos kérdést Mr. Abbottnak vagy Mr. Carrollnak, vagy akár mindkettőjüknek, amikor a kandúr megint feléje fordult, és rávigyorodott, de most nem úgy, macska módra, szemlehungyással, hanem úgy mint, ahogy az emberek szoktak vigyorogni, vagyis a szájával,

a fogai egyáltalán nem olyanok voltak, mint amilyenek a macskáknak szoktak lenni, hanem sokkal színesebbek, sokkal keszekuszábbak,

egészen olyanok, mint amilyeneknek azokat az éveket, hónapokat, heteket és napokat jelölő vonalakat látta a kamrája falán, amikor a tisztábban látás érdekében egyszerre gyakorolt oldalról nyomást hüvelykujjával mindkét szemgolyójára,

és ettől a látványtól Wattnak eszébe jutottak azok az előbb már kimondott összekevert szám szavak,

MÁROGYÁNZÁS, GYENZITENÁSZ, NILCIKMINHAR, LIKCENLONYVAN, ROMÁH

és ha már eszébe jutottak, hát ki is mondta őket, és ettől, mint valami varázsigétől a kandúr a ketrecben egyszerre halványulni kezdett, a farka végétől a feje irányába haladva vált átlátszóvá és tűnt el, úgyhogy a végére már csak a csupakusza csupaszín fogai maradtak.

Watt akkor, mint aki eleget látott, gyorsan hátat fordított Mr. Carrollnak és Mr. Abottnak,

Uraim egy pillanat, azonnal bejelentem Mr. Knottnak önöket,

mondta még udvariasan előtte.

A kiállítást megnyitom.

Szegedy-Maszák Zoltán: Vigyor macska nélkül / Grin Without a Cat

Kisterem Galéria

2024. november 27. – 2025. január 10.

Varga Tünde

RÉTEGENKÉNT ELŐTŰNIK

Szegedy-Maszák Zoltán *Vigyor macska nélkül*
(Grin without a Cat) című kiállítása

Kisterem, 2024. november 27. – 2025. január 10.

Szegedy-Maszák Zoltán Kisteremben látható kiállítása legfrissebb munkáinak két sorozatát, a *Vigyor macska nélkült* (Grin without a Cat, 2024) és az *Engedve intellektuális lendületünknek* (Yielding to Our Intellectual Onset, 2024) mutatja be, melyhez két korábbi kép társul a *Nehezen olvasható művek* (Hardly Readable Works, 2020) sorozatból. Az összesen tizenegy képet bemutató kiállítás Szegedy-Maszák Zoltán újabb technikai médiummal – a 3D nyomtatóval – való kísérletezésének lenyomata, melynek egyes állomásait szintén a Kisterem kiállításai jelzik.

Szegedy-Maszák Zoltán munkásságára jellemző a médiumokkal való kísérletezés, a művészet határterületeivel való játék, az érzékelés határainak kitolása: az újabb médiumok folyamatos kihívást, az újabb kísérletezés lehetőségét jelentik számára.

Míg Szegedy-Maszák számos, korábbi munkájának háromdimenziós látványa a virtuális térben áll elő a néző számára, a *Vigyor macska nélkül* című kiállítás munkái a fizikai térben létező háromdimenziós szobrok. Ugyanakkor ez a tény nem változtat azon, hogy a legtöbb korábbi médiaművészeti munkájához hasonlóan a művek létrehozásának háttérében számítógépes programozás áll. Szegedy-Maszák számára a fizikai és virtuális világ közötti közlekedés hibákkal terhelt lehetőségének kérdése meghatározó jelentőségű probléma.

Az első, 2020-as, 3D nyomtatással készült sorozat anyagát és formáját tekintve is meglepő újításnak tűnt Szegedy-Maszák korábbi műveinek ismeretében, a túlnyomórészt interaktív, az érzékelés megbízhatatlanságával, a látás vakfoltjaival, a látvány konstruáltságával játszó, virtuális képalkotási módszereket alkalmazó, sok esetben immerzív és installatív művek mellé ezúttal táblaképek tűnő munkák kerültek az életműbe. De ahogy Szegedy-Maszák virtuális látvánnyal kísérletező művei esetében, ezúttal is komplex referenciahálóval találjuk szembe magunkat. Egyfelől a korábbi művekre

is jellemző kultúrtörténeti játéktér nyílik meg a művek szoros értelmezése során. Másfelől az a kutatói attitűd és intellektuális kíváncsiság, ami a korábbi művek kérdésfelvetései mögött meghúzódik, most az új médium kínálta lehetőségekben nyer új értelmet, újabb kérdésfelvetésekre, újabb, az anyag korlátaival való kísérletezésre is okot adva. A művekhez közelebb lépő, figyelmes tanulmányozó tekintet számára a sok apró részlet, valamint a kultúrtörténeti keretet is kínáló címadás utalásrendszere, valamint az alkotások háttérében álló nem érzékelhető programozói munka együttese már komoly fejtörést okozhat a látogatóknak.

A *Nehezen olvasható művek* esetében a kultúrtörténeti keret egy mára már elhomályosult tudás újrakontextualizálása: a mű az angol *Királyi Természettudományos Társaság* 17–18. századi logikus, transzparens nyelvelmélettel kapcsolatos nézeteinek Jonathan Swift *Gulliver utazásaiban* (1726) szatirikus karikatúráként megfogalmazott kritikáját veszi alapul. Gulliver Laputába tett utazásai során a Felsőleges Lagadói Akadémia tudósainak nyelvelméleti újítását elképedve szemléli: a tudósok az egyértelmű kommunikáció érdekében hatalmas zsákokban hordozzák a tárgyakat, melyeket a megnevezés helyett felmutatnak a velük beszélgető számára. Az ironikus magyarázat a tudó kapacitásának megkímélése, valójában viszont mindez Swift gúnyolódása a háttérben meghúzódó 18. századi angol nyelvtudományi elmélet gyakorlati alkalmazásának lehetetlenségére. A Királyi Természettudományos Társaság és a francia Port Royal egyrészt az addigi latinnyelvűség felváltása okán a 17. században olyan nyelv megteremtésén fáradoztak, mely a nyelv tudományos tisztaságát a grammatikán alapuló egyértelműségével adja. Másfelől a 17–18. században nagy népszerűségnek örvendett az az elgondolás, mely szerint a bibliai Ádám nyelve maga az az elveszett egyetemes ősnelv, amelyben a szavak jelentése nem konvenciókon alapul, hanem a szavak a dolgokat absztrakció nélkül, mint a teremtéstörténetben, a megnevezéssel egyértelműen jelölik. Az elmélet 18. századi brit követői például John Webster.¹ De az is ismert, hogy John Wilkins az elveszett ősnyelvet helyettesítő, olyan, grammatikán alapuló logikus nyelvet próbált konstruálni, mely kizárja a félreértéseket.² Swift iróniája az Akadémia által használt nyelvezetet, az egyetemes nyelv iránti tudományos és teológiai igényt, valamint az empirikus filozófiát egyaránt célba veszi: a regényben Lagadó akadémikusai éppen annyira esnek saját logikájuk csapdájába, mint Swift korának tudósai.

1 John WEBSTER, *Of the division of Academick learning, and first of that called School-Teology, Academiarum examen*, 1654, <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A65356.0001.001/1:7.2?rgn=div2;view=fulltext>

2 John WILKINS, *Essay on a Real Character and Philosophical Language* (1668), <https://archive.org/details/AnEssayTowardsARealCharacterAndAPhilosophicalLanguage/page/n9/mode/2up>

Szegedy-Maszák Zoltán: Vigyor macska nélkül
3D nyomtat, PLA, 2024, 50x50x7cm

Swift Gulliverjének vonatkozó szövegrésze korábban a *Vizuális kommunikáció – Jonathan Swift tiszteletére* [2008/2018] című interaktív installáció alapjául szolgált. De míg a *Vizuális kommunikáció*ban az absztrakt, kódokat rejtő „képeket”, azaz a QR kódokra emlékeztető geometrikus ábrákat egy kamera segítségével olvassa a számítógép háromdimenziós virtuális képekké, addig a *Nehezen olvasható műveknél* az „olvasás” eredménye egy olyan másolási folyamat, melyben az algoritmusok szövegolvasása nyomán a betűkből álló fizikai tárgyat a 3D nyomtató állítja elő. Mindkét helyzetben a kódolás – dekódolás kérdésének tere nyílik meg, de a két eltérő eljárás során két teljesen eltérő alkotás jön létre. Az számítógépbe betáplált utasításoknak megfelelően, a nyomtató a szövegben szereplő egyes szavakat morfológiai és hangtani szempontok szerint vastagabb vagy vékonyabb réteggént, kisebb vagy nagyobb méretben, horizontális vagy vertikális, esetleg átlós helyzetben nyomtatja ki, miközben a szöveg egyes részei átfedésbe kerülnek. A számítógépes nyelveket is lehetővé tevő, logikán alapuló kód, mely az algoritmusokat

működteti hasonló ahhoz az egyetemes grammatikához, mely Swift élcelődésének alapja volt, és amellyel később Noam Chomsky is foglalkozott.³ Vagyis a számítógép virtuális térben modellált szöveg-kép, a fizikai térben kiterjedéssel, anyagisággal, és színnel is rendelkező tárggyá, szoborrá válik. A gépi „olvasás” nyomán létrejövő egymásra rétegelt sűrített szöveg olvashatatlansága nemcsak az „irányított véletlen”, hanem egyrészt a művészi beavatkozáson, másrészt a fizikai világ véletlenszerűségein is alapul. Egyfelől, a nyomtatás fizikai folyamatába belépő véletlenek, mint a nyomtató tökéletlenségei, a megolvasztott anyag szilárddá dermedéséből származó hibák egyaránt helyet kapnak a műben. Másfelől, a kinyomtatott szövegből az egyes munkák kivágott részleteinél lényeges szempont volt, hogy minél kevesebb kiolvasható szóegészt tartalmazzanak, mely így tovább nehezíti a mű dekódolását.

A Nehezen olvasható művek és a Macska vigyor nélkül, valamint az *Engedve intellektuális lendületünknek* című sorozatok ugyanezzel a technikai megoldással készültek, de eltérő szövegekörpuszok részleteiből. A sorozatok a technikai megoldásokon túl kultúrtörténeti szempontból is több szálon kapcsolódnak. Swift *Gulliverjének* laputai fejezetében a tudós matematikus-filozófusok egyik kritikája, hogy nem képesek érvelni (reason). Swift 18. századi kritikája a logika buktatóival kapcsolatban az újabb sorozatok alapjául szolgáló két 19. századi műben más játéktérbe kerül. Az *Aliz Csodaországban* (1865)⁴ és a *Síkföld* (1884)⁵ két konzervatív matematikus műve. A *Macska vigyor nélkül*, illetve a korábbi *Aliz Csodaországban* sorozatok alapja Lewis Carroll meséjéből Aliz és a vigyorgó Macska egyik beszélgetésének szövegrészlete, míg az *Engedve intellektuális lendületünknek* Edwin A. Abbott *Síkföld* című regényének az a jelenete, amelyben a kétdimenziós Síkföldön lakó főszereplő Négyzet részben megértve a harmadik dimenzióból hozzá beszélő Gömb paramétereit a számára csak elvont matematikában létező, empirikusan nem igazolható harmadik dimenzió létén felbuzdulva a negyedik, ötödik, hatodik stb. dimenziók lehetőségéről álmodik, mely majd „pusztán szellemünk ostroma előtt megadva magát feltárul”.⁶

Mindkét könyv a Viktoriánus kor társadalomkritikája is, hasonlóan satirikus megjegyzésekkel tűzdelve, mint Swift 18. századi műve. A Négyzet számára a síkon való létezéshez képest a további dimenziók a társadalmi felemelkedés

3 Jacques RIEUX, Bernard E. Rollin, Translators' Introduction = Antoine ARNAULD, Claude LANCELOT, *General and Rational grammar. The Port-Royal Grammar*, The Hague, Mouton, 1975, 18–31.

4 Lewis CARROLL, *Aliz Csodaországban*. ford. VARRÓ Zsuzsanna, VARRÓ Dániel, Bp., Móra, 2008.

5 Edwin A. ABBOTT, *Síkföld*, ford. GÁLVÖLGYI Judit, <https://mek.oszk.hu/01900/01984/html/#2>

6 *Uo.*

lehetőségét is kínálják, mivel a maga kétdimenziós Síkföldjén az egyes társadalmi osztályokat az alakzatok szögei és a szögek által bezárt fokok mértéke jelentik. A négyzet számára ez a gondolat országában – az angol eredetiben országnévként „Thoughtland”-ként szerepel – valósulhat meg. Bár a regényben erre végül nem lesz lehetősége, csak gondolati síkon egy új jövő reményeként képzelheti el, mivel nézeteiért börtönbe kerül, hogy ne tudja azokat terjeszteni. Szegedy-Maszák munkái adnak ennek az álomnak fizikai realitást: a szöveget a sík papírlapokról úgy helyezi át a fizikai térbe a nyomtató segítségével, mintha a négyzet harmadik dimenzióba való átlépésének lehetősége valósulna meg. Az egyes betűk mélységet, magasságot, szélességet és textúrát kapnak, sőt színt is, vagyis mindent, ami Síkföldön tilos.

Az esztétika területét érintő egyetlen rész a regényben az a fejezet, amely a színek betiltását beszéli el: a fekete-fehér geometriai alakzatok között kezdetben rettentő népszerű színezési eljárás azt a társadalmi problémát vonja maga után, hogy a színezéssel több szögű síkidom illúzióját lehet elérni a meszszebről csak látás útján tájékozódni képes honfitársaik számára, ennél fogva a legalsóbb osztályok körében nyer igen hamar népszerűséget.⁷ Annyira felháborítónak tartja az elit ezt a megtévesztést, hogy annak ellenében is képes kitörölni a színeket, hogy a „színforradalom” korának köszönhetik „legjobb költőiket”, a „ritmust”, a „szavak és gondolatok színgazdagságát”.

A síkföldiek számára minden, ami elrettentő és törvényekkel tiltott, Szegedy-Maszák munkáiban a betű materialitásának szintjén valósul meg. Ugyanakkor a szöveg színezett, háromdimenzióba történő áthelyezése így több ponton játszik a metaforikus és szó szerinti jelentések közti váltással: más nézetből, más látvány tárul elénk, illetve más jelentéstöbblet. Ahogy Szegedy-Maszák korábbi lentikuláris képei bizonyos szögből szemlélve más képet kínálnak, a színezett műanyag szobrok mélységüknél és a komplementer színek egymásra vetülésével a szemet megtévesztve némileg módosítják a látványt.

Szegedy-Maszák munkáinak sajátossága, hogy valamilyen kételyt, elakadást iktat a rendszerbe, hogy a nézőt, felhasználót, együtt alkotót arra készítse, lépjen ki a készen kapott befogadói sémákból és gondolja újra azokat. A színekkel való játékon túl a színes háttérből kiemelkedő szövegkivágat olyan, mintha lebegne a képeretben. Az egyes szövegkivágatok úgy lebegnek a térben, mint a Barnibari felett lebegő Laputa, az égen feltűnő Macska testnélküli vigyora, vagy Síkföldhöz képest a harmadik dimenzió gömbje. A háttér-előtér távolsága, illetve a szövegtextúrák mélysége hozzájárul a munkák szoborszerűségéhez. A kép vagy szobor, sík vagy térbeli tárgy kettősével való

7 Uo.

játék, csakúgy, mint a lentikuláris képek esetében is, előzetes művészeti koncepcióink felülvizsgálatát is igénylik.

Valójában lenyűgöző az a játékoság, amivel összeállnak a munkák: semmi sem az, aminek látszik, és miután túljutottunk a vizuális játékon, minden mögött további jelentésrétegek bukkannak fel. Ahogy Alice számára Csodország jelenségei sosem azt jelentik, amit első nekifutásra gondol, és sokszor többet, mint amennyit a kultúratörténet megtartott az emlékezetében. Az Aliz-mesék és a Síkföld Viktoriánus társadalomkritikaként, illetve Aliz nyelvvel való küzdelmeként lényegesen gyakrabban kerülnek előtérbe, mint a matematika és a logika kontextusában. Míg Swift Gulliverje az empirizmus metsző kritikája, addig Abbott és Carroll könyvei az empirikus gondolkodáshoz való ragaszkodás lenyomatai is egyben. Egészen pontosan a 19. században jelentős újításnak számító absztrakt matematika, például az imaginárius számok bevezetésének meglehetősen konzervatív szemléletű kritikái.⁸ A *Síkföld* a két dimenzió túl térszertelematizálásával teszi ezt, melynek komikumma, hogy az absztrakt gondolkodás világában „pusztán szellemünk ostroma előtt megadva magát feltárul”, és valósággá lesz. Carroll könyve pedig hemzseg az új matematikával szembeni ellenérzéséből fakadó komikus helyzetektől. Melaine Bayley ilyen példaként emlegeti Aliz találkozását a gomba tetején pöfékelő Hernyóval. Ebben a jelentben Aliz ahhoz, hogy megnőjön vagy összemennyjen, a gomba két különböző részéből tör egy-egy darabot. A probléma azonban nemcsak abból adódik, hogy folyamatosan változtatja a méreteit, hanem hogy testének arányait elvesztve túl gyorsan nő vagy megy össze. A Hernyó figyelmeztetése, hogy „csigavér”, az angol eredetiben „keep your temper”, nem a higgadtságra, hanem az euklideszi geometria arányok megtartásának szabályára utal.

A Szegedy-Maszák Zoltán által választott szövegrész szintén a korabeli matematikai – logikai nézetvilágok ütközésének problémájával játszik el. Például a kisbaba malaccá változása, melyre a Macska visszakérdez a folytonosság elvének, azaz a tárgyak változás során megtartott tulajdonságainak logikai buktatója.⁹ A Macska az idézett párbeszédben Alizt az Eszelős Kalaposhoz küldi a teadélutánra, mely a William Rowan Hamilton *Lectures on Quaternions* (1853) című művében megfogalmazott elméletének paródiája: Az Eszelős Kalapos, a Pünkösdi Nyúl és a Vombat azért képtelen kikerülni a folyamatos forgásból, mert a negyedik elem, az idő, mely Hamilton

8 Melanie BAYLEY, *Alice's Adventures in Algebra. Wonderland Solved*. <https://www.newscientist.com/article/mg20427391-600-alices-adventures-in-algebra-wonderland-solved/>

9 Uo.

elméleti megoldása volt a mozgás kiszámítására, hiányzik.¹⁰ Ezt a problémát kiküszöbölendő próbálják a vombatot a teáskannába begyömöszölni, hogy visszatérhessenek az euklideszi geometria síkjára, és végre elhagyhassák a teadélutánt. A művekhez való közellépéssel, hasonlóan a lassan vagy gyorsan el- és előtűnő Macskához a látszólag stabil, fizikai műhöz kapcsolódó értelmezéshálóban minden képlékeny, semmi sem stabil, sem a jelentés, sem a nézőpozícióknak megfelelően módosuló látvány, minden dekódolási rendszerek függvénye.

Friedrich A. Kittler a *Lejegyzőrendszerek*ben a Faust újraolvasásán keresztül több csavarral arra jut, hogy a teremtéstörténet alapja, a „kezdetben volt az Ige”, valójában a modern lejegyzőrendszerekkel a „kezdetben volt a bla-bla”-ként értelmezendő, mivel az írott szövegben, mely a beszédet lejegyz, egyetlen stabil pont van, maga a betű materialitása, mely ezután átveszi az értelemképzés alapját, a vonatkozó jelölt egyértelműsíthetősége nélkül.¹¹

Dragomán György megnyitó beszéde Samuel Beckett *Watt* című munkájának Abbott és Carroll Watt úrhoz tett képzeletbeli látogatásának bravúros átíratával mind a kultúrtörténet, mind a jelentésszórás további, váratlan, de annál inspirálóbb játékterét nyitja meg. Játsszunk tovább!

10 *Uo.* A kvaterniókat Hamilton-féle számoknak is nevezik. A matematikában a kvaterniók a komplex számok négy dimenzióra történő nem kommutatív kiterjesztései.

11 Friedrich A. KITTLER, *Discourse Networks 1800/ 1900* (Aufschreibesysteme, 1800/ 1900, 1985), ford. M. METTEER, C. CULLENS, Stanford, Stanford UP, 16. Ld. még: „A mozgatható betűk [Letter] elrendezésükkel együtt betűkként [Type] és billentyűzetként kezdetűl fogva szabványosítottak, miközben a médiumok, pont fordítva, a valós morajlásában állnak – a kép életlenségéeként a mozi- ban, mellékzajszintként a hangfelvételen. A szabványszövegben szétválík a papír és a test, az írás és a lélek. Az írógépek nem tárolnak semmiféle individuumot, betűik nem közvetítenek semmiféle túlvilágot, amelyet aztán a tökéletes alfabéták jelentésként hallucinálhatnak.” – Friedrich A. KITTLER, Gramafon – Film – Írógép, Prae, 2014/4, 89–90., https://www.prae.hu/prae/content/journals/journal_pdf_134.pdf. A betű materialitásával való művészi játék, a betű anyagiságára való történeti reflexió korábban a 2016-os Dada 100 kiállításon bemutatott *Instant-Phono-Visual Poetrizator (Pseudo-chaotic Dadamaton)* című műnél került előtérbe. A műben megjelenő betűk Kurt Schwitters Merz dada magazinjának tipológiájával játszik. 1923-32 között 24 lapszám jelent meg a hannoveri kiadványból. http://www.szmz.hu/Instant_Phono-Visual_Poetrizator/Instant_Phono-Visual_Poetrizator.html